

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KARL MARX

18. Yüzyılda Gizli Diploması

Rus Despotizminin Asyatık Kökeni

Bu kitabın ilk basımı:
Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century,
Ed. Eleanor Marx, Swan Sonnenschein, London 1899.
Elinizdeki Türkçe çeviri, 1977 yılı Almanca basımından yapıldı:
Die Geschichte der Geheimdiplomatie des 18. Jahrhunderts,
Verlag Olle-Wolter, Berlin 1977

Bu kitabın yayın hakları
Güney Yayıncılık Tic ve San. A.Ş.'nindir.
Birinci Basım: Kasım 1992
Teknik hazırlık: Sistem Ofset
Kapak resmi: The Tretyakov Gallery Moscow
Korkunç İvan ve Oğlu Tablosu
Basım: Doyuran Matbaası

KAYNAK YAYINLARI: 125

GÜNEY YAYINCILIK TİCARET VE SANAYİ AŞ.
Nuruosmaniye Caddesi 19/3 34410 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: 513 83 52-53
Faks: 513 96 76
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

KARL MARX
18. Yüzyılda
Gizli Diplomasi
Rus Despotluğunun Asyatık Kökeni

Çeviren: Işık Soner

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ	7
BÖLÜM I	
NO: 1 BAY RONDEAU'DAN HORACE WALPOLE'A	35
NO: 2 SIR GEORGE MACARTNEY'DEN SANDWICH LORDUNA	37
NO: 3 SIR JAMES HARRISTEN LORD GRANTHAM'A	41
NO: 4. (EL YAZMASI) ÇAR PAUL'ÜN İKTİDARININ BAŞLANGIÇ DÖNEMİNDEKİ RUSYA'NIN DURUMUNA İLİŞKİN YAZI; ST. PETESBURG'DAKİ DENİZAŞIRI TİCARET ŞİRKETLERİNİN PAPAZ YARDIMCISI VE WILLIAM PITT'İN YAKIN AKRABASI PEDER L. K. PITT TARAFINDAN KALEME ALINMIŞTIR	49
BÖLÜM II	51
"KUZEY BUNALIMI YA DA: ÇAR'IN POLİTİKALARI ÜZERİNE TARAFSIZ DÜŞÜNCELER; MYNHEER VON STOCKEN'İN SCHONEN BASKINININ ERTELENMESİNE İLİŞKİN GEREKÇELERİ VESİLESİYLE. KOPENHAG'DAKİ ALMAN ELÇİLİĞİ BÜROSUNDA 10 EKİM 1716'DA YÜRÜTÜLEN TARTIŞMANIN TAM BİR ÇEVİRİSİNİN GERÇEK KOPYASI. LONDRA, 1716.	
1. Önsöz	57
2. Mynheer Von Stocken'in Belirttiği Schonen Baskınının Erteleme Nedenleri	58

BÖLÜM III	78
BÖLÜM IV	88
BÖLÜM V	101
BÖLÜM VI	116

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

Marx'ın elinizdeki eseri Türkçe olarak ilk kez yayımlanıyor.

18. Yüzyıl Gizli Diplomasisinin Tarihi'ni, 1983 yılında okuduğum zaman, Doğu tarihi üzerinde çok yönlü düşünmeye kıskırtan özelliği nedeniyle ilginç bulmuştum. Haziran 1984'te yazdığım "Politik Toplum ve Sivil Toplum" başlıklı incelemede Marx'ın bu kitabına uzun uzun değindim. Bu yazı, *Saçak* dergisinin Eylül 1984 tarihli 8. sayısında yayımlandı. Daha sonra 1986 yılında *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet*¹ başlıklı kitabımını başında yer aldı. Ulf Wolter'in "Marx ve Rus Despotluğunun Asyatik Kökeni" başlıklı yorumunu da Türkçeye çevirdim ve *Saçak* dergisinin Ekim-Kasım 1988 tarihli 57. sayısında yayımladım. Böylece ilgili okuyucular, kitap daha çıkmadan içeriği üzerine ana çizgileriyle de olsa bilgi sahibi oldular. Bu ilk bilgilerin bir merak uyandırdığını söyleyebiliriz. Nitekim konuyla ilgilenen birçok dost, Marx'ın bu eserinin Türkçe yayımlanması isteklerini sık sık belirtmişlerdir. Bu güzel isteğe, bugün Işık Soner'in kitabın İngilizce orijinalinden değil, 1977 Almanca baskısından² yaptığı titiz çeviriyle yanıt vermekten mutluluk duyuyoruz.

1 Doğu Perinçek, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet*, Kaynak Yayınları, 3. baskı, İstanbul, Kasım 1991.

2 Karl Marx *Die Geschichte der Geheindiplomatie des 18. Jahrhunderts*, Verlag Olle-Wolter, Berlin 1977. Bu kitabın arkasında Ryazanov'un "Karl Marx über den Ursprung der Vorherrschaft Russlands in Europa" (Rusya'nın Avrupa'daki Hâkimiyetinin Kökeni Üzerine Karl Marx) başlıklı 1909'da yayımlanmış yazısı da yer alıyor. Ayrıca Ulf Wolter'in Önsöz'ü ve Bernd Rabehl'in bir incelemesi de var: "Die Kontroverse innerhalb des Russischen Marxismus über die Asiatischen und Westlich kapitalistischen Ursprünge der Gesellschaft, des Kapitalismus und des Zaristischen Staates in Russland" (Rus Marksizmi Saflarında Toplumun, Kapitalizmin ve Rusya'daki Çarlık Devleti'nin Asyatik ve Batılı Kapitalist Kökenleri Üzerine Tartışmalar.) Eserin bir başka Almanca çevirisini ise 1981 yılında Karl August Wittfogel yayımladı. Bu çeviri, diğerinden farklı olarak, kitaba Eleanor Marx'ın koyduğu başlığı değil, Marx'ın yazı dizisine verdiği başlığı benimsiyor: *Entwürfen zur Geschichte der Diplomatie im 18. Jahrhundert*, Hrsg. Karl August Wittfogel, Edition Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1981. Bu kitabın başında G. L. Ulmen'in yazdığı "Über Wittfogels

Marx'ın keşfettiği 18. yüzyıl belgelerini anlamak ve doğru çevirmek gerçekten de kolay değil. Diplomatik yazışmalar, birçok üstü kapalı ifadeyi içeriyor. Ayrıca çeviri için en azından 19. yüzyıl diplomatik hayatının ve Rus Ortaçağı'nın havasını solumak gerekiyor. Işık Soner, dikkatli bir çalışma yaptı ve oldukça ağır bir üslupla yazılan belgeleri ve Marx'ın yorumlarını anlaşılır bir dille Türkçeye kazandırdı. Kendisine teşekkür ediyoruz.

Saklanan Kitap

Marx'ın bu eseri, yalnız Türkiye'de değil, dünyada da çok uzun bir dönem bilinmezler arasında kalmış. Çünkü Sovyetler Birliği'nde 1926-35 arasında çeşitli dillerde yayımlanan Marx ve Engels'in *Toplu Eserler* derlemesine alınmamış, tek başına da basılmamış. Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde 1956'dan sonra Dietz Verlag tarafından yayımlanan *Eserler* (Werke) içinde de bu kitaba rastlanmıyor. 18. Yüzyıl Gizli Diplomasisinin Tarihi, şeytanın bacağına Çin'de kırmış ve ilk kez 1986 yılında yayımlanan Marx ve Engels'in 50 ciltlik *Toplu Eserler*'inin Çince baskısına girmiş. 44. ciltte yer aldığını *Beijing Rundschau* dergisinden öğreniyoruz.³

Marx'ın elinizdeki eseri aslında gözden kaçacak gibi değil. Lenin, 1914 yılında ünlü "Karl Marx" yazısının kaynak ekinde kitabın adını veriyor. Rusya Marksistleri de bu kitabı tartışmışlar. Ryazanov'un Marx'ın bu eseri üzerine 1909'da yayımlanan uzun bir yazısı var.⁴

18. Yüzyılın...'ın hasıraltı edilmesinin nedeni, Marx'ın Çarlık despotizminin "Asyatik kökeni" yönünde ileri sürdüğü tezlerdir. Bu tezlerin doğruluğu, kuşkusuz tartışılabilir; hatta tartışma götürür demek da-

Weg zur Marx'schen Auffassung Russlands" (Marx'ın Rusya Anlayışı Konusunda Wittfogel'in Yolu Üzerine) başlıklı bir Önsöz ve Wittfogel'in yazısı da yer alıyor: "Einleitung zu Marx 'Enthüllungen zur Geschichte der Diplomatie im 18. Jahrhundert'" (Marx'ın '18. Yüzyıl Diplomasi Tarihi Üzerine İfşaatları'na Giriş.)

Türkçe baskının Önsözünde, başta Ryazanov'un yazısı olmak üzere Almanca baskılarda yer alan Ulf Wolter, Rabehl, Ulmen ve Wittfogel'in yazılarından yararlandık.

³ *Beijing Rundschau*, sayı 48, 2 Aralık 1986, s. 33.

⁴ Ryazanov'un 5 Mart 1909 tarihli *Neue Zeit* dergisinin 5. sayısının ekinde çıkan yazısı Marx'ın Ulf-Wolter Yayınevinin çıkardığı Almanca çevirisinde aynen yayımlanmış. Bkz. 2. dipnot.

ha uygun. Ancak kitabın gözlerden uzak tutulmasını, hiç kimse bilim-sellikle veya Tarihsel Materyalizmle açıklayamaz.

Marx'ın 18. yüzyıl gizli diplomasisi konusundaki çalışmalarının ilk izine 12 Şubat 1856 tarihli mektubunda rastlıyoruz. Marx, bu mektubunda Engels'e, British Muscum'da çalışırken bir keşifte bulunduğunu yazıyor.⁵ Nitekim bu keşif birkaç ay sonra gün ışığına çıkıyor. Marx, bulduğu belgeleri ve yorumunu 28 Haziran-2 Ağustos 1856 tarihleri arasında bir dizi yazıyla *Sheffield Free Press*'te yayımlıyor. Ancak bu baskı eksik. O zaman "Revelations of the Diplomatic History of the Eighteenth Century" (18. Yüzyıl Diplomatik Tarihi Üzerine İfşaat) başlığını taşıyan bu çalışmanın tam metni, 16 Ağustos 1856-1 Nisan 1857 tarihleri arasında Londra'da yayımlanan *Free Press*'te çıkıyor.

Daha sonra 1899 yılından Marx'ın kızı Eleanore, yazı dizisini *Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century* (18. Yüzyılın Gizli Diplomatik Tarihi) başlığıyla bir kitap halinde topluyor ve "Swan Sonnenschein" yayınevi aracılığıyla yayımlıyor. Marx'ın yazı dizisine verdiği başlık, ölümünden sonra yayımlanan kitapta küçük bir değişikliğe uğramıştır.

Biz Türkçe çevirinin başlığını belirlerken, Eleanore Marx'ın kitabın ilk yayımına verdiği isme bağlı kalıyoruz. Yalnız başlığı anlamına dokunmadan kısaltmak için "Tarihi" sözcüğünü çıkardık. Kitabı *18 Yüzyılda Gizli Diplomasi* başlığıyla yayımlıyoruz.

Rusya'nın "Asyalı Kökeni"

Marx'ın kitabı, başlığı nedeniyle 18. yüzyıla ve diplomasiyle ilgili izlenimi veriyor, ancak özellikle Rusya'nın 13-15. yüzyıl arasındaki Moğol hâkimiyet döneminin bıraktığı izlere ilişkin görüşleri nedeniyle ilgi çekmiş ve tartışılmıştır. Başlığın, asıl içeriği vurgulamadığını saptayan Almanca yayımcı, "Rus Despotluğunun Asyatik Kökeni" diye bir altbaşlık koymuştur. Biz, Marx'ın yorumuna uygun olduğu için, bu altbaşlığı konuyla ilgilenenlerin dikkatini çekmek düşüncesiyle benimsedik.

Marx'ın bulduğu belgelerin, 18. yüzyıl diplomasi tarihi açısından

⁵ Marx-Engels, *Werke*, Dietz Verlag, c. 29, s.11.

da kuşkusuz bir değeri vardır. İngiliz-Rus ilişkileri ekseninde dönemin büyük devletleri arasındaki siyasal çatışma ve manevraları aydınlatan yazışmalar, Marx'ın yorumlarıyla birlikte önümüze geliyor. Kitap, İngiliz-Rus ilişkilerinin başköşesine oturmuş bulunan Osmanlı devletinin rolünü aydınlatan ve yorumlayan yönüyle de özel bir önem taşıyor. Bu açıdan Marx'ın Türkiye yazılarının devamını okuduğunuzu da düşüneceksiniz.

Marx, British Museum'da bulduğu belgelerden çıkarak kafasında yer eden bir sorunun tartışmasına yönelmiştir. Bilimsel Sosyalizmin kurucusu, önce belgelerin çarpıcı biçimde sergilediği bir gerçeği saptar: Büyük Britanya imparatorluğunu Rus çarlığına bağlayan bağlar, bir karakter örgüsü haline gelmiştir ve çözülmecek sıkıktadır. Marx, bu bağlılığı İngiliz dış politikasının "dogması" olarak değerlendirir ve sert bir eleştiriyiyle mahkûm eder. Ancak asıl soru, Çarlık politikasının kökenini ararken belirir. Marx, Rus dış politikasının Avrupa toplumundan farklı bir toplumsal gelişme çizgisinden kaynaklandığını düşünür.

Daha önce 1853 yılında Marx'ın Rusya üzerine "Yarı-Asyatik" veya "Yarı-Doğulu" bir toplum yorumunu yaptığını görüyoruz. Bu "Yarı-Asyatik" düzenin Türkiye'nin ve özellikle Bizans'ın "Yarı-Asyatik" düzenlerine benzetildiğini de saptayabiliyoruz.⁶

Aslında Marx, bu konuya Engels'in Doğu toplumları üzerine yaptığı araştırmaların tahrikiyle ısınmıştır denebilir. Engels, 6 Haziran 1853 tarihinde Marx'a yazdığı mektupta, Doğu toplumlarında tarımın daha çok büyük sulama düzenlemelerine bağlı olduğunu ve özgün Doğu hükümetlerinin de bu temelde oluştuğunu belirtir. Marx, konuya ilişkin görüşlerini daha çok yakın arkadaşının bulgularından etkilenerek biraz da gelişigüzel öne sürer. Engels'in sulamanın düzenlenmesi ile vergilerin düzenlenmesi, iktidar ve hiyerarşi arasında kurduğu bağlantıları Marx, dünya tarihi açısından "yeni bir boyut" olarak değerlendirir.⁷

Gene Marx, Engels'e yazdığı 10 Aralık 1853 tarihli mektupta ise, Rus dış politikasının Tatar karakterine gönderme yapar. Marx'a göre,

6 Marx-Engels, *Werke* c. 9, s. 216.

7 Marx-Engels, *Werke*, c. 9, s. 129, 131; c. 28, s. 267, 269.

Ruslar Batılı devletleri aklatıyorlardı ve bu aldanış onların Çarlığa alet olmaları tehlikesini yaratıyordu.⁸

Marx, 11 Nisan 1854 günü yazdığı makalede; Rus Çarlarından "Kalmuklar" ve Batılı diplomatların tabii oldukları "Tatar beyleri" diye söz eder.⁹

Bu görüşler, Marx'ın 1853 yazındaki görüşlerinden farklıdır. Marx, o zaman 9-11. yüzyıllarda Rusya'ya yayılan Norman fatihleri ve onların Rurik hanedanını 19. yüzyıl Rusyası'nın kökü olarak görürken, daha sonra vurguyu Moğol etkisine yapmaya başlamıştır. Normanların Rurik hanedanı, Bizanslı anlamda Asyalı değil, fakat erken feodal karakterdeydi. Bu nedenle Rurikler, Rusya için Avrupalı bir gelişme yatağı açıyorlardı. Ne var ki, 1237-1462 arasındaki iki yüzyılı aşan Moğol hâkimiyetinin yarattığı Tatarlaşma, Rusya'yı bu gelişme çizgisinden ayırdı. Marx, elinizdeki kitapta bu görüşünü "Moğol köleliği" kavramıyla ifade ediyor. Marx'a göre, "Moğol köleliği", Moskova beşiğinde büyüyen bir politika'dır, ancak Moskova'nın Tatar boyunduruğundan kurtuluşundan sonra, hatta 18. yüzyılda Büyük Petro zamanında da devam etmiştir.

Marx'a göre, ilk Ruriklerde savaşların yönetimi ve fetihlerin örgütlenmesi, Avrupa'nın diğer bölgelerindeki Normanlardan hiçbir şekilde farklı değildi¹⁰. Rusya'daki topluluk mülkiyetinin Cermen kökeni konusunda, Marx'ın tereddüdü yoktur. Feodal parçalanma sonucu Norman Rayhının¹¹ çöküşe gitmesinin yarattığı elverişli şartlarda, Moğollar Rusya'yı fethetmişti. «Böylece Norman Rusyası sahaden bütünüyle kayboldu». Geride bıraktığı «az miktarda güçsüz kalıntı» ise, «Cengiz Hanların zuhuru» ile süpürüldü. Moğollar, Slav kabilelerini yüzyıllar süren bir boyunduruk ve sömürü altına alarak, Norman geleceğini yok etmenin ötesinde, Marx'a göre, Rus halkının ruhunda derin etkiler de yarattılar¹².

8 Marx-Engels, *Werke*, c.9, s. 396.

9 Marx-Engels, *Werke*, c.10, s.164.

10 Elinizdeki kitap 5. bölüm. Almanca baskı, s. 78 vd.

11 Reich, burada henüz tam anlamıyla devlet karakterini kazanmamış olan kabile konfederasyonları için kullanılıyor. Türkçe karşılığı *hanlık*. Ancak biz, "hanlık" kavramı, yalnız Asyalı konfederasyonları çağrıştırdığı için Rayh diyoruz. Reich, daha sonra imparatorluk anlamını da kazanmıştır.

12 Elinizdeki kitap 5. bölüm. Almanca baskı, s. 80-81.

Marx, Rusya'nın Tatarlaşmasının öncüsü olarak Moskova prensi İvan I'i görüyordu. Moğol Hanı, İvan I'i Bütün Rusya için vergi toplayıcısı tayin etmişti. İvan da, Moğolların vekili olarak hükmettiği toprakları malî açıdan merkezileşmiş bir devlete dönüştürmüştü.

Moskova Prensliği, Moğol hâkimiyetinin, yüzüncü yılında Moğolların himayesinde yükselerek, 1328'de Uzbek Han'dan «Büyük Prens» tacını aldı; Tver Prensliğinin bağımsızlık eğilimine karşı, Moğol hanlarına hizmet etti. Moğolların Rus prensliklerini basturmalarında önemli rol oynadı. «Kısacası» der Marx, «Moskova, Moğol köleliğinin gaddar ve zavallı okulunda gelişti ve büyüdü»¹³. Bu Prenslik, Moğol hâkimiyetinin zayıflamasıyla birlikte, Baltık kıyılarındaki Rus ticaret cumhuriyetlerini de (Novgorod demokrasisi) tasfiye ederek, Moğol hanlarının yerine geçti. "Müthiş" veya "Korkunç" lakâbıyla anılan III. İvan, Moğolların Moskova'ya vurdukları zinciri, gerçi kırmıştı, ama yalnız kendisini kurtarmak ve «Rus cumhuriyetlerine takmak için»¹⁴ Marx'ın önemle vurguladığı nokta, Moskova'nın boyunduruktan kurtulmak için Moğollara karşı cesurca çarpışmadığıdır. «Her hal-kın karakteri yabancı boyunduruktan kurtuluşla gelişir; Moskova'nın karakteri, İvan'ın ellerinde daha da zayıflamış görünür»¹⁵

Sonuç olarak, Moskova Moğol mirasını devralmış, hâkimiyetini bu temel üzerinde kurmuştu. Rusya'nın "Yarı-Asyatik" karakterinin kökü buradan gelmekteydi. Bu olay, Marx'ın başka yazılarında da belirttiği üzere, yeterince gelişmemiş üretim ve sınıf ilişkileri zemininde gerçekleşmişti. Halk, kendine yeterli köylü toplulukları halinde parçalanmıştı ve merkezî devlet halk inisiyatifini üstlenmişti¹⁶.

Rus toplumu, Avrupalı bir yol mu izledi, yoksa "Asyatik" bir yol mu izledi tartışmaları; görüldüğü gibi toplum ve devlet inisiyatifinin rolü üzerine tartışmalarla çakışmıştır. Aslında bu tartışma Marx öncesinde de vardı, Marx'tan sonra da devam etti.

Rus toplumunun varlığını «devlete borçlu» olduğu görüşü, ilkönce

13 Age, s. 91.

14 Age, s.88.

15 Age, s. 84.

16 Karl Marx, «Die Britische Herrschaft in Indien», *Marx-Engels Werke (MEW)*, Bd. 9, s. 132 vd. «Sassulische Briefe», *MEW*, Bd. 19, s. 384 vd, 389 vd. Ayrıca bkz. Engels, «Soziales aus Russland» *MEW*, Bd. 18, s. 563 vd.

burjuva tarihçileri ve kamu hukukçuları tarafından ortaya atıldı. Daha sonra aynı görüş, liberal ve devrimci siyasetçiler arasında yankı buldu. Kavelin, Klyuscevski, Solovyev gibi burjuva tarih yazıcıları ve Cice-rin gibi kamu hukukçuları, Rus tarihinde politik olanın ve devletin ön-celiği üzerinde durdular. Onlara göre, Batı Avrupa'da ekonomik ilerle-me devletin değişimlerini belirledi; Rusya'da ise tersine devlet ekono-mik gelişmeyi yönlendirdi.¹⁷ Rus liberallerinin (Anayasacı Demokrat) liderlerinden Milyukov, 1898'de şöyle diyordu:

«.. Batıda toplumsal örgütlenme devlet biçimini belirlerken, bizde devlet, toplumsal örgütlenme üzerinde muazzam bir etki yaptı. Avru-pa'da devlet, söz yerindeyse alttan başlayıp üst katlara kadar içerden, organik olarak inşa edildi.. *Bizde (Rusya'da) tarihi gelişme zıt yönde oldu: Yukardan aşağı doğru...* Özel kişilerin ve toplumsal grupların özel hak ve ayrıcalıklarıyla mücadele etmesinin gereksizliğinin de ötesinde, bizzat Rus devleti, bu toplumsal grupları yaratmak ve onlar-dan kendi özel amaçları için yararlanmak üzere faaliyete teşvik etmek zorundaydı».¹⁸

«Toplum biçimlerinin varlıklarını devlete borçlu olduklarını» sa-vunan devrimciler de bulunuyordu. Devlet, kendine göre toplumsal sı-nıfları yaratmıştı ve bütün toplumsal gelişmeye yön vermişti. Çalışan sınıfların ezilmesinin ve sömürülmesinin esas kaynağı devletti. Bu tezler, Moskova Prensliği dönemi öncesi Rusya'sındaki köy düzeni idealize edilerek Bakunin ve Tkaçev tarafından da benimsendi. «Halkın İradesi» (Naradnoya Volya) Partisi'nin taktiğinin ve siyasal faaliyetinin temelinde de gene aynı tezler vardı.¹⁹

Rusya'da devlet ile toplum arasındaki ilişki, biraz ilerde daha açık görüleceği üzere "Asyatik miras" sorunuyla iç içeydi ve Rus tarihinin bütünsel bir tahlilinin kritik noktasını oluşturdu.

Marx'ın 1856-57 yılında Çarlık despotizminin kökenindeki Tatar

17 Rabehl, Almanca baskı içinde, s. 140.

18 Milyukov, *Rus Kültür Tarihinin Ana Çizgileri*, Petersburg, 1898, s. 115-117'den ak-taran: Ryazanov, s.204.

Aynı şekilde Isaac Deutscher de, Milyukov'un bu görüşünü Türkçeye çevrilen *Troç-ki* adlı eserinde şöyle aktarıyor: «Batı'da derebeyler devleti yarattıkları halde, Rus-ya'da devlet derebeyleri yaratmıştır.» (c. I, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul 1969, s. 185-187 ve c. III, İstanbul 1974, s. 140-141).

19 Ryazanov, s. 204.

etkisini öne sürmesinden on beş yıl sonra, Rusya'da Marx'ın tezlerine harfi harfine benzeyen görüşler öne sürüldü. Ünlü Rus tarihçisi Çernişevski'nin yakın dostu Kostomarov, *Eski Rusya'da Otokrasinin Kökeni* başlıklı kitabında, Moğol boyunduruğunun Rus tarihindeki önemi konusunda şöyle diyordu:

«Rusya'da Tatar öncesi dönemde, gelecekteki otokrasi için hiçbir temel oluşmamıştı, bu yönde bilinçli bir çaba ise daha da azdı. ...Tatarların Rusya'yı fethetmeleriyle hızlı ve ani bir altüst oluş gerçekleşti... O zamana kadar Rusya'nın kendi hükümdarı vardı. Şimdi o hükümdar ilk kez korkunç bir fatih suretinde, han suretinde görünüyordu. Silahlarının kudretiyle fethettiği Rusya, onun savaş ganimetiydi, mülküydü; bütün Ruslar, prensinden en arkadaki hizmetkârına kadar istisnasız köleleriydi. Ve bu kölelikle Rusya, özgürlük döneminde düşünmediği birliğini buldu. Hanlar, en eski prensin (Moskova kastediliyor) payesini yükselttiler, ona iktidar ve güç verdiler. Bu paye, hükümdara sadakat ve dalkavuklukla kazanıldı. ... Fatihe yaltaklanma, biricik güvence olarak ülkede huzura hizmet etti».²⁰

Engels'in son dönem yazıları Marx'tan farklıydı. Engels, Rus Çarlığı "Asyatik" bir despotizm midir, yoksa Batı Avrupa tipinde bir mutlakiyetçilik mi tartışmasında, 1860 ve 1890'larda Çarlık otokrasisinde kapitalist-mutlakiyetçi eğilimlerin gelişmesine dikkat çekiyordu. Tkaçev'in Rus toplumunun varlığını «devlete borçlu olduğu» görüşünü de eleştirdi, Rus soylularının kapitalist bir mülk sahibi sınıfa dönüştüğünü ve devletin bu sınıfa siyasal bağımlılığını belirtti. Marx'tan farklı olarak, Rusya'daki 1861 toprak reformunu kapitalizme doğru tarihi bir dönüm noktası olarak değerlendirdi ve «köylülerin kurtuluşu»nu kutladı.²¹

Tartışma, doğallıkla Rus Marksistleri arasında daha hararetle cereyan etti. Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin 1906 Stockholm Kongresi'nde Lenin'in savunduğu toprağın ulusallaştırılması tezi, Rusya'daki "Asyalı miras" tartışmasını gündeme getirdi. Plehanov, Lenin'e karşı tavır alırken, yukarıda adlarını verdiğimiz Rus tarihçilerinin konumunu benimsedi. Ona göre, Avrupa'da feodalizm ve kapitalizm

20 Kostomarov, «Eski Rusya'da Otokrasinin Kökeni» *Toplu Eserler*, c. 5, Petersburg 1905, s. 5-95'ten aktaran: Ryazanov, s. 205.

21 Rabehl, s. 130.

ilkel komünü parçalamıştı; Asya'da ise, komün mülkiyeti, toplumun Asyatik despotluk tarafından devletleştirilmesi için toplumsal bir temel oluşturmuştu. Rusya'da komün mülkiyeti temelindeki gerilik, Tatar haraç sisteminin alınmasını mümkün kılmıştı. Tatar hâkimiyetinin son bulmasından sonra despotizmin yerine bir şey geçirilemedi. Çünkü despotizm, Moskova devletinin rakip prensliklere ve tüccar şehir cumhuriyetlerine karşı üstünlüğünü güvence altına alıyordu. İlkel tarım, üretici güçlerin az gelişmişliği, köyler arasında bağ olmayışı, kültürsüzlük, ekonomik durgunluk vb. başka bir seçenek bırakmıyordu. Böylece Çarlık, köylüleri ve soyluları belli yükümler altına sokarak, onlara devlet hizmetinde çeşitli görevler yaptırmayı başardı. Köylü ayaklanmaları ve soylu isyanlarından sonra despotik sistemin biraz değişik biçimlerde de olsa devam etmesi, sistemin dayanıklılığını gösteriyordu ve Plehanov'a göre, bu ilkel toplum var olduğu sürece, Çarlık «sarsılmaz»dı.²²

Lenin, Rus toplumunun Asyatik-despotik biçimde olduğunu düşünmüyordu. 1789 veya 1848, hatta 1871 Fransıza göre, Rusya'da feodal kalıntıların daha güçsüz ve burjuvazi ile proletarya arasındaki antagonizmanın daha derin olduğunu savunurken, Rusya'yı Batı Avrupa'nın genel gelişme çizgisi içinde tahlil ediyordu. Lenin, Rusya'daki gelişme ile kapitalizmin Prusya yolu arasında bir özdeşlik saptamıştı.²³

Plehanov ile Lenin arasındaki Rus tarihine ilişkin görüş ayrılığı, toprak programlarını belirliyordu. Lenin, toprağın ulusallaştırılmasından yanaydı; böylece bütün feodal kalıntılar yıkılacaktı. Plehanov ve Maslov ise, bu tarz bir "ulusallaştırmanın" köylüleri yeniden toprağa bağlı kılacağını, Rusya'nın "Asyatik" mirasını canlandıracağını, eski "Yarı-Asyatik" düzeni restore ederek devlet despotizmini ve bürokrasisini güçlendireceğini düşünüyorlardı.²⁴

Troçki, Lenin'den farklı olarak Rusya'nın "Asyatik" mirasını vurguladı. O da Plehanov gibi Kavelin, Klyuscevski, Solovyev benzeri tarihçilerden etkilenmişti. Troçki'ye göre, Çarlık devletini kapitalizm

22 Aktaran: Rabehl, s. 138-141.

23 Lenin, «Eine Revolution vom Typus 1789 oder vom Type 1848» *Werke*, Bd. 8, Berlin 1959, s. 249.

24 Rabehl, s. 147.

öncesi veya kapitalist olsun, iç ilişkilerden çok dış etken, yani Asyalı fatihlerin hâkimiyeti ve Batı Avrupa ticaret ve sanayi sermayesinin nüfuzu biçimlendirmişti. Çarlık, devlet olmayı sürdürebilmek için, ya-yılmacı bir kara devleti olmak, dev ordusunu ve bürokrasisini ayakta tutmak amacıyla köylülerin toplumsal artı-ürünü çekip almak zorundaydı. Gene de Troçki, Rusya'nın tarihi gelişmesinde Batı tarihi ile bir zıtlık görmüyordu.²⁵ Troçki, Milyukov'un «Rusya'da derebeyliği devlet yaratmıştır» görüşünü tek yanlı buluyordu. Çünkü «devlet istediği zaman sosyal gruplar ve sınıflar imal edemez» diyordu.²⁶

Rus devrimcileri arasında Marx araştırmaları ile ünlü Ryazanov, 1909 yılında Marx'ın «18. Yüzyıl Gizli Diplomasinin Tarihi» yazılarını üzerinde dikkate değer bir inceleme ve eleştiri yayımladı. Bizim de burada Rusya'daki tartışmayı özetlerken geniş ölçüde yararlandığımız bu çalışma, «Rusya'nın Avrupa'daki Hâkimiyetinin Kökeni Konusunda Karl Marx» başlığını taşıyordu. Ryazanov, Marx'ın yazılarından uzun alıntılar yaptı, fakat bazı yorumculara göre, Plehanov'un «sağcı» fraksiyonunun değirmenine su taşımamak için bütünü yayımlamıyordu.²⁷

Ryazanov, Marx'ın Rus tarihi konusunda sözü geçen yazılardaki görüşlerini eleştirirken, Engels'in son dönemlerine dayanır. Rusya tarihine Marx'tan daha hâkimdir.

Ryazanov, Marx'ın Kiev (Norman) Rusyası ile Moskova Rusyası arasındaki derin farka işaret etmesini bütünüyle haklı bulmaktadır. Ancak buradan hareketle, mutlaka «Rus tarihinin bu iki dönemi arasında köprü kurulmaz bir zıtlık» olduğu sonucuna varılamayacağını belirtmektedir. Moğol istilası, Kiev Rusyası'nın büyüme dönemi olan 10-12. yüzyıllara rastlamamıştır. Kiev Rusyası, yükseliş çağında, Asya'dan Avrupa'ya akan göçebe kavimlerin yolu üzerinde olduğu halde, akınlara karşı koyabiliyordu.²⁸ Ryazanov'a göre daha sonraki Moğol tehlikesi, Rus prenslikleri ve şehir cumhuriyetleri arasındaki çatışmada, önemli askeri kuvvet çıkarabilenlerin zafer kazanmasına yol açmıştı. Belirleyici olan, hanedanların kişisel özellikleri değil, fakat ba-

25 Aktaran: Rabehl, s. 151.

26 Isaac Deutscher, *Troçki*, c. I, s. 187. Aynı şekilde bkz. c. III, s. 140-141.

27 Rabehl, s. 158. Marx'ın bu yazıları Sovyetler Birliği'nde hiçbir zaman yayımlanmadı.

28 Ryazanov, s. 205-206.

şına geçtikleri toprakların «ekonomik ve mali imkânları» idi. Ruslar, Marx'ın görüşlerinin aksine Moğollara direnmişlerdi.²⁹ Rus otokrasi-si, «kapitalizm öncesi ilişkiler» döneminden 1860'ların büyük reform-larına kadar, «kesinlikle» toplumsal gelişmenin biricik itici gücü ola-rak görünmemişti. Rusya da Batı Avrupa gibi «korperatif» (staen-disch) monarşisinin gelişme sürecini yaşamıştı. Ryazanov, Marx'ı «Rusya'da mutlakiyetçiliğin gelişmesinin bu iç şartlarına dikkat etme-diği» için eleştirmektedir. Marx'ın tasvirinde «Rus tarihinin III. İvan'dan I. Petro'ya kadarki iki yüzyılının bu nedenle kayb olduğunu» söylemektedir. Oysa o iki yüzyılda toplumsal sınıflar temelden deği-şikliğe uğramıştı. Bu dönemin başında hâlâ özgür bir köylü zümresi-nin (Stand) bulunduğu işaret eden Ryazanov, bu zümrenin I. Petro zamanında kesinlikle toprağa bağımlı hale geldiğini belirtmektedir.³⁰ Rusya'nın gelişme temposunu yavaşlatan nedenlerden biri ticaret yol-larının değişmesiydi. Bizzat Marx, Almanya'nın 16. yüzyıldan bu ya-na gelişmesindeki durgunluğu açıklarken, aynı nedeni ileri sürmemiş miydi?³¹ Ryazanov'a göre, Marx «18. yüzyılın başlarındaki uluslararası diplomasinin 'gizlilikler' ve entrikalar labirentinde yanılığa düş-müşü».³²

Ryazanov, «Rusya'da toplumu yapan devlettir» görüşünü savunan tarihçileri eleştirdi. Onların Batı Avrupa ile Rusya arasına kalın bir sı-rın çektiklerine işaret etti.

1930'ların partili tarihçileri, Rusya'nın «Asya'nın Avrupa kenarın-daki bölgesi» olduğu görüşünü kesinlikle reddettiler. Daha 14 ve 15. yüzyılda para ekonomisi güçlü filizler vermişti. III. İvan ticaret serma-yesine o kadar sıkı bağlıydı ki, «bütün önlemlerin daha çok bu ticaret sermayesi bakış açısı altında ele alınması zorunluydu».³³

Çarlık devletinin merkezietçi-mutlakiyetçiliğinin kendi ulusal ta-rihleri üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çeken Ukraynalı, Gürcü, Kazak ve Türkmen tarihçilere karşı, resmî görüş, Rus devletinin oynadığı ileri role dikkat çekti. Çarlığın merkezietçi-mutlakiyetçiliğinin,

²⁹ Age, s. 205 vd.

³⁰ Age, s.206-207.

³¹ Age, s. 207.

³² Age, s. 230.

³³ Aktaran: Rabehl, s. 162

çoğu zaman, çevredeki yönetici feodal sınıfların bencil çıkarlarını temsil eden milliyetçi ayrılma yandaşlığına karşı bir ilerlemeyi ifade ettiği kabul ediliyordu.³⁴ Bu dönemde sanat alanında, eski Rus prenslerinin ve halkın, Töton (Germen halklarından biri) saldırganlara karşı savunmada gösterdikleri kahramanlık işlendi. Sinema yönetmeni Eisenstein, «Aleksander Nevski» ve «Müthiş İvan» gibi başyapıtlarını, Nazi saldırı tehlikesinin yükseldiği şartlarda ve Rus devletinin doğu-şundaki ilerici rolün vurgulandığı bir ideolojik iklimde yarattı.

Dahası o dönemde, Petroların «modern merkezileşmiş devlet örgütünün» feodal özgürlüklere ve millî ayrılıkçılığa göre «daha ileri» bir süreç olduğu da savunuluyordu.³⁵

Ancak hemen belirtmeliyiz ki, bu görüşler, Rus toplumunun Avrupa'dan farklı bir gelişme çizgisine sahip olmadığı, Rusya'nın tarihinde toplumsal dinamiğin esas belirleyici olduğu ve dış etkenin ikincil kaldığı bir sınıf mücadelesi teorisi kapsamı içinde öne sürülmüştür.

Rus tarihinin «Asyalı» yorumuna karşı özellikle Stalin döneminde alınan kesin tavır karşısında devleti Rus tarihinin yaratıcısı olarak gören ve Çarlık ile Asyalı despotluk arasına eşit işareti koyan görüşlerin merkezi Batı'ya kaydı.³⁶

Karl August Wittfogel, Asya'yı Batı penceresinden farklı bir gelişme çizgisinde gören tezleri uç noktaya götürerek, Asya Üretim Tarzı teorisini kurdu. Wittfogel'e göre, Marx'ın 18. yüzyıl gizli diplomasisi üzerine yazıları büyük önem taşıyor. Çünkü Wittfogel, Marx'ın bu çalışmasıyla 1844'ten beri üzerinde çalıştığı politik ekonominin yetersizliğini keşfettiği kanısındadır. Artık Marx, modern ekonominin gelişmesinin insanlığın geleceğini belirleyeceğinden emin değildir. Bu gelişme, özgürlüğe değil, fakat "yeni türde bir toptancı köleliğe" gidebilir kuşkusuna Marx'ın içine düşmüştür. Bu yorumu yapan Wittfogel, 1920'lerde Almanya Komünist Partisi (KPD) üyesi olarak başladığı Çin ve Doğu toplumları üzerine incelemelerini, 1957'de ünlü *Doğu*

34 François Fetjö, *Die Geschichte der Volksdemokratien*, Verlag Styri, Graz Wien Köln 1972, Bd. I, s. 442.

35 Age, s. 442.

36 Modern Rus tarihçilerinden A. J. Avrech, devletin Rus tarihindeki özel rolünü vurgulayan bu görüş sahiplerine «Kamu Hukuku Okulu» diyor, «Der Absolutismus und seine Rolle bei der Herausbildung des Kapitalismus», in: *Sowjetwissenschaft*, Jg. 1969, s. 181'den aktaran: Rabehl, s. 168).

Despotizmi başlıklı kitabıyla tartışmaları daha da alevlendiren bir aşamaya getirmişti.³⁷ Wittfogel'in yeni bir sınıf kavramı getirmesi ve bürokrasiyi "hâkim sınıf" olarak tanımlaması, daha 1930'larda Marksist çevrelerde belirgin bir sapma olarak değerlendirilmişti. Çin İmparatorluğu'nun politik-bürokratik örgütlenmesi o kadar belirleyici önemdedi ki, onu anlamadan toplumun dinamiğini açıklamak olanağı yoktu. Dev sulama tesislerini düzenleyen merkeziyetçi despotik devleti ve onun güçlü ordusunu besleyen ağır bir vergi sistemi; kalelerin, sarayların, yolların yapımında uygulanan angarya ve "atomlaşmış" köylülük, Asyalı toplumun başlıca özelliklerini oluşturuyordu. Ancak Wittfogel, Çin, Hindistan ve Mısır gibi "Tam Asyatik" toplumlarla "Yarı-Asyatik" diye nitelediği Rusya'yı ayırdı. Dev sulama tesisleri Rusya'da yoktu, ancak orada da atomlaşmış bir köylülük bulunuyordu.

Wittfogel'in tezleri daha çok Batı'nın Marksizm karşıtı akademik çevrelerinde ve Troçkisler arasında yankı buldu. Marx'ın 18. yüzyıl diplomasisi üzerine çalışmalarını kendi tarih tezlerinin kanıtı olarak kullananlar da bu çevreler oldu.³⁸

Doğu'da devletin toplumu yarattığı tezlerini Wittfogel'den devralanlara göre, Rusya'da halk ekonomik yönden devlet kölesiydi; angarya veya devlet sömürsünün diğer biçimleri altında eziliyordu. Siyasal alanda ise, tam bir keyfilik, bir Doğu despotluğu hüküm sürmüştü.

Tüm halkın uyruk durumunda bulunması, Rusya'nın devraldığı Asyatik despotluğun karakteristiğidir. Böylece devlet, ekonomik ve politik bütün toplumsal alanlarda öyle hâkim bir konum kazanır ki, toplumda kendi inisiyatifıyla gerçekleştirilmeyen her ilerlemeyi «a priori» engeller. Bu nedenle asalaklaşan, aşırı derecede merkezileşmiş, bürokratik bir devlet aygıtı oluşturulması ve bu aygıtın korunması zorunlu olur.³⁹ Bu sistemin Rusya'ya özgü olmayıp, Asyatik despotluğun mirası olarak kaldığı da altı çizilerek belirtilmektedir. Topluluk mülkiyetinin özel mülkiyete ağır bastığı ve coğrafi genişliğin, dönemsel doğal afetlerin ve kötü hasatların bir devlet gücünü zorunlu kıldığı ülke-

37 Almanca baskısı: Karl Wittfogel, *Die Orientalische Despotie*, Kiepenheuer-Witsch, Köln ve Berlin 1962.

38 Örneğin Bernd Rabehl, Ulf Wolter ve G. L. Ulm.

39 Ulf Wolter, "Marx ve Rus Despotluğunun Asyatik Kökeni" *Saçak*, Sayı 57, Ekim / Kasım 1988, s. 43.

lerde, kolektif çalışmayı yürütmek veya ortak savunmayı örgütlemek üzere bu tür bir devlet ortaya çıkmaktadır. Bu devlet, toplumu devletleştirerek toplumsal bağları da imal etmiştir (toplumu yaratmak). Sınıf bölünmesi, bu ülkelerde devletin kopyası olarak biçimlendi. «Sınıfı» belirleyen, öncelikle devletteki payı, ondan sonra üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti. (Peki, devletteki payı ne belirledi?) Feodal veya kapitalist biçimler, ancak «dışyüz» ya da «üstyapının bir parçası» olarak kaldığı, yani toplumsal temeli kökten değiştirmedeği ölçüde böyle hiyerarşik bölünmüş bir «sınıflı toplum»a aşılabilirdi.⁴⁰

Türk Toplumunu Devlet mi Yaratı?

Asya Üretim Tarzı ve devletin Doğu toplumlarındaki yaratıcılığı tezleri Türkiye'ye de ithal edilmiştir. Asya Üretim Tarzı tezleri, ilk kez 1960'larda Prof. Sencer Divitçioğlu tarafından seslendirildi.⁴¹ AÜT ekolünün Türk tarihinde devlet-toplum ilişkisini Batı ile karşılaştırmalı olarak formüle eden en özlü ifade ise, Asaf Savaş Akat'ındır: "Batı Avrupa'da toplum devleti kurdu, oysa Türklerde devlet toplumu kurdu."⁴² Görüldüğü gibi, 19. yüzyıldan beri Rusya'da imal edilen bir teorik şablon, Avrupa'nın oryantalist çevreleri üzerinden getirilip toplumumuza geydirilmiştir.

40 Rabehl, s. 132.

41 Sencer Divitçioğlu, *Az-Gelişmiş Ülkeler ve Asya Tipi Üretim Tarzı*, Elif Yayınları, İstanbul 1966. Ve: *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, İÜ İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967.

Asya Üretim Tarzı tezlerinin özetleri ve eleştirileri için bkz. Halil Berktaş, *Kabilelerden Feodalizme*, Kaynak Yayınları, Haziran 1983. Ve "Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadi ve Toplumsal Tarihi", *Türkiye Tarihi 1*'in içinde Cem Yayınevi, İstanbul 1987.

Osmanlı Devletinin doğuşu ve toplumsal kuruluşu konusunda bugüne kadar rastladığımız en olgun çalışma niteliğinde olan Ernst Werner'in eseri aynı zamanda Asya Üretim Tarzı tezlerinin geçersizliğini gösteren tahlili ve kanıtları nedeniyle burada anılmalıdır. Kitabı Orhan Eren ve Yılmaz Öner iki cilt halinde Türkçeye çevirdiler: Ernst Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu* I, II, Alan Yayıncılık, İstanbul, Ekim 1986-Ocak 1988.

42. Asaf Savaş Akat, *Alternatif Büyüme Stratejisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 15. Ancak Akat'ın «toplumu kurmak»tan, «devletin insan topluluğunu oluşturma-sı»nı anlamasını kavrayabilmiş değiliz. Çünkü, «toplumu kurmak» belli bir toplumsal formasyonu kurturmaktır, başka deyişle sosyo-ekonomik ve ideolojik-siyasal-hukukî ilişkileri oluşturmaktır.

Yalnız ticaretimizin değil, bilim hayatımızın da dış ödemelerde açık vermesi, geriliğimizin başka bir belirtisidir. Benzetme yoluyla teori yapmak, bir bilim yöntemi değil, fakat gerçeklerden uzaklaşma yöntemidir. Bu analogi yöntemi karşısında ister istemez şu sorular aklı geliyor: Birincisi, ithal edilen teori acaba Rusya için geçerli midir? İkincisi, Türk tarihi Rus tarihine benzer mi? Böylece bir kez daha toplumsal gelişmemizin kime benzediği sorusu önplana geçirilmiş oluyor.

Devletin Rus tarihinin yaratıcısı olduğu yönündeki görüşleri paylaşmıyoruz. Rus tarihinin yorumunun altına bir kopya kâğıdı konarak çıkarılan Türk toplumu tahlilini ise, daha da hatalı buluyoruz.

Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kuran Oğuzlar da, Moğollar gibi Asyalı idiler. Ancak 11. ve 13. yüzyıldaki Türk göç dalgaları, 13. yüzyılda Rusya'yı zapteden Moğol akınından çok ileri bir toplumsal gelişme düzeyindeydi. Bu fark, geleceğin toplumuna gebe kalmış olmak anlamında, bir nitelik farkıydı. Sınıflı toplum ve devlet kuruculuğuna doğru «Türk» dalgaları, M. Ö. 1000'den M. S. 1200'lere kadar birbirini izleyerek geldi. Orta Asya'da açılan kurganlardan, kabileler içinde daha M.Ö. 8. yüzyılda derin bir sosyal farklılaşma saptanmaktadır. Hun çağında sulama kanallarına, saban demirine, tahıl toplamak için çukurlara rastlıyoruz. Göktürk Yazıtlarında, «Kültigin'in altını, gümüşü, hazinesi, serveti, dört binlik at sürüsü vardı» deniyor. İbnî Fadlan'ın aktardığı üzere Oğuz içinde yüz bin koyun ve on bin ata sahip beyler bulunuyordu. Arap tarihçisi Mesudî, yerleşik hayata geçen Oğuzlardan söz etmektedir. İdrisi ise «Oğuzların şehirleri çoktur» diyor. Yakınoğlu'ya dalgalar halinde gelen Oğuz kitleleri, daha Sir-i Derya boylarında iken, göçebe hayvancılığından tarıma geçmekte, zanaatları geliştirmekte, şehirler kurmaktaydılar. Sınıf farklılaşması belirginleşmiş ve feodal ilişkiler filiz vermişti. Bu iç gelişme düzeyi nedeniyle ki, Oğuzlar, İran, Arap ve Bizans uygarlıklarının ekonomik, sosyal ve siyasal kurumlarını ve ideolojilerini özümleyebildiler ve yeni bir sentez yaratabildiler.⁴³

Türk devletlerini kuran Oğuz aristokrasisi, feodal beyler haline

⁴³ Doğu Perinçek, *Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek*, 3. baskı, Aydınlık Yayınları, Ocak 1980, s. 17, 18, 27, 54, 56, 61 vd.

gelmekteydi ve bu beyler «Özerk iktidar odakları» oluşturunyorlardı. Yani Türklerde «toplum, kendi içindeki heterojen iktidar ilişkileri ile beraber ve onları yansıtarak devleti kurdu».⁴⁴ Selçukluların oldukça adem-i merkezîyetçi olan yapısı buradan ileri geliyordu. «Kendilerine geniş vilayetler verilen emirler, iktâları dahilinde, maiyetlerinde çok defa bin askerin üstünde bir kuvvetle küçük bir hükümdar gibi idiler».⁴⁵ Nitekim Selçuklu Devleti bu özerk iktidar odaklarından gelen merkezkaç baskısı ile parçalandı. Anadolu Selçukluları o parçalardan biriydi ve onun da içinde büyük mülklerin kontrolü temelinde özerk iktidar odakları vardı. Moğol akını üzerine daha belirgin çizgileriyle ortaya çıkan beylikler bu temele dayanıyordu. Timur istilası bu temelin bir kez daha kendini göstermesi şartlarını yarattı. Burada Türklere ve Asyalılara özgü merkezîyetçilik eğilimlerinin görece güçlü olması sorununa girmeyeceğiz. Ancak Türklerin sınıflaşma düzeyine ve Türklerde devleti toplumun-kurduğuna işarette yetiniyoruz.

Türklerin Moğollardan daha üst bir aşamada olduklarının en kesin kanıtı şudur: Moğollar yayıldıkları yerlerde geçici hâkimiyetler kurup sonra geri çekilmişler veya eriyip gitmişlerdir. Buna karşılık, Türkler ayaklarını bastıkları coğrafyaya sosyo-ekonomik anlamda da kök salmışlar, o coğrafyada daha önce yeşermiş uygarlık köklerinden beslenmişler ve devletler kurup o coğrafyanın malı haline gelebilmişlerdir. Moğollar, bir sel baskını gibi akın ettikleri toplumları yıkıp geçmişler, fakat Türkler göç ettikleri topraklar ile sosyo-ekonomik anlamda da kaynaşmış 200 ve 600 yıllık ömürleri olan devletler oluşturmuşlardır. Bu 600 yıllık zaman ölçüsü dahi, Türklerin dağılıp-kurulan kabile konfederasyonları dönemini kesin çizgilerle arkada bıraktıklarını ve sınıflaşarak devleti kurduklarını göstermektedir.

Moğol mirasının vurgulanması temelinde yükselen Rus tarih geleceğine ilişkin yorum ile Türk tarihi arasına eşit işareti koymak, şu açıdan da yanlıştır: Rusya'da Moğol dalgaları Marx'ın yazılarına göre, daha önceki Norman mirasını yok etmişti. Türkler ise, geldikleri top-

44 Asaf Savaş Akat'ın Batı Avrupa için söylediklerini Türk toplumu için tekrar ediyoruz. Bkz. Akat, *age*, s. 15.

45 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1965, s.220.

raklarda buldukları İran, Bizans ve Arap miraslarını yok etmedikleri gibi, daha sonra gelen Moğol istila dalgalarının bu mirası yıkıp geçmesine de izin vermemişlerdir. Her halükârda Anadolu'da yıkılmayan bir uygar miras kalmıştır. Dahası, yükseliş çağındaki Türk feodalizmi, Bizans'ın köylü üzerindeki ağır yüklerine son vererek bir gençlik aşısı da yapmıştır.

Marx, iki yüzyıllık Moğol boyunduruğunun Rus halkının psikolojisi-
sinde derin izler bıraktığını önemle belirtiyor ve «Her halkın karakteri yabancı boyunduruktan kurtuluşla gelişir» diyor. Ruslar Moğollara direndiler mi direnmediler mi, veya Moskova Prensiği Moğolları çarparak mı yoksa hile ve desise yoluyla mı alt etti gibi sorunlara girmek konumuzu aşılıyor. Ama şunu belirtmeliyiz ki, Türk tarihinde toplumun psikolojisinde derin izler bırakacak bir yabancı hâkimiyeti dönemi yoktur. Türkler, hiçbir zaman beylerden reayaya kadar yabancı kölesi haline gelmediler. Bu tarihî bir olgudur. Türk hâkim sınıfları, gerek 13. yüzyıldaki Moğol istila dalgasını gerekse 15. yüzyılların hemen başındaki Timur akınını direnerek karşılamış, tarihî nedenler bir yana, sonuç olarak bu akınlar, toplumda bir boyun eğme ruhu yaratamadan gelip geçmiştir. Ayrıca Babai İsyanları (13. yüzyıl ortaları), Fetret Devri (1402-1413) ve 16-17. yüzyıldaki köylü isyanları, devletin pençesi altına alamadığı bir halk inisiyatifinin varlığını da göstermektedir. Yüzyılı aşan hürriyet mücadeleleri geleneğini ve Osmanlı devletine rağmen başarılan emperyalizme karşı «İlk Kurtuluş Savaşı»nı da herhalde kaydetmeden geçemeyiz. Bütün bunlar, tarihimizde halktan gelen bir inisiyatif olmadığı ve Türk toplumunun kurucusunun devlet olduğu yönündeki görüşlerin pek sağlam temellere oturmadığını gösteriyor.

Tarihin bütün dönemlerinde Türk toplumunun yaratıcısının devlet olduğu teorisi, aslında Türk toplumunun pasifliği, inisiyatifsizliği ve kısırlılığı tezlerinde kendisini ortaya koyan halka güvensizliği beslemek içindir. Bu teori, Türk tarihinin hem uygarlığa geçiş ve devleti kurma ve hem de kapitalizme geçiş gibi *bütün gelişme ve sıçrama dönemlerini* kapsıyor.

Türk toplumunun «Asyatik biçimi»nde birleşenler, devletin «kerimliği» ya da «zorbalığı»nda ayrılıyorlar. Burada da kendi içinde

tutarlı olanlar. «kerim devlet» teorisyenleridir.⁴⁶ Çünkü Türk tarihinde hem uygarlığa, hem kapitalizme geçiş aşamasında, «devletin toplumu yarattığı» tezi kabul edildikten sonra, devletin olumsuzlanmasına nasıl sıçrandığının bilimsel bir açıklamasını bulmak mümkün olmuyor. Uygarlığın ve kapitalizmin yaratıcısı olan, her sarsıntıya padişahlık veya cumhuriyet kılığında dayanarak zamanı eskiten, kendisi hiç değişmeyen ve ölmeyen bu devlet tanrı değildir de nedir?

Devlet ve toplum arasındaki ilişkide, topluma kısırlık, devlete doğurganlık yükleyen bir teorinin, «çağdaş sivil ve demokratik toplum» için mücadele teorisi olması mümkün görünmüyor. Bütün tarihi boyunca kısır olan bir toplum, bugün hangi mucize ile doğurgan hale gelecektir? Ama denebilir ki: Ezelden beri yaratıcılığı tekeline alan bir devlet geleneği, niçin çağdaş «sivil toplum»un yaratılmasında da kendini kanıtlamasın?

Türk toplumunun «Asyatikliği» teorileri, «toplum»cu değil, devletçidir. Bu teorilere yüklenen «toplumcu» anlam ve yorumlar, teorinin esasına yabancıdır ve tümüyle iğretidir. Devleti, bütün tarihî sıçramalarda toplumsal gelişmenin biricik itici gücü olarak gördükten sonra «sivil toplum», «demokrasi», «halk» yandaşlığı ile «aşağıdan»a övgü ve «yukardan»a sövgülerin hepsi temelsiz kalmakta, yerçekimi yasasına meydan okuyarak havada durmaktadır. Bu kavramları kullanmada gösterilen cömertlik, teorinin özündeki devletçiliği örtememektedir. «Sivil toplumcular» bilimselliğe çok değer verdiklerini söylüyorlar. Türk devletinin «yaratıcılığı»nı, bütün tarihî dönemleri kapsayan boyutlarda ve o kadar kuvvetle «kanıtladıktan» sonra, halkın yaratıcılığına ve demokrasiye sıçramak için yapılacak tramplenin malzemesinin bilimsel olabilmesine imkân var mıdır? Devleti yaratan Batı toplumlarını demokrasiye layık olur, hep devletçe güdülen Türkiye toplumu ise, kendi layığını bulur: İşte teorilerinin kaçınılmaz mantığı!

46 Kerim devlet teorilerini sosyalizm adına savunanlar arasında en açık sözlüsü Kıvılcımlı idi. Onun tarih teorisi de, özet olarak, Türk tarihini devletin ve ordunun yaptığı şeklindeydi. Kıvılcımlı, «Türkiye tarihinde hemen her devrim ordu tarafından yapılmıştır» diyordu (*Sosyalist*, sayı 6, 12.1.1971 ve *Halk Savaşının Planları*, s. 191). Bu tez, yalnız yakın tarih için değil, tarihin başlangıcından, yani sınıfların oluşmasından bu yana bütün dönemleri kapsıyordu. Eleştiri için bkz. Doğu Perinçek, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet*, Kaynak Yayınları, 3. baskı, İstanbul, Temmuz 1986, s. 52 vd.

«Sivil toplumcular», her ideolojinin altında «devletçilik» ararken ve devletçilikten onca sakınırken, kendileri de devletçilik kapanına yakanmışlardır. Aslında bu olay da, bir bakıma onları doğrulamaktadır. Devletin, ideolojileri de yarattığını onlar söylemiyorlar mı? «Devletin toplum kuruculuğu» fikriyatını da devlet yaratmış olmasın?

Devlete yaratıcılık yükleyen AÜT tarih görüşünün «devletlû»nun tarih tezi olduğunu söylemek, kimilerine şaşırtıcı gelebilir. Fakat bu, hem teorinin içeriği açısından, hem de teorinin ilk ve asıl yaratıcısı açısından doğrudur. Çünkü Türk tarihinde devletin eşsiz rolünü vurgulayan teorinin hemen bütün versiyonları, «devletlû»nun kendisi ve elbette tarihçileri tarafından imâl edilmiştir. Türk milliyetçiliğinin bağnaz biçimlerinin en büyük iftihar vesilesi, Türk devletinin (toplumun değil) dünyada eşi olmayan yaratıcılığı değil midir? Hatta bağnaz Türk milliyetçiliği, «Türk devlet geleneği»nin aşırı vurgulanması ve Türklere has bir devlet fetişizmi olarak da tanımlanamaz mı? Bu teorinin özünü, solcu bir jargonla, çağdaş-bilimsel bir havayla tekrarlamak neyi değiştirmektedir?

Görülüyor ki, «sivil toplumcu» diye anılanlar, toplumumuzu orijinalliği içinde tahlil etmeye her şeyin üstünde önem verdiklerini söylemekle birlikte, toplumumuzun Asyalı kanı taşıdığını önemle vurguluyorlar ve böylece gene evrensel bir teori çabasından, gene Batı'da, ama bu kez Asyalılar için yapılmış bir teoriden kuvvetle esinleniyorlar. İtirazları, Türk toplumunun gelişmesinin Avrupa tarihini de kapsayan bir teori içinde açıklanmasına oluyor.

Batı Avrupa'da, Rusya'da veya Türklerde her devleti hiç şüphesiz toplum kurdu. Dünyada toplumun kurmadığı devlet, belki zooloji kitaplarında yaratılan karnıcalar ya da arılar devleti olabilir. Her devlet, Türklerin kurduğu devletler de belli bir *toplumsal* farklılaşmanın ürünü olarak doğmuştur. Eğer toplum, henüz *devlet kuracak* kadar bölünmemişse, bütün örgütlenmeler (örneğin Hunlar, Göktürkler, Uygurlar ve Sir-i Derya Oğuzları) devlet öncesi bir aşamada, kabile konfederasyonu aşamasında kalmıştır. Başka bir deyişle, eğer toplum özel mülkiyetin gelişmesinde belli bir olgunluk düzeyine gelmemişse, dokuz ay sosyo-ekonomik anlamda dolmamışsa, devlet de kurulamamaktadır.

Aslında toplumun mu devleti yoksa devletin mi toplumu kurduğu

mesesi, ünlü tavuk ile yumurta muammasına benzemektedir. Evet, her devleti toplum kurmuştur, fakat her devlet de (Batı Avrupa dahil) toplumu kurmuştur. Belli bir toplumsal farklılaşma aşamasında ortaya çıkan devlet, *gençlik çağı*nda özel mülkiyeti, dolayısıyla uygarlığı da iletir. Tekeline aldığı zoru da kullanarak eski toplumun tasfiyesinde etkili olur, özel mülkiyete dayanan sosyo-ekonomik ilişkilerin ve ideolojik yapının gelişmesinde etkili olur. Bu özel mülkiyetin bireyselliği, devletten ayrı tek tek özel mülk sahiplerinin çıkarlarından ve inisiyatiflerinden kaynaklanan bir «sivil toplum»a da temel olur ve onu geliştirir. Sonuç olarak devlet, mülk sahibi sınıfın kolektif çıkarının koruyucusu olarak, «sivil toplum»un oluşmasına aynı zamanda bir ivme verir.

Özetleyecek olursak: Önce özel mülkiyetin belli bir olgunluk düzeyine ulaştığı uygar (sivil) toplum devleti kurar, devlet de uygar toplumu belli bir yere kadar geliştirir. Özel mülk sahipleri, kendi devletlerinden özerk, onun uzanmadığı bir alanı bu gelişme içinde inşa ederler.

Oppenheimer'in belirttiği gibi «insan toplulukları, ekonomik ve toplumsal baskının daha yüksek derecelerde olduğu noktalardan, engellerin en az olduğu çizgiyi izleyerek, baskının daha aşağı derecelerde olduğu noktalara doğru yönelir».⁴⁷ Her devlet (politik toplum), gençlik çağını tamamlayınca, ekonomik ve toplumsal baskının daha hafif derecelerini temsil eden sınıfların muhalefeti ile yıpranır ve kendine denk düşen «sivil toplum» ile birlikte, daha doğrusu ondan önce yıkılır gider. Yeni sosyo-ekonomik ilişkiler ve ideolojik yapı, eskinin bağrında filizlenir; fakat serpilip gelişmeleri için elverişli iklim, eski politik toplumun yıkılıp, yeni devletin kurulmasıyla gelir. Bu anlamda bir noktadan sonra «toplumu devlet kurar». Batı Avrupa ile Türk toplumunun gelişmesi bu açıdan da aynı *genel çizgileri* taşır.

Sonuç olarak Batı Avrupa ile Rusya arasındaki benzerlik ya da benzerlik tartışmasından esinlenerek, Batı Avrupa ile Türk toplumları arasında da bir karşılaştırma yapabilir ve şunu söyleyebiliriz: Batı'da feodal devlet, çok gelişmiş bir kölecilik meta üretiminden kuvvet

47 Franz Oppenheimer, *Devlet*, çev. Alaaddin Şenel- Yavuz Sabuncu, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1984, s.95-96.

alan bir özel mülkiyet geleneğinden de beslenerek, sınıflaşmanın görelili daha olgun bir aşamasında oluşmuştur. Ruslarda ve Türklerde ise, meta üretimini o derece geliştiren köleci uygarlıklar yaşanmaksızın, özel mülkiyetin görelili az gelişmiş olduğu aşamalarda doğan devlet, bu özel mülkiyeti geliştirmede görelili daha büyük bir rol oynamış ve daha sonra da, özel mülkiyetin daha ileri biçimlerine geçişin önünde, görelili olarak daha büyük bir engel oluşturmuştur.

Merkez ve Merkezkaç

Türkiye'de AÜT kökenli "Devletin yaratıcılığı ve toplumun kısırlılığı" teorileri, Merkez-merkezkaç terimleri kullanılarak da üretiliyor. Bu kavramlar, toplumumuzun tarihinin tahlilinde toplumu ve sınıfları devredışı bırakan ideolojik araçlar haline getirilmiştir. Şöyle deniyor:

«Sosyal farklılaşmaya dayanan Batı feodalitesinin görülmediği Osmanlı toplum yapısı siyasi farklılaşmaya göre teşekkül etmiş, böylece toplumun kurumları da 'devlet politikası'nı yürütmek üzere oluşmuştur. Bundan dolayıdır ki, yakın zamanlara kadar bizim tarihimizi sınıf ilişkilerinden ziyade 'merkez' yani 'devlet' ile 'kenar' yani 'halk' arasındaki ilişkiler belirlemiştir».⁴⁸

Devlet-toplum, resmî-sivil veya merkez-kenar ikilileriyle üretilen sınıflarüstü teoriler, kendi aralarında ikiye ayrılıyorlar. "Kerim devlet" yanlıları, merkeze öncü roller yüklerken, "sivil toplumcular" merkezin zorbalığını mahkûm ediyorlar. Bu ikinci grup, merkezin veya resmî olanın daima "sivil toplum" karşıtlığına, "kenarın" ise daima özgürlüğe denk düştüğü kanısındadır. Birleştikleri nokta ise, Büyük Fransız devriminden Ekim devrimine ve Kemalist devrime kadar bütün devrimleri "anti-demokratik" görmeleridir. Devrimci atılım dönemlerinde, merkez ile özgürleşme ve halk inisiyatifi arasında görelili bir uyum olduğunu anlamıyorlar.

«Bizim tarihimizi toplum değil, devlet belirledi» diyen her iki «sivil toplumcu» kanadın merkez ve kenara yükledikleri roller metafizik kaynaklıdır. Çünkü her ikisi de, «merkez»e ve «kenar»a tüm tarih

48 Yankı, Başyazı, sayı 685, 14-20 Mayıs 1984, s. 66.

boyunca değişmeyen işlevler tanıyorlar, devlet ve toplum arasındaki diyalektiği kavrayamayışlarının doğal sonucu olarak, merkez ve merkezkaç arasındaki diyalektiği de görmemektedirler.

Eski Mısır'da ulaşım teknolojisinin gelişmişliği ile merkezîyetçilik arasındaki bağ,⁴⁹ Roma'nın büyük kölecî uygarlıklar yaratan merkezîyetçiliği ile meta ekonomisinin, gelişmesi arasındaki ilişki, feodal toplumun ileri aşamalarında para ekonomisinin gelişmesiyle merkezileşme sürecinin ortaya çıkması ve ilerlemesi vb., merkezin ve merkezîyetçiliğin her zaman ve her yerde olumsuz bir rol oynadığı gibi görüşlerin pek düşünülmeden ortaya atıldığını göstermek için hemen belirtilebilecek tarihî olgulardır.

Burada altını çizmek istediğimiz şudur: Sosyo-ekonomik gelişme ile merkezîyetçilik, kimi zaman el ele yürümekte, kimi zaman karşı karşıya gelmektedir.

Tarih, toplumun gelişmesinden, sınıflardan ve sınıfların tarihî rollerinden soyutlanarak, «merkez-kenar» gibi toplumda maddileştirilmeyen soyut kavramlarla açıklanamıyor. Devlet bile, onlara göre, sınıfsal bir bölünmenin değil, nasıl oluyorsa politik bölünmenin ürünüdür. Yani politik bölünme, kendi kendisini üretiyor, başka deyişle Lavoisier'yi çürütürcesine yoktan var oluyor. Toplum sınıflara bölünmemiş olunca, devlet de herhalde «hüdayı nabit» olarak zuhur ediyor. Zaten cenneteki tuğba ağacı da kökleri havada, yani baş aşağı durmuyor mu?

Bu politik farklılaşma, sınıfsal farklılaşma olmayınca niçin ve hangi temelde doğuyor? Bunun bir açıklaması olması gerekmez mi? İnsanlar niçin politik bölünmeye uğradılar, sınıfsal bir temelde değilse, ırk farkları yüzünden mi, cinsel farklar yüzünden mi, burası da bir muamma olarak kalmaktadır.

Konuya Türk toplumunun gelişmesi açısından baktığımız zaman, kabile savaşçılığından uygarlığa geçiş yönündeki atılımları kapsayan M.Ö. 1000'den M.S 1000'e kadarki iki bin yıl, kabile konfederasyonlarının birbiri ardı sıra kurulup dağılmaları dönemidir. Bu dönem boyunca, kabile konfederasyonlarının ya da devletin aşağı basamaklardaki ilkel biçimlerinin kurulmasını ifade eden her merkezci gelişme, ka-

⁴⁹ Halil Berktaş, *Kabileden Feodalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 1983, s.171 dipnot ve s. 184.

bileler arasında barışa, özel mülkiyetin ilerlemesine ve meta ekonomisinin filizlenmesine de denk düşer. Merkezkaçın güçlenmesi ise kabileler arasında boğazlaşmalar ve yağma anlamına gelir. Sınıflı topluma, devlete ve uygarlığa sıçramayı ifade eden Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin kuruluşunda, merkez esas olarak hâlâ gelişmenin (özel mülkiyetin daha ileri biçimlerine ilerlemenin) başını çekmektedir. Selçuklu devleti, daha gelişmesinin doruğuna varmadan ve toplumu ilerletme yönündeki olanaklarını büsbütün tüketmeden, Moğol akını ile yıkılır. Moğolların ve Timur'un barbarlık âleminden uygarlık âlemine doğru yayılan istila dalgaları, merkezkaç ile birlikte kabile toplumunun kalıntılarını, yani karşı koyuşunu da canlandırır. Osmanlı devletinde 15. yüzyılın ortalarına kadar, özel mülkiyetin gelişmesinin itici gücünü merkezin oluşturduğu söylenebilir. Daha sonrası ise, merkezci devletin yeniden üretim olanaklarını tahrip eden ağır bir yük haline gelmesinin tarihidir. Bu merkezizetçilik, yalnız üretici köylü yığınları üzerinde ağır bir baskı ve sömürü sistemi kurmakla kalmamış, feodal hâkim sınıf içindeki özerklik eğilimlerini ve inisiyatifi de bastırmış ve köreltmıştır.

Başlarında «askerî dehalar»ın bulunduğu büyük tarihî akınların Türk tarihinde oynadığı rol, hukukî biçim olarak da olsa feodal özel mülkiyetin daha ileri biçimlerine geçilmesine engel oluşturan mirî mülkiyet sistemi, toprak sahipliğinin merkezî devletçe ihsan edilmesi, ataerkilliğin güçlü kalıntıları, Sezarlıkla Papalığın aynı kişide (sultan-da) birleşmesi, Bizans'ın (ve İran'ın) merkezizetçi mirası, fetihin ekonomide oynadığı rol, Osmanlı devletinin batıya ve doğuya doğru yayılmasını kolaylaştıran tarihi koşullar, Osmanlı sultanlarının (özellikle Fatih'in) merkezizetçiliği pekiştiren operasyonları ve bürokratik askerî kurumlaşmayı yürütmede gösterdikleri başarı: Bütün bunlar, merkezizetçiliği güçlendiren etkenler arasında hemen akla gelenlerdir.

Tanzimat merkezizetçiliği de, esas olarak millî uyanışlara, köylü yığınlarına, merkezkaçtaki özel mülkiyet unsurlarına ve Jön-Türklerin temsil ettiği demokrasi akımına karşı olumsuz bir rol oynamıştır.

Kemalist Devrimle bu kez Cumhuriyet (Osmanlı devletinin devamı değil), kapitalist sivil toplumun yolunu tıkayan ortaçağ kurum ve ilişkilerine yıkıcı darbeler indirir. Yeni Cumhuriyetin devrimci

rüzgârı, 1930'larda diner ve 1920'lerin Jakobenleri bu karakterlerini yitirerek adım adım tutuculaşırlar. 1930'lar, güçlenen tutuculuk ile sönmekte olan Jakoben ruhu arasındaki çatışmanın devam ettiği yıllardır. Hemen belirtelim ki, 1930'ların Kemalistleri 1920'lerin Jakobenleri değildir; başkalaşmışlardır, tutucu devletçiler haline dönüşmektedirler.

Cumhuriyeti kuranların cephaneliğindeki toplumu çağdaşlaştırma olanakları, denebilir ki, daha 1940'lara varmadan geniş ölçüde tükenmiştir. Ülkenin yeni sahipleri, gericilikle ateşkes yapıp cephelerini geleceğin güçlerine ve sivil toplumun oluşmasına karşı dönmüşlerdir.

Amerikan işbirlikçisi DP'nin «halk hareketi» olarak ilan edilmesi ve Bayar-Mendereslere bahşedilen «sivil toplum» mimarlığı, «sivil toplumcu» teorilerin yakın tarihimize tuttuğu lunapark aynalarındaki diğer görüntülerdir.⁵⁰

Orta sınıfların 27 Mayıs hareketi, 27 Mayıs'tan sonra yükselen halk hareketi, 1930'lardaki tutuculaşma ile başlayıp, Bayar-Mendereslerle hızlanan anti-demokratik gidişata karşı demokrasi sürecini güçlendirmiştir.

Merkezin ve merkezkaçın, Türk tarihindeki rolleri kuşbakışı böyle özetlenebilir.

Türk tarihinin «Asyatik»liği tezlerinin bir yüzü, devletin tanrılaştırılması ise, diğer yüzü, devletten gelen her şeye, her zaman ve her yerde, «şeytanın ülkesinden tanrının ülkesine» yapılan bir müdahale gözüyle bakmaktır. Madalyonun bir yüzünde devlet fetişizmi (devlete tapma), diğerinde ise liberalizmin aşırı türleri ve anarşizm bulunmaktadır. Liberallerin ve anarşistlerin Rusya'da da devletin yaratıcılığı tezi etrafında birleşmeleri rastlantı değildir.

Bizim «sivil toplumcular»ımız tarihe, devlet iktidarını ele geçirerek yapılan devrimci müdahalelere karşı çıkarken ve «aşağıdan» (kendiliğinden) evrilmeyi yere göğe koymazken, kendi adlarına ütopyacıdırlar. Karşı çıktıkları «yukardan» müdahale, Jakobenlerin, yani Cromwellerin, Robespierrelerin, Leninlerin, Maoların, Mustafa Kemallerin «yukardan» müdahalesidir. Ne var ki, onların bu karşı çıkış-

⁵⁰ DP'nin "halk hareketi" olduğu görüşünün eleştirisi için bkz. Doğu Perinçek, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet*, s.261 vd.

ları, «yukardan» devrimci eylemleri önleyememekte veya ortadan kaldıramamaktadır. Sürekli büyük tarihi sıçramalardan yakınlık aslında ütopyacı ve idealist karakterlerini ortaya koymaktadırlar.

«Sivil toplumcular»ın bütün itirazları Jakobenerdir; yoksa «kirli» buldukları politik aracın, statükonun elinde olmasına pek ses çıkarmazlar. Çünkü onların teorisi, politik aracın yalnız ve yalnız statükonun elinde olabileceğini ve başka bir gücün elinde olamayacağını içermektedir. Bu teoriye göre, «yukardan» olan her şey olumsuz olduğu için, politik aracı ele geçirmek otomatik olarak tutuculaşmak anlamına gelmektedir. Oysa onların teorisi, politik toplumu ve politik aracı böyle «kirli» görüyor diye ne politik toplum ortadan kalkmaktadır, ne de politik araçlar! Var olan politik toplum hükmünü yürütmeye devam etmekte, kendine denk düşen sivil toplumu da korumaktadır. Politikanın şeytan aracı ilan edilmesi, yalnız ve yalnız çağdaş-demokratik toplumun yaratılması mücadelesinin karşısına çıkarılmaktadır. Evrimciliğe tapma derecesinde bir hayranlık, sonuç olarak tutuculukla buluşmaktadır.

Nitekim Türk toplumunu devletin kurduğuna ilişkin teoriyi, "sivil toplum"culardan önce bağınaz milliyetçi Türk tarihçileri icat ettiler. Yüzyıldır işlenen bu tezleri, "Asya Üretim Tarzı" türünden Marksist görüntülü tezlerle ambalajlayanlar, içeriği değiştirmiş olmuyorlar.

Sınıflarüstü devlet, sınıflarüstü resmiyet, sınıflarüstü resmî ideoloji, sınıflarüstü merkez ve kenar teorisinin kendisi sınıflarüstü değildir; son kertede tutucu sınıflara aittir, Çünkü bu teori, halkın tarihe müdahalesine karşı bir ideolojik duvar örüyor.

İnsanın bilinçli faaliyeti, tarihe esas olarak sivil toplumdan politik topluma doğru değil, politik toplumdan sivil topluma doğru müdahale eder. Hiç şüphesiz politik toplumu ve tarihi anlamının ve açıklamanın yöntemi, esas olarak sivil toplumu anlamaktan geçer. Ancak konu, tarihe katkı olunca, anahtar politik toplumdur. Çünkü sivil toplum, insan iradesi dışında nesnel olarak oluşur ve gelişir. İnsanın bu nesnel gelişmeye belli sınırlar içinde müdahale aracı, politik araçtır. Müdahale üssü de, politik toplumdur. Jakobenerin, siyasal iktidarı kilit sorun olarak görmeleri de bu nedenledir.

Tarihin açıklanması ile tarihin yapılmasını birbirinden ayırmak ge-

rekir. Tarihin açıklanmasında toplumdan devlete doğru bir çizgi izlenmesi esastır. Tarihin yapılmasında ise, dalgalar politik toplumdan sivil topluma doğru yayılır. Marx'ın belirttiği gibi sivil toplum tarihin «sahne»sidir, yoksa yapıcısı, aktörü, eylemcisi değil. Tarihi yapan, politikleşen insandır, politikleşen halktır. İnsanın yapabilecekleri, o sahnenin olanakları ile sınırlıdır. Ancak sahnedeki değişiklikler ve hareket hiçbir zaman, kendiliğinden gerçekleşmez. Sahnede hareketi yaratan, sahneyi değiştiren, bizzat sahnenin kendisi değildir. Hareketi aktörler, tarihin yapıcısı olan sınıflar gerçekleştirirler, hatta bazen sahnenin altını üstüne dahi getirebilirler. Elbette sınıfların öncüleri, kurmayları burada önemli rol oynar. Ancak toplumsal eylem dahi, sahnenin elverdiği olanakların ötesine taşamaz. Başka deyişle insan, tarihi ancak toplumla açıklanabilecek sınırlar içinde yapabilir. Gerçekleşebilir politikanın sınırını toplum çizer. Yaratıcı olan devlet değil, toplumdur. Fakat her toplum, uygar, feodal, kapitalist veya daha ileri bir biçimi temsil etsin, yaratıcılığının doruğuna politik toplum haline gelerek, yani devlet aracını kullanarak ulaşır.

İdeolojik ve ekonomik hâkimiyetin anahtarı da, siyasal hâkimiyettir, yani siyasal iktidardır. Hiçbir sosyal güç, politik toplum haline gelmeden, ekonomik ve ideolojik hâkimiyet sağlayamaz. Burjuvazi olsun, proletarya olsun, siyasal iktidarı ele geçirmeleri sayesinde, ekonomilerini ve ideolojilerini hâkimiyet düzlemine çıkarabilmişlerdir.

Avrupa ve Asya Penceresi

Marx, Doğu toplumlarının "Asyatik" karakterinden söz ederken, yeni bir üretim tarzı keşfetmiş değildir. Marx, "Asyatik" kavramıyla belli bir coğrafya üzerinde farklı bir toplumsal kuruluşun varlığına işaret etmiyor. "Asyatik toplum", farklı bir sistem, farklı bir üretim tarzı değil, ancak insanlığın genel gelişme yatağı içinde *kendine özgülüğe* yapılan bir vurgudur. Marx, "Asyatik" nitelemesiyle kabile toplumundan sınıflı topluma geçişte değişik bir çıkış yoluna gönderme yapmıştır.

"Asyatik toplum" kavramı, ilk bakışta Avrupa-merkezli olmayan bir izlenim yaratıyor. Oysa burada belki de teorik düzlemin en Avru-

pa-bencili teziyle karşı karşıyayız. Çünkü "Asya Üretim Tarzı" teorisi, Asyalı toplumları dünyanın tarihsel gelişme yatağının dışına itmektedir. Böylece Avrupa toplumu, insanlığın biricik gelişme yatağı ve öncüsü olmaktadır. Doğu toplumları ise, gelişme dinamiğine yapısal olarak sahip değildirler, sosyo-ekonomik kuruluşları nedeniyle tıkanmışlardır. Sonuç olarak, geri Üçüncü Dünya halklarının bu tıkanıklığını açacak olan Batı emperyalizmi ve sömürgecilik haklı kılınıyor.

Bu Avrupa-bencili teori, eşitsiz gelişmenin belli bir döneminde, Avrupa'nın öne geçtiği bir zamanda imal ediliyor. Kanıtlarını son birkaç yüzyıldan topluyor. Bu nedenle bütün bir insanlık tarihinin bilançosu üzerine kurulmuş değildirler. Geleceğe düşürdükleri gölge de, Avrupa hâkim sınıflarının çıkarlarının gölgesidir.

Marx, 19. yüzyıl Avrupası'nda yaşadı. O zaman yeryüzünün siyasal haritası Avrupa'dan daha doğrusu Batı'dan ibaretti. Dünyanın diğer alanları, Asya, Afrika ve Latin Amerika dünya siyasetine özne olarak değil, ancak nesne olarak katılıyorlardı. İnsanlığın ezici çoğunluğunun yaşadığı bu kıtalardaki ülkeler, ya sömürgeci paylaşımın konusuydular ya da Türkiye, İran ve Çin gibi sömürgeleşme sürecine girmişlerdi. Modern sınıflar, yani burjuvazi-proletarya bölünmesi Avrupa'daydı. Bu anlamda Avrupa, işçi sınıfının devrimci mücadelesinin biricik alanıydı ve insanlığın geleceğinin kurulduğu kıtaydı. Marx ve Engels, Bilimsel Sosyalizmi Avrupa'nın gerçekten devrim odağı olduğu bir çağda inşa ettiler.

Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru insanlık yeni bir çağa girdi. Kapitalizm, emperyalizme dönüşerek dünyayı paylaştı ve paylaştığı ülkelerin halklarını insanlık tarihinin büyük gelişme yatağı içine çekti, kendisine yeni bir "mezar kazıcı" buldu. Devrim odağının 20. yüzyılda Batı'dan Doğu'ya kayması, artık Avrupa'nın merkez ve öncü olduğu bir çağın arkada kaldığı anlamına geliyordu. 20. yüzyılın en büyük devrimci atılımları Asya'da gerçekleşti. Rus ve Çin devrimleri, Asya toplumlarının durağanlığını değil, dinamizmini kanıtladılar.

Sovyetler Birliği'nde yaşanan sosyalizmden geri dönüş olayı da, "Asyatik kökenin" dirilişi olarak açıklanamaz. Kuşkusuz bu geri dönüş nedenlerinden biri, Ekim devriminin devrıldığı toplumsal yapıda-

ki geriliklerdir.⁵¹ Ancak Asyalı toplumların inisiyatiflerinin kısırlığı üzerine kurulan teoriler, bizzat Asyalı halklar tarafından geçersiz kılınmıştır. Rus ve Çin toplumları 20. yüzyılda hiçbir Avrupa toplumunun gösteremediği inisiyatifle tarihe müdahale ettiler. Asyalı halklar devletin değil, toplumun yaratıcılığını kanıtladılar. Ve toplum, bu yaratıcılığını hem eskiyen hâkim sınıf devletini yıkmada, hem de kendi devletini kurmada ortaya koydu.

Ne var ki, tarih tek bir atılımla düz bir çizgide ilerlemiyor. Sosyalizm de, insanlığın sınıf mücadeleleri tarihinin bir dönemidir. Geri dönüşler ve yeni atılımlar, nasıl kapitalizm için geçerliyse, sosyalizm için daha fazla geçerlidir. Sosyalizmde geri dönüşün ilk kez Sovyetler Birliği'nde gerçekleşmesi, "Asya'nın" uğursuz kaderini değil, bugünkü öncü rolünü gösterir. İlk sosyalizm atılımı Doğu'da gerçekleştiği için, ilk geri dönüş de Doğu'da yaşanmıştır. Böyle çok önemli bir deneyimi insanlığa kazandıran, ilk atılımı gerçekleştiren Avrupa değil, fakat Asya toplumu olmuştur.

Kuşkusuz geri dönüşün "Asyatik" nedenleri de vardır. Ancak bu nedenler, insanlığın gelişme yatağı dışındaki bir tarihsel "sistem"den gelmiyor. Burası çok önemlidir. Eğer Marx, 20. yüzyılı yaşasaydı, kuşkusuz Asya'daki büyük devrimci cevheri daha iyi görecek ve Asya'nın tarihine bu deneyimin kazandırdığı daha açık bir konumdan bakacaktı. Nitekim Lenin ve Mao gibi Marksizmi 20. yüzyılda dünyalılaştıran büyük Marksistler, teorilerini bu devrimci konumda üretmişlerdir.

Marx'ın 19. yüzyılda Avrupa'nın devrimci penceresinden Asya'ya bakarak yazdığı bu kitabı, 20. yüzyılda devrimin ezilen dünyaya kaydığı bir çağda, Güney'in proleter-devrimci penceresinden okuyoruz.

Doğu Perinçek

NOT:Kitabın Türkçe basımında,Marx'ın bulduğu belgeleri, yorumlarından ayırabilmek için blok olarak içeriden dizdik.Yıldızla gösterilen dipnotlar kitabın aslında bulunmuyor. Almanca ve Türkçe baskıların redaksiyonunda konmuştur.

51 Sovyetler Birliği'nde sosyalizmden geri dönüşün nedenleri konusunda ayrıntılı bir tahlil için bkz. Doğu Perinçek, *Stalin'den Gorbaçov'a*, Kaynak Yayınları, 3. baskı, İstanbul 1992.

BÖLÜM I

NO: 1 BAY RONDEAU'DAN HORACE WALPOLE'A*

Petersburg, 17 Ağustos 1736¹

"... Türklerin ilk adımı atmaya razı edilebilmelerini bütün yüreğimle istiyorum. Çünkü buradaki Saray, her fırsatta Ruslar hakkında, Çariçe ve bakanlarının tahammül edemeyeceği derecede saygısızca konuşan Babiâli'nin burnunu sürtecek böyle bir adım atılana dek, hiçbir şeye tepki göstermemeye kararlı görünüyor. Kont Oestermann,** Sir Everard Fawkner (İstanbul'daki İngiliz Elçisi) ile Bay Thalman (Hollanda Elçisi)'a, Türklerin iyi niyeti hakkında bilgi verdikleri için teşekkür edeceğine Babiâli'nin içtenliğine inanmıyor. İngiliz Kralı ya da Birleşik Eyaletler'in*** buyruğu ve Veziri azamın isteği olmaksızın elçilerin Rus kabinesine bir mektup yazmalarına ve üstelik bu mektubu, Çar'ın İstanbul'daki elçisiyle görüşmemiş olmalarına şaşırılmış görünüyor...

- * Walpole Horace (1717-97), Dördüncü Oxford Kontu, Sir Robert Walpole (1852, 1858/59 ve 1866/67'de Kral yanlısı İçişleri Bakanı)'un üçüncü oğlu, babasının hükümetinde birçok arpalığa sahipti. *The Castle of Otrano* adlı tüyler ürpertici romanın yazarı. Mektup ve anıları Georg İngilteresi (1714-1830) dönemine ilişkin bir bilgi kaynağıdır
- ** Oestermann, Andrej Ivanoviç, Kont (1686-1747); Peter I, Katerina I ve Anna'nın hizmetinde bulunmuş Rus diplomatı; Katerina I döneminde Başbakan Yardımcısı; Elisabeth tarafından Sibiry'a'ya sürüldü.
- 1. Bu mektup, Çariçe Anna'nın 1735'te Türkiye'ye karşı başlattığı savaşla ilgilidir. St. Petersburg'daki İngiliz diplomatı, Rusya'yı Türklerle barış yapma yönünde harekete geçirmek için harcadığı çabalara ilişkin bilgi veriyor. Buraya alınmayan bölümler konuyla ilgili değildir.
- *** Birleşik Eyaletler, Hollanda'nın kuzey kesiminin 1575-1795 dönemindeki adı [Ç.N.]

Kont Biron**** ile Kont Oestermann'a Veziri azamın Krafa yazdığı her iki mektubu da gösterdim ve aynı zamanda, mektuplarda buradaki Saraya ilişkin bazı sert görüşler olduğu için, mektupları kesinlikle görmek istemeseydiniz göstermezdim, dedim. Kont Biron, önemli olmadığını, Türklerden böyle davranış görmeye alışık olduklarını söyledi. Ekselanslarından bu mektupları gördüklerini Babiâli'nin öğrenmemesini rica ettim. Çünkü bu sorunların çözümüne katkıda bulunmak bir yana, durumu daha da kötüleştirirdi..." -

**** Biron, Ernst Johann, Kont (1690-1772): Gerçek adı Bühren, de Biron adında bir Fransız kont ailesinin silahlarını ve adını devraldı. 1737'de Kurland Dükü oldu. 1740'ta Anna'nın ölümü ile Rusya'da saltanat naibi oldu. Sibirya'ya sürüldü. Peter III tarafından 1762'de serbest bırakıldı ve tekrar Dük payesini aldı.

No: 2 SIR GEORGE MACARTNEY'DEN
SANDWICH LORDUNA

St. Petersburg, 1(12) Mart 1765

"Çok gizli.²

"... M. Panin^{3*} ve Başbakan Yardımcısı, Danimarka elçisi M. Osten ile birlikte dün buradaki Saray ile Kopenhag Sarayı arasında bir ittifak anlaşması imzaladılar. Türkiye ile bir savaş, anlaşma maddelerinden biriyle *casus foederis* [bir ittifakın yürürlüğe girmesini gerektiren neden-U.W] kabul ediliyor. Böyle bir durumda Danimarka, Rusya'ya üçer aylık taksitlerle yılda 500 bin Ruble yardım yapmayı üstleniyor. Danimarka ayrıca çok gizli bir maddede Fransa ile tüm bağlarını koparmayı taahhüt ediyor. Yalnız, Fransız Sarayından alacaklarını tahsil etmek için belli bir süre istiyor. Danimarka, Rusya'nın İsveç'teki bütün çıkarlarını ne olursa olsun savunacak ve bu krallıkta, açıkça olmasa bile, Rusya ile tam bir görüş birliği içinde hareket edecektir. Ya ben yanıtlıyorum ya da M. Gross⁴, Rusya'nın İsveç'teki bütün yükü İngiltere'nin üzerine yıkma niyetinde olduğunu Lordlarına bildirirken, kendisine verilen bilgiyi yanlış anlamış. Bu Sarayın, parasal yükümlülüğün önemli bir bölümünü üstlenmemizi ne kadar isterse istesin. Stockholm'de önderliği elinde tutmayı her za-

* Panin, Nikita Petroviç, Kont (1721-89): Katerina II döneminde Dışişleri Bakanı.

2 İngiltere o günlerde Rusya ile bir ticaret anlaşması üzerine görüşmeler yapıyordu.

3. Panin'in Prusya Kralı Frederick II'nin hizmetine girip girmedeği; öyle ise bunu Katerina'nın buyruğu üzerine mi yoksa ondan gizli mi yaptığı, tarihçiler arasında bugüne dek tartışmalı bir konu olarak kaldı. Katerina II'nin, Rus bakanların yabancı saraylar ile iyi ilişkiler kurmalarını sağlamak amacıyla işbirliği yapıyor görüntüsü vennelerine izin verdiği kuşkusuzdur. Panin'e gelince; bu soruyu, bildiğimiz kadıyla hiç yayımlanmamış güvenilir bir belge yanıtıyor; onun Frederick II'nin hizmetine girdiğini, namusunu, servetini ve hayatını tehlikeye atmak için de bunu sürdürmeye zorlandığını kanıtıyor.

4 Londra'daki Rus elçisi.

man tercih edeceğinden kuşku yok. Rus Sarayının amacı, canı yürekten isteği, İngiltere ve Danimarka ile ortak hareket ederek İsveç'teki Fransız çıkarlarını bütünüyle devre dışı bırakmaktır. Kuşkusuz buna, yüklüce bir gidere katlanmaksızın ulaşamaz. Ama Rusya şimdilik, BÜTÜN GİDERLERİ BİZİM ÖDEME-MİZİ BEKLEMEYECEK KADAR akıllı görünüyor. Çıkarlarımızı korumak ve Fransızların, Stockholm'ü bir gün yeniden ele geçirmelerini kesinlikle önlemek için, yılda bin beş yüz Sterlin'in yeteceği bana çıtlatıldı.

Yıllardır içinde bulundukları bağımlılık nedeniyle İsveçliler olağanüstü kuşkulu ve öfkeli. İçişlerine karışan her türlü devlete ve özellikle komşuları Ruslara karşı güvensizler. Bu Sarayın, elçilerimiz arasındaki kayıtsız şartsız güveni korumamız; ama AYRI AYRI davranmamız yolundaki isteğinin bana açıklanan nedeni budur. Yapmamız gereken ilk iş; Rus ya da İngiliz adları altında bir çıkar ittifakı kurmamak, tersine, en akıllı adamlar bile salt adlardan etkilendiğine göre, dostlarımızı, özgürlük ve bağımsızlığın dostları olarak tanıtmaya çalışmak olmalı. Şimdi biz avantajlı durumdayız. Çünkü ulusun çoğunluğu, Fransa ile ilişkilerinin nasıl yıkıcı olduğunun ve devam ederse gerçek çıkarları üzerinde ne kadar korkunç etkisi olacağının bilincindedir. M. Panin, İsveç Anayasasının⁵ şu ya da bu şekilde değiştirilmesini kesinlikle istemiyor. Kraliyet otoritesinin genişletilmeden olduğu gibi korunmasını ve halka tanınan hakların kısıtlanmadan devam etmesini istiyor. Kraliçenin ihtiraslı ve entrikacı karakteri onu korkutmadı değil. Kont Oestermann'ın bir elçi olarak son derece uzakgörüşlü ve uyanık olması onu yatıştırdı.

Danimarka ile bu yeni ittifak ve İsveç'teki başarı sayesinde, ki gerektiği gibi desteklenirse başarının kazanılacağından buradaki Sarayın kuşkusu yok. M. Panin, Kuzey'in güçlerini birleştirme büyük planını⁶ önemli ölçüde uygulamaya koymuş olacak. Sonra bu planı tamamlamak için yalnızca Büyük Britanya ile bir itti-

5 Karl XII'nin ölümünden sonra Senato tarafından yapılan oligarşik anayasa.

6 Lord Chatham'ın "Kuzey ittifakı büyük fikri" olarak bilinen şeyin aslında Panin'in "Kuzeyin güçlerini birleştirme büyük planı" olduğunu, böylece Sir George Macartney'den öğreniyoruz. Chatham kendisini Moskova planının fikir babası gibi ilan etmeye ikna edilmiş.

fak anlaşması yapmak gerekecek. Bu Sarayın böyle bir sonucu acilen istediği kanısındayım. Çariçe bunu apaçık söyledi. Böyle bir ittifakla Aile Anlaşması'na⁷ karşı bir denge unsuru; karşı ağırlık yaratmayı ve olağanüstü kin beslediği Viyana ve Versay Saraylarının bütün niyetlerini olabildiğince boşa çıkarmayı amaçlıyor. Bununla birlikte, Türkiye ile bir savaş durumunda para yardımı yapmaya hazır olduğumuzu, gizli bir özel hükümle belirtmedikçe böyle bir ittifaka umut bağlayamayacağımızı, sizden gizleyecek değilim. Çünkü bu türden acil bir durum dışında bizden para istenmeyecektir. Bu Sarayı, barış zamanında para yardımı beklemenin anlamsızlığına ve eşitlik temelinde bir anlaşmanın her iki ulus için de daha güvenli ve onurlu olacağına ikna etmiş olmakla övünebilirim. Lordlarını temin edebilirim ki, Türkiye ile bir savaşın ister esas anlaşmada ister gizli bir hükümde *casus foederis* olarak kabul edilmesi, bu Saray ile yapılacak her görüşmede *sine qua non* [zorunlu koşul - U. W.] olarak getirilecektir. M. Panin'in bu konudaki inadının nedeni şimdi anlatacağım olaydır: Çar ile Prusya Kralı arasındaki anlaşma görüşmelerinde Kont Bestuşev, can düşmanı Prusya Kralının asla kabul etmeyeceği inancıyla Türklerle ilgili maddeyi önerdi. Prusya Kralının bu maddeyi reddetmesiyle görüşmelerin kesileceğini umuyordu. Ama öyle görünüyor ki, bu eski politikacı önerilerinde yanıldı, çünkü majesteleri öneriyi hemen kabul etti; ancak, aynı koşullarda olmadıkça Rusya'nın hiçbir devletle ittifak yapmaması koşuluyla.⁸ İşin gerçeği budur. Ve Prusya elçisi Kont Solme, bunu doğrulamak için birkaç gün önce beni ziyaret ederek buradaki Saray, böyle bir hüküm olmaksızın bizimle bir ittifak kurmaya kalkarsa, buna kararlı bir şekilde karşı çıkma talimatı aldığını bildirdi. Büyük Britanya, böyle bir hüküm konusunda esnek olursa, Rusya'nın da ticaret anlaşmasındaki dışsatım gümrükleri sorununda daha az dikbaşı olacağı bana çıktı.

7 Fransa ve İspanya Bourbonları arasındaki anlaşma Ağustos 1761'de Paris'te imzalandı.

8 Frederick II'nin Rusya ile ittifaka nasıl itildiğini Talleyrand'ın öğretmeni, Fransız diplomasi profesörü M. Koch açıkça şöyle anlatıyor: "Frederick II, Londra kabinesince terk edildiği için Rusya ile birleşmekten başka çaresi kalmamıştı. (Bkz. M. Koch, *Geschichte der Revolution in Europa*)

M. Gross, Lordlarına buradaki Sarayın bundan asla vazgeçmeyeceğini söylemişti. M. Panin'in çok büyük güvenine sahip bir kişi, bana şu güvenceyi verdi: İttifak anlaşmasına katılırsak ticaret anlaşması ittifak anlaşmasıyla *passibus aequis* [uygun adım-U.W.] yürüyecekmiş; ticaret anlaşması, daha önce bir yığın mızıkçılık ve tartışma çıkaran ticaret komisyonunun elinden alınarak benimle bakan arasında düzenlenecekmiş. Türk hükmünün ittifak anlaşmasında yer alması koşuluyla ticaret anlaşmasının bizi tatmin edecek şekilde bağlanacağından eminmiş. Bana ayrıca, İspanya, Portekiz'e saldırırsa 15 bin Rus'un oraya gönderilmek üzere emrimize verilebileceği bildirildi. Danimarka anlaşmasının gizli hükmünden M. Gross'a kesinlikle söz etmemesini Lordlarından önemle rica ediyorum..... Korkarım bu adam İngiltere'nin dostu değildir."⁹

9 Horace Walpole kendi dönemini şöyle tanımlıyor: "Bir iyiliğin başka bir iyilikle ödemesi adettir". Metin her halde şunu gösteriyor: İngiltere ile işini geliştirirken Rusya'nın yöntemi buydu. Sir George Macartney'in yukarıdaki raporu göndermeye cüret ettiği Sandwich Lordu on yıl sonra, 1775'te, Lord Chatham'ın *Amerikan Sorunlarının Adil Çözümü* önermesine karşı yürüttüğü sert muhalefet sayesinde North yönetiminin en yüksek donanma lordu olarak öne çıktı. "Onun (Chatham'ın önergesi) bir İngiliz asilzadesinin ürünü olduğuna inanamazdık; bu ona daha çok herhangi bir Amerikalının eseri gibi görünüyordu." 1777'de Sandwich'i yine atıp tutarken duyuyoruz: "Boyun eğmeyen isyankâr tebaasının Büyük Britanya'ya meydan okumasına, eziyet etmesine ve başına kâhya kesilmesine izin vermektense milli hazinesini son kurşuna kadar feda eder, sonuna kadar kan dökerdi." Lord Sandwich, İngiltere'yi, Kuzey Amerika'daki sömürgeleri ile Fransa, İspanya ve Hollanda ile savaşa sürüklemekteki rolünü gerçekte olduğundan daha fazla öne çıkardıkça, parlamentoda Fox, Burke, Pitt vb.'nin suçlamalarına hedef oldu. Donanmayı ülkenin savunmasına yetersiz bir durumda tutmakla, düşmanın kuvvet yitirdiğini bildiği bölgelere zayıf İngiliz güçleri konuşlandırmakla, donanmanın bütün bölümlerini kötü bir şekilde yönetmekle vb. suçlandı. (Bkz. Avam Kamarası'nın 71 Mart 1778, 31 Mart 1778, Şubat 1779 tartışmaları; Foxen'in Lord Sandwich'e kınama cezası verilmesi önergesi; kötü yönetimi nedeniyle Lord Sandwich'in görevinden alınmasına ilişkin Kral'a verilen 9 Nisan 1779 tarihli dilekçe; 1781 yılında donanma yönetiminde çok ciddi hatalar yapıldığına ilişkin Foxen'in 7 Şubat 1782 tarihli açıklaması). Bu vesileyle Pitt, "bütün deniz yenilgilerimizi ve ayıplarımızı" Lord Sandwich'in sırtına yükledi. Önergeye karşı çoğunluk, 388 kişinin katıldığı oylamada 22 oy farkı ile sağlandı. 22 Şubat 1782'de Lord Sandwich'e karşı verilen benzer bir önerge de, 453 kişinin katıldığı oylamada 14 oy farkı ile reddedildi. Sandwich'in yönetimi gerçekte öyle bir durumdaydı ki, 30'dan fazla seçkin subay donanmadan istifa etti ya da var olan sistemde çalışamayacağını ilan etti. Gerçekten de onun yönetim dönemi boyunca, o zamanlar donanmada bulunan görüş ayrılıklarının yol açtığı sonuçlardan duyulan ciddi kaygı, bir dile getirildi. Dahası, Lord Sandwich yolsuzlukla suçlandı ve iddialar kanıtlanabildiği zaman mahkûm da edildi. (Bkz. Lordlar Kamarası'nın 31 Mart 1778, 9 Nisan 1779 ve izleyen oturumları). Görevden alınmasına ilişkin önergenin 9 Nisan 1779'da reddedilmesine 39 Lord karşı çıktı.

No: 3 SİR JAMES HARRIS'TEN*
LORD GRANTHAM'A**

Petersburg, 16 (27) Ağustos 1782

"(Özel)

"... Buraya geldiğimde bana anlatılandan çok değişik bir Saray buldum. İngiltere'ye herhangi bir sempati bir yana, bütünüyle Fransız etkisindeydi. O zamanlar Çariçe'nin güvenini kazanmış olan Prusya Kralı nüfuzunu bize karşı kullanıyordu. Kont Panin onu hararetle destekliyordu. Bourbonların elçileri Lacy ve Corberon entrikacı ve sinsiydiler. Prens Potemkin onlar tarafından kışkırtılmıştı ve Çariçe'nin*** çevresini saran bütün güruh - Şuvalov'lar, Stroganov'lar ve Çernişev'ler- her zamanki gibi *garcons perruquiers de Paris* [Paris'in perukalı çocukları -Ç.N.] idiler. Olaylar onların ekmeğine yağ sürdü. Rusya'nın Babiâli ile anlaşmazlıklarını çözmesi için Fransa'nın Rusya'ya verdiği destek ve iki Sarayın hemen sonra 1779 Aynalıkavak Barış Anlaşması'nın arabulucuları olarak birleşmeleri, kendi aralarında uzlaşmalarına az katkıda bulunmadı. Bu nedenle, Kont Panin ile *Şubat 1778'den Temmuz 1779'a* kadar yaptığım bütün görüşmelerin başarısız olmasına şaşımadım. Çünkü o, aslında bir ittifakı [İngiltere ve Rusya arasında -Ç.N.] özendirmekten çok engelle-

- * Harris, Sir James, Birinci Malmesbury Lordu (1746-1820): 1777-82 yıllarında St. Petersburg'daki İngiliz elçisi.
- ** Grantham, Thomas Robinson, 2. Baron (1738-86): 1782-83'te bakan.
- *** Büyük Çariçe diye anılan Katerina II (1729-96): Alman kökenli. Petro III'ün karısı. Sevgilisi Grigori Orlov'un yardımıyla Petro'yu devirerek yerine geçti ve 1762-1796 yıllarında tahtta kaldı. İçte gerici, dışta emperyalist bir politika izledi. Polonya'nın 1772-1793 ve 1795'te bölüşülmesinde ana payı aldı. 1783'te Kırım'ı ilhak etti. Türkiye'ye karşı 1767-74 ve 1787-92 savaşlarıyla Rusya'yı Ortadoğu'nun egemen gücü yaptı.

meye çalışıyordu. Böyle bir ittifak kurmak için ayrıcalıklar tanımamız boşunaydı. Panin sürekli yeni zorluklar çıkarıp yeni engeller yarattı. Bu arada, ona yönelik sözde güvenim yüzünden çok ciddi bir durum ortaya çıktı. Bundan yararlanarak Çariçe'ye gerçekten söylediklerimi ve düşündüklerimi değil, söylememi istediklerini rapor etti. Çariçe'nin düşünce ve duygularını benden gizlemek için de aynı şekilde çaba gösterdi. İngiltere'yi Çariçe'ye dikbaşı, kibirli ve aşırı temkinli diye tanıtırken, bana da Çariçe'nin öfkeli, bıkkın ve bizim işlerimizle ilgisiz olduğunu söylüyordu. Bu çift yanlı saptırmalarıyla başarı yolunu engellediğinden öylesine emindi ki, İspanya'nın açıklamasını ona gösterdiğim zaman *'Büyük Britanya'nın kendi talihsizliğine kibirli davranışıyla kendisinin yol açtığını; Rusya'nın gücünün doruk noktasında olduğunu ve barışa ulaşmak için her türlü tavize hazır olmamız gerektiğini; ne dostlarımızdan yardım ne de düşmanlarımızdan hoşgörü bekleyebileceğimizi'* bana resmen söyleme cüretini gösterdi. Duygularıma kapılmamak için kendime hâkim olmayı başardım. ... Hiç zaman kaybetmeden Prens Potemkin'e başvurdum ve onun aracılığıyla Çariçe beni Petersburg Sarayında kabul etme lütfunda bulundular. Bu görüşme öyle olumlu geçti ki, bizimle ilgili kötü izlenimlerini şildiğim gibi, BÜYÜK BRİTANYA İLE RUSYA'NIN AYRILMAZ ÇIKARLARINI ve durumumuzu açıkça ortaya koyarak Çariçe'nin bize yardım konusunda kesin karar vermesini de sağladım. *Bu kararlılığımı bana açıkça bildirdi.* Bu durum duyulunca Kont Panin - ilk öğrenen o oldu- benim amansız ve azılı düşmanım kesildi. Yalanlarla ve nüfuzunu kötüye kullanarak resmi görüşmelerime çomak sokmakla kalmadı, aynı zamanda beni küçük düşürmek ve aşağılamak için en bayağı ve intikamcı yollara başvurdu: bunlara pabuç bıraksaydım bana yönelttiği rezilce suçlamaları, en alçak saldırılar izleyecekti. Bu insafsız kötülükler, onun görev süresi bittiği halde hâlâ sürüyor. Çariçe'den bizzat aldığım güvencelere rağmen, Çariçe'nin kararlarını önce bulandırıp sonra değiştirmenin yolunu buldu. Panin, o zamanlar bizim etkimizi

silmek için uğraşan ve şimdi de onu yeniden yaratmak isteyen Prusyalı Majestelerince hararetle destekleniyordu. Bu ilk düş kırıklığıyla cesaretimi yitirmedim. Çabalarımı iki katına çıkararak görevim süresince iki kez daha Çariçe'nin dostumuz olduğunu açıklamasını sağladım. Her seferinde beklentilerim onun ağzından çıkan güvencelere dayanarak oluştu. İlk kez, düşmanlarımız silahlı tarafsızlık* dalaveresini tezgâhladıkları zaman¹⁰; ikincisi MİNORCA ONA [Çariçe'ye-Ç.N.] TEKLİF EDİLDİĞİ ZAMAN. Birincisinde muhalefet daha önceki vesilelerle tanıdığım yönden geliyordu. Ama başarısızlığımın ana nedeninin, ünlü Şubat 1780 tarafsızlık açıklamasına verdiğimiz beceriksiz yanıtımızda aranması gerektiğini söylemeliyim. Darbenin nereden geleceğini çok iyi bildiğim için onu savuşturmaya hazırlıklıydım. Benim görüşüm şuydu: "İngiltere, kendini Rusya'sız yapabilecek kadar güçlü hissediyorsa, bu yeni moda doktrinleri anında geri çevirmelidir. Ama yardıma muhtaç durumdaysa, şu andaki kaçınılmaza boyun eğmeli ve yalnız Rusya ile sınırlı olmaları koşuluyla bu yeni doktrinleri tanıyarak, bu lütuf sayesinde tam zamanında güçlü bir dost edinmelidir."¹¹ Görüşüm kabul edilmedi; açık olmayan, belirsiz bir yanıt verildi: *Onları kabul ya da reddetmekten aynı ölçüde korkuyor gibiydik. Onlara karşı gizli den gizliye mücadele etme, ama kamuoyu önünde onaylama talimatı aldım.* Hükümetin o sıralar yakın adamlarından biri, Bay Simolin ile bir görüşmede, Lord Stormont'tan** duyduğu olumlu ve

* Baltık ülkeleri Rusya, Danimarka ve İsveç, 1780'de "silahlı tarafsızlık" anlaşması imzalayarak İngiltere'ye karşı birleştiler.

10 Sir James Harris, Katerina II'nin 1780 silahlı tarafsızlık anlaşmasının mimarı olmayıp anlaşmayı sonradan kabul ettiğine inanmış gibi. Kendi planlarını yabancı sarayların telkin ve talepleri sonucu oluşmuş öneriler kılıfına sokmak, Petersburg sarayının en büyük manevralarından biridir. Rus diplomasisi bu tür *pro quo* [bu kutsal şeyler uğruna-Ç.N.]lara bayılır. Florida Bianca sarayı böylece silahlı tarafsızlığın sorumlusu gibi gösterildi. Bu kibirli ve şımarık İspanyol'un Carlos III'e yolladığı bir rapordan, yalnız silahlı tarafsızlık anlaşmasını tezgâhlamaktan değil, aynı zamanda Rusya'yı bu anlaşmayı desteklemesi için kandırmaktan nasıl keyif duyduğu görülebilir.

11 Okurun Malmesbury Kontu olarak belki de daha iyi tanıdığı bu aynı Sir James Harris, 1782-83 barış görüşmelerinde, İngiltere'nin, tarafsız gemileri arama hakkından vazgeçmesini önerdiği için, İngiliz tarihçileri tarafından övülür.

** Stormont, David Murray, Mansfield Kontu, viskont (1727-96): 1772-78'de Fransa'da İngiltere elçisi, 1783'te Portland hükümetinde Lordlar Kamarası başkanı.

ıvı niyetli sözlerle taban tabana zıt olan düşüncesizce açıklamalar yaparak. Çarıçe'yi son derece öfkeliendirdi ve Çarıçe'nin bu hükümete ilişkin olumsuz görüşlerini ve antipatisini pekiştirdi¹². Düşmanlarımız bu durumdan yararlandılar... MİNORCA'YI ÇARIÇE'YE BIRAKMAYI ÖNERDİM. Çünkü harış görüşmelerinde fedakârlık yapmamız gerektiğini bildiğimden, bu fedakârlığı, düşmanlarımız için değil de dostlarımız için yapmak bana daha akıllıca göründü. BU ÖNERİ LONDRA'DA TÜ-

- 12 Metindeki bu ve benzer pasajlardan Katerina II'nin. Lord North'un şahsında gerçek karıştını bulduğu sonucu çıkarılabilir. Sir James Harris, North hükümetine işaret eder. Oysa böyle bir mantıksız sonuç. Polonya'nın ilk bölüşülmesinin Lord North hükümeti döneminde ve onun hiçbir protestosu olmaksızın gerçekleştiği basit saptaması karşısında silinip gider. 1773'te, Katerina'nın Türkiye ile savaşı hâlâ sürerken ve İsveç'le anlaşmazlığı giderek ciddileşirken, Fransa Baltık Denizi'ne güçlü bir filo göndermek üzere hazırlık yapıyordu. Fransız Dışişleri Bakanı D'Aiguillon, İngiltere'nin o zamanki Paris Büyükelçisi Lord Stormont'a, bu planı bildirdi. D'Aiguillon, uzun bir görüşmede, Rusya'nın ihtiraslı planlarını ve İngiltere ile Fransa'yı bu planlara karşı direnişte birleştirecek ortak çıkarları, uzun uzadıya anlattı. D'Aiguillon, verdiği bu gizli bilgiye İngiliz Büyükelçisinden şu karşılığı aldı: "Fransa gemilerini Baltık'a gönderirse İngiltere de hemen bir filo yollayacaktır; iki filonun varlığı tarafızsız dışında herhangi bir şeye yol açmayacaktır; İngiliz sarayı, İngiltere ile Fransa arasında şu anda var olan uyumu korumayı ne kadar isterse istesin, kazara çıkacak bir çatışmanın sonuçlarını kestirmek mümkün değildir." Bu beyanlar üzerine D'Aiguillon, Brest'teki ufak filoyu geri çekti ama bir filonun Toulon'da konuşlandırılması için yeni bir emir verdi. "İngiliz hükümeti bu yeni hazırlıklardan haberini alır almaz direniş hazırlığına koyuldu; Baltık'la ilgili olarak öne sürülen her tezin Akdeniz için de geçerli olacağını ilan etmesi için Lord Stormont'a emir verildi. Ayrıca, Krala ve bakanlar konseyine sunulması isteniyle Fransız elçisine bir muhtıra verildi. Bu, istenen sonucu sağladı. Filonun konuşlandırılması durduruldu, denizciler terhis edildi ve büyük bir savaşın patlak vermesi önendi."
- "Lord North" diyor, ödünç aldığımız son satırların kendini beğenmiş yazar, "böylece müttefikinin (Katerina II) davasına hizmet etti ve Rusya ile Babüali arasındaki barış anlaşmasını (Küçük Kaynarca) kolaylaştırdı." Katerina II, Lord North'un yararlı hizmetlerini iki biçimde ödüllendirdi. Birincisi, İngiltere ile Kuzey Amerika'daki sömürgeleri arasında bir savaş durumunda söz verdiği yardımdan kaçınarak ve ikincisi, silahlı tarafızsızlık anlaşmasını tezgâhlayıp İngiltere'ye karşı kullanarak. Lord North bu ihaneti, kendisine Sir James Harris tarafından tavsiye edildiği gibi, Büyük Britanya'nın denizcilik haklarını Rusya'ya ve yalnız Rusya'ya devrederek ödüllendirmeye CÜRET EDEMEDİ. Çarıçe'nin sınır sisteminin bozulması bundandı. Lord North hakkında "kötü bir kanyan" sahip olması, ondan "soğuması", ona karşı "derin bir tiksinti" duyması, "tam bir güvensizlikle dolu" olması, vb. şekilde istenik düşüncelere kapılması hep bundandı. Shelburne hükümetine uyanıcı bir örnek olsun diye Sir James Harris, Çarıçe'nin duygularının ayrıntılı bir psikolojik tanımını yapıyor ve North hükümetinin bu duyguları inciterek nasıl bir rezalete sürüklendiğini anlatıyor. Harris'in reçetesi çok basit: Dostumuz Rusya için her şeyi yapmak, Rusya isterse bütün öteki güçleri düşmanımız gibi görmek.

MÜYLE ONAYLANDI¹³. Hiçbir şey, bu Sarayın ruh haline, Lord Stormont'tan bu konuya ilişkin aldığım çok iyi düşünül-müş talimatlardan daha uygun olamazdı. Bu projenin neden ba-şarısız olduğunu bugün de bilmiyorum. Çariçe'nin bir önleme bu kadar eğilim gösterdiğine, bütün görüşme yetkilerini alana dek hiç tanık olmamıştım. Ama ben bu yetkileri aldıktan sonra planından caydığını görmek beni daha çok şaşırttı. O zamanki görüşüme göre bunun nedeni, hükümetimize karşı duyduğu, kö-kü derinlerde olan antipati ve güvensizlikti. Ama şimdi Çari-çe'nin İmparator (Avusturya)'a danıştığı, İmparator'un onu bu öneriyi reddetmeye ikna etmenin yanı sıra, sırrı Fransa'ya ifşa ederek kamuoyuna açıklanmasına yol açtığı yorumuna eğilim duyuyorum. Özellikle *Prens Potemkin'in** içten ve ciddi (başka

- 13 İmdi, Rusya'yı bir Baltık gücü yapmakla yetinmeyen İngiliz hükümetinin, onu bir de Akdeniz gücü yapmak için çok uğraştığı ortaya çıktı. Minorca'nın Katerina II'ye bira-kılması önerisi, Lord Stormont'un North kabinesine girişinden az sonra 1779 sonu ya da 1780 başında yapılmışa benziyor. Fransa'nın Rusya'ya direnme çabalarını boşa çı-karan ve Sir James Harris'in bile "bütünüyle St. Petersburg Sarayının isteklerine göre talimatlar" yazmış olduğunu yadsıyamadığı şu Lord Stormont, Lord North kabinesi, Sir James Harris'in önerisiyle Minorca'yı Moskovalılara sunarken, Avam Kamarası üyeleri ve İngiliz halkı *Hannoverlilerin* "Akdeniz'e açılan kilit noktalardan birini" kendilerinden koparıp alabileceği korkusuyla titriyorlardı. Kral, 26 Ekim 1775'te açış konuşmasında, Parlamento'ya başka şeylerin yanı sıra, "plan" ile ilgili bir karar alınana dek neden abluka uygulamadıkları sorusunu, Sir James Graham'ın kendi sözleriyle ya-nıtladığına ilişkin bilgi verdi: "Bu sorumluluğu üstlenemediler." Emirleri uygulama sorumluluğu! Alıntı yaptığımız telgraf, daha sonraki tarihlri bir diğeri dışında ele ali-nan tek telgraftır. 5 Nisan'da gönderilmiş olması gereken ve Amirale "Karadeniz'deki Rus limanlarını kapaması için sınırsız yetki veren" telgraf ile Amiral Dundan'ın yanıt-ları da incelennmedi. Donanma komutanlığı, Amerika'ya gönderilmek üzere Cebelita-rık ve Mahon limanından (Minorca) çekilmesi gereken İngiliz alaylarının yerine Han-noverli birlikleri yolladı. Lord John Cavendish, "Cebelitarık ve Mahon limanı gibi önemli mevzilerin yabancıların eline teslim edilmesini" şiddetle kınayan bir değişiklik önergesi verdi. "Akdeniz'e açılan kilit noktalar" diye adlandırılan Cebelitarık ve Minor-ca'nın "yabancılar" teslim edilmesinin şiddetli eleştirilere uğradığı son derece fırtınalı tartışmalardan sonra, kendini bu önlemin yaratıcısı olarak tanıtan Lord North, bir ta-zminat yasa tasarısı sunmak zorunluluğunu duydu. Yine de, bu yabancılar, bu Hanno-verliler, İngiliz Kralının kendi tebaasıydı. Lord North, 1780'de Minorca'yı pratikte Rus-ya'ya teslim ettiği için, 22 Kasım 1781'de Avam Kamarası'nda, "Bakanların Fran-sa'nın hizmetinde olduğu yolundaki imalara büyük bir nefretle" tavrı almakta elbette bütünüyle haklıydı.

Bu arada belirtmeli ki, İngiltere'nin övünebileceği en aşağılık ve alçak bakanlarından biri olan Lord North, meclisi sürekli güldürme sanatının kusursuz bir ustasıydı. Lord Sunderland da aynı şeyi yaptı, Lord Palmerston hâlâ aynı şeyi yapıyor.

* Potemkin, Grigori Aleksandroviç, Prens (1739-91); Katerina II'nin gözdesi ve bakanı. Gizlice evlendikleri söylenir. Polonya asıllı. Smolensk yakınlarında doğdu.

konularda nasıl olursa olsun) desteğine ve gerek o zamanki gözlemlerime ve gerekse daha sonra edindiğim bilgilere göre, *başarıyı Prens'in de benim kadar istemesine rağmen, Çariçe'nin fikrini böylesine hızlı değiştirmesini kendime başka türlü açıklayamıyorum. Lord'um, siz de göreceksiniz ki, Çariçe'yi hayırhah bir aracı olarak devreye sokma düşüncesi Minorca'yı terk etme planı ile bütünüyle uyumluydu.*** Bu fikir bazı sonuçlara yol açtığı ve bizi şimdiki aracılık ikilemine sürüklediği için, sarayımı böyle zor bir duruma düşürmüş olma suçlamasından kendimi kurtarmak amacıyla o zamanki görüşlerimi açıklamak zorunda olduğumu düşünüyorum: *İsteğim ve amacım Çariçe'nin yardımcısız, tek başına aracı olmasıydı. Aralık 1780'de onunla benim aramda geçenleri incelediyseniz, onun hayırhah ve bizim lehimize bir aracı olacağını düşünmek için sağlam gerekçelerim olduğunu Lordlarınız da kolayca anlayacaklardır*¹⁴. Çariçe'nin bu görevle baş edemeyeceğini biliyordum. Ama bu ünvanın *onun benliğini* ne kadar okşayacağını da biliyordum. Şunun da çok iyi farkındaydım: Çariçe işe bir kez bağlansaydı, hele onu Minorca ile ödüllendirmişiz gibi bir görünüm olsaydı (ki öyle olacaktı) ısrarlı davranacak ve kaçınılmaz olarak kavgamıza katılacaktı. Öteki imparatorluk sarayının (Avusturya) işe karışması bu planı başarısız kıldı. Çariçe'ye sözünü tutmaması için bir bahane sağlamakla kalmadı, onu kızdırdı ve onurunu kırdı. Bu etki altında bütün işi kendisine yardımcı olarak verdiğimiz meslektaş devretti ve Viyana'daki elçisine o sarayın bütün önerilerini sessizce

** Minorca, bugünkü Menorka. Balear adalarının ikinci büyük adası. 18. yüzyılda sık sık el değiştirdi. 1708-56 İngiliz, 1756-63 Fransız, 1763-82 yeniden İngiliz hegemonyasında. Fransız ve İspanyollar tarafından işgal edildi. 1798'de Büyük Britanya tarafından yeniden fethedildi. 1802'de İspanya ele geçirdi. Lord North yönetimi 1779'da Rusya'ya bıraktı.

¹⁴ Lord North'un yerini Rockingham yönetimi aldıktan sonra Fox, *Rus* elçisi aracılığıyla Hollanda'ya barış önerileri yaptı. Çariçe'nin düşünce, ruh hali ve duygularının hesabını tutan Sir James Harris'in göğsünü kabartan bu *Rus aracılığını* sonuçları neydi? Fransa, İspanya ve Amerika devletleriyle geçici barış anlaşmaları yapılırken Hollanda ile herhangi bir benzer geçici anlaşma olanaksız görünüyordu. Savaş halinin sonra erdirilmesi gibi basit bir sonuçtan başka bir şeye ulaşılmadı. Hollanda, 2 Eylül 1783'te, Amerika, Fransa ve İspanya ile *nihai anlaşmaların* bağlanmasından sadece bir gün önce, bir barış anlaşmasının öngörüşmelerine razı oldu. Üstelik Rus aracılığı sayesinde değil, Fransa'nın etkisiyle. Rus aracılığının etkisi işte bu kadardı.

... kabul etmesini emretti. İşte o günden sonra ortaya çıkan ve şimdi yaşamakta olduğumuz bütün terslikler bu yüzdendir. Prens Kaunitz* tarafından yönetildiği sürece, Viyana sarayının İngiltere'ye iyilik, Fransaya kötülük yapabileceğine kimse beni inandıramaz. Onun buradaki nüfuzunu, bu nedenle değil, ama *Prusya'nın nüfuzunu sürekli bana karşı kullandığını gördüğüm* ve onu gerileterek en büyük engelimi ortadan kaldıracığımı düşündüğüm için, artırmaya çalıştım. Yanılmışım. Viyana ve Berlin saraylarının anlaşlıkları tek konu bize burada zarar vermektir.¹⁵ Minorca ile ilgili plan Çariçe'yi yanımıza çekmek için yaptığım son girişimdi. Gücümü ve yeteneğimi tüketmiştim. Onunla son görüşmemdeki saygılı ama rahat üslubum hoşla gitmedi. *O günden sonra, o zamanki yönetimin görevden alınmasına kadar kendimi savunma konumuyla sınırlamak zorunda kaldım...* Çariçe'nin bize zarar vermesini önleme konusunda çektiğim zorluklar, onu bizim yanımıza kazanma girişimimdekinden daha büyüktü. *Çariçe hazretleri bizimle Hollanda arasında aracılık yapmayı ilk kez önerdiği zaman* bunu kabul etmeyi, en büyük beladan korunmak için hararetle destekledim. *Bizim reddetmemiz üzerine gösterdiği olağanüstü hoşnutsuzluk*, benim görüşümü haklı çıkardı: öneri ikinci kez yapıldığında *kabul edilmesi zorunluluğunu ısrarla savunmayı* ÜZERİME ALDIM (BUNUN AMİRİMİN GÖRÜŞÜNE TERS OLDUĞUNU BİLDİĞİM HALDE). Çünkü, öneriyi reddetseydik Çariçe'nin, *bir öfke anında* bize karşı Hollandalılarla birleşeceğinden kesinlikle emindim. Şimdi görüldüğü gibi *her şey yolunda gitti. Akıllı davranışımız Çariçe'nin daha önce bize duyduğu öfkeyi onlara yöneltti ve daha önce nasıl Hollandalıların yanında yer alıyorsa, şimdi aynı şekilde bizim davamıza taraftar. İngiltere'deki yeni*

* Kaunitz, Wenzel Anton, von Prens (1711-94): Maria Theresa, Joseph II ve Leopold II dönemlerinde Avusturya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı. Prusya'ya karşı, Yedi Yıl Savaşlarına yol açan koalisyonu kurdu, 1772 paylaşımında Avusturya'nın, Polonya'nın bir bölümünü almasını sağladı.

15 Paris ve Viyana sarayları, İngiliz kabinesinin Minorca'yı Rusya'ya verme planını engellerek İngiltere'ye büyük zarar verdiler. Bu zarar Prusyalı Frederick'in büyük Chatham planına karşı çıkmasıyla daha da büyüdü. Chatham, Moskova şemsiyesi altında bir kuzey ittifakı önemisti.

yönetimden beri yolum düzleşti. Selefiniz¹⁶ tarafından açılan ve siz Lordların izlediği büyük ve yeni yol. Kıtada bizim lehimize son derece yararlı bir değişiklik yarattı. Doğrusu, kendisini doğrudan ilgilendiren olaylardan başka hiçbir şeyin Çariçe hazretlerini aktif rol almaya sevk etmeyeceğine inanıyorum. Her halde şimdi bize karşı güçlü bir dostluk duygusu var. Önlemlemizi destekliyor, hükümetimize güveniyor ve ısladımıza kesin olarak duyduğu sempatisini açıkça gösteriyor. Düşmanlarımız bunu biliyor ve hissediyor. Bu, onlara korku salıyor. Petersburg'a vardığım günden şu ana kadar, bu sarayda olanların kısa ama harfi harfine öyküsü böyle. Bundan birçok sonuç çıkarılabilir¹⁷: Çariçe'nin akıl ve mantıkla değil tutkularıyla hareket etmesi; önyargılarının kolayca oluşması ve bir kez yerleşti mi değiştiremeyecek kadar güçlü olması; onun sempatisini kazanmanın kesin bir yolu olmadığı gibi, bir kez kazanılsa bile sürekli dalgalanmalara düşmesi ve en önemsiz olaylardan bile olumsuz yönde etkilenmesi; bir işe tam anlamıyla girişinceye dek sözüne güvenilmemesi; ama bir kez girişti mi de asla geri adım atmaması ve ona güvenilebileceği; cömertlik ve olağanüstü akıllılık gibi parlak yeteneklerine karşılık karar verme gücü, fikri berraklık, düşünme ve çeşitli unsurları birleştirme yeteneğinin(!) eksik olması; bakanlarının devletin esenliği konusunda ya bilgisiz ya da kayıtsız ve onun iradesine pasif bir şekilde tabi olmaları ya da parti veya kişisel çıkarlarla hareket etmeleri."¹⁸

16 Selef Fox'tur. Sir James Harris, İngiliz yönetimlerindeki mevkileri, kadir-i mutlak Çariçe'sinin gösterdiği teveccüh derecesine göre sıralıyor. Lord Stomont'a, Sandwich Lorduna, Lord North ve Sir James Harris'in kendisine rağmen; Polonya'nın paylaşılmasına, D'Aiguillon'un sindirilmesine, Küçük Kaynarca Anlaşması'na ve Minorca'nın devredilmesi planına rağmen- Lord North hükümeti, bu yüce merdivenin en alı ucuna atılıyor. Katerina ile çevirdiği dolaplarla kötü namı salmış Fox'un özünü oluşturduğu Rockingham yönetimi, daha üst basamaklara tımanıyor. En tepede ise hazine bakanlığını ünlü William Pitt'in yaptığı Shelburne hükümetini görüyoruz. Lord Shelburne'un kendisine gelince, Burke Avam Kamarası'nda şöyle bağırıyordu: "Eğer o ahlaken Catilina ya da Borgia değildiyse aklından zoru var demektir."

17 Sir James Harris, en önemli sonucu, yani İngiltere elçisinin Rusya'nın ajanı olduğu sonucunu çıkarmayı unutuyor.

18 18. yüzyılda İngiliz diplomatlarının şu esrarlı "özel" ibaresini taşıyan telgrafları, yollandıkları bakan tarafından kraldan gizlenirdi. Bunun böyle olduğu Lord Mahon'un *Geschichte Englands*'ından anlaşılabilir.

4. (EL YAZMASI) ÇAR PAUL'ÜN İKTİDARININ
BAŞLANGIÇ DÖNEMİNDEKİ RUSYA'NIN DURUMUNA
İLİŞKİN YAZI: ST. PETESBURG'DAKİ DENİZAŞIRI TİCARET
ŞİRKETLERİNİN PAPAZ YARDIMCISI VE WILLIAM PITT'İN
YAKIN AKRABASI PEDER L. K. PITT TARAFINDAN
KALEME ALINMIŞTIR¹⁹

Özet

"Merhum Rus Çariçe'sinin, son yıllarda Avrupa politikasının tüm sistemini sarsmış olan büyük sorunlara ilişkin gerçek görüşleri, kuşkuyla yer bırakmayacak kadar açıktır. O, uğursuz yeni ilkele-
rin gelişme yönünü en başından beri kuşkusuz fark etmişti. Ama, şiddetlendikçe kendisinin önemini artıran bir kavgada her Avrupa devletinin kendini nasıl tükettiğini görmekten belki de hoşnuttu. Polonya'nın yeni ele geçirilen eyaletlerindeki durum da, büyük bir olasılıkla Katerina'nın siyasal tutumunu hayli etkileyen bir so-
rundu. Fransız devriminin ilk aşamasında yeniden düzenli hükü-
met kurmanın eşiğine gelen müttefik devletler, en son fethedilen kentlerdeki ayaklanma tehlikesinin yarattığı uğursuz sonucun bü-
yük ölçüde bilincindeydiler. Müttefik devletleri yakından ilgilen-
diren ve geri çekilmelerini hızlandıran, Polonya'da bir ayaklanma korkusu, o zamanki Rus Çariçe'sini de savaş sahnesine çıkmak-
tan alıkoydu: ta ki bazı durumların bir araya gelmesiyle Fransız ordularının ilerleyişi, Rus imparatorluğu için aktif operasyonlar-
dan ~~doğabilecek~~ tehlikelerden daha büyük bir tehlike haline ge-
linceye ~~dek~~. ... Çariçe, öldüğü sabah son sözlerini sekreterine söylemiş: 'Prense (Subov) söyleyin, saat 12'de bana gelsin ve İn-
giltere ile ittifak anlaşmasını imzalamamı hatırlatsın.' "

19 "Ölümünden sonra yakılsın": bu sözler, el yazmasının gönderildiği hay tarafından el yazmasının başına konulmuş.

Çar Paul'ün davranışları ve tuhaflıklarına ilişkin etraflı gözlemlerinden sonra Peder Pitt şöyle devam ediyor:

"Bu düşünceler göz önüne alındığında, koalisyondan son kopuşun ve Büyük Britanya hükümetinin maruz bırakıldığı sınırsız hakaretlerin anlamı tahmin edilebilir. ... AMA ONU (BÜYÜK BRİTANYA) RUS İMPARATORLUĞUNA BAĞLAYAN ZİNCİRLER DOĞA TARAFINDAN YARATILMIŞTIR VE DOKUNULAMAZ. Bu iki ulus birleşseydi neredeyse tüm dünyayı kaplayabilirlerdi; anlaşılmayınca her ikisinin de gücü ESASLI OLARAK azalmaktadır. İngiltere, Çarlık esaslı böyle tutarsız kullanıldığı için Rusya'dan yakınmakta haklıdır ama imparatorlukları bölen, Rus monarkından başkası değildir."

Aziz beyefendi raporunu şu sözlerle bitiriyor:

"Şu anda insan öngörü yeteneğinin görebildiği kadarıyla, öfkeli bir bireyin şaşkın umutsuzluğu, bugünkü kasvet ortamına son vermede, Rus tahtının onur ve önemini yeniden yükseltmek için düşünülen her türlü sistematik önlemden çok daha gerçekçi bir araç gibi görünüyor."

BÖLÜM II

Birinci bölümde yayımlanan belgeler, Çariçe Anna'nın* saltanatından Çar Paul'ün** saltanatının başlangıcına kadar uzanıyor ve 18. yüzyılın büyük bir bölümünü kapsıyor. Peder Mr. Pitt'in saptadığı gibi, o yüzyılın sonunda "*Büyük Britanya'yı Rusya'ya bağlayan bağlar, doğa tarafından örülmüştür ve dokunulamaz*" düşüncesi İngiliz diplomasisinin açıkça ilan edilen ortodoks dogması haline gelmişti.

İnsan bu belgeleri okuyunca, içeriklerinden çok daha fazla biçimlerinden dolayı şaşkınlığa uğruyor. Bütün bu mektuplar "mahrem", "özel", "gizli", "çok gizli"dirler. Bu mahremiyet, saklı gizliliklere rağmen, İngiliz devlet adamları, kendi aralarında Rusya'dan ve ona hükmedenlerden öyle korkulu bir çekinmeyle, sefil bir boyun eğişle ve sinik bir alçakgönüllülükle söz ediyorlar ki, aynı şeyi Rus devlet adamlarının telgraflarında görsek çok şaşırırdık. Rus diplomatları, yabancı uluslara karşı entrikalarını örtmek için gizliliğe sığınır. Aynı yöntemi, İngiliz diplomatları, yabancı bir saraya yaltaklanırken severek kullanıyorlar. Rus diplomatlarının gizli telgrafları iki parfüme batırılmıştır; biri Dük St. Simon'un*** deyimiyle *fumée de fausseté* [sahtekârlık kokusu -Ç.N.] öteki ise Fransız gizli polisinin raporlarına da silinmez karakteri ile damgasını vuran, o kibirli üstünlük ve kurnazlık gösterisidir. Hatta Pozzo di Borgo'nun**** ustaca belgeleri *littérature de mauvais lieu* [leş kokulu edebiyat- U.W.] damgasını yemiştir. Bu bakım-

* Anna İvanova (1693-1740): Kurland Düşesi, 1730-1740'ta Rusya Çariçesi.

** Paul I (1745-1801): Katerina II'nin oğlu, 1797-1801'de Rus Çarı.

*** St. Simon, Louis de Rouvroy, Dük (1675-1755): *Memoiren an Hofe von Louis XIV* (Louis XIV'ün Sarayından Anılar)'ın yazarı.

**** Pozzo di Borgo, Carlo Andrea Kontu (1764-1842): Rus diplomatı. Korsika doğumlu; Korsika'nın 1794'te İngilizler tarafından işgalini destekledi ve orada Pao-li'nin yerine iktidara geçti. Fransızlar Korsika'yı yeniden fethedince sürgüne gönderildi. 1804'te Rusya'nın hizmetine girdi. Çar Aleksander I'i Napolyon'a karşı direnmeye teşvik etti. 1814'ten sonra Rusya'nın Fransa elçisi oldu.

dan İngiliz gizli telgrafları onlardan daha da üstündür. Üstünlük değil, budalalık sergilerler. Örneğin, Bay Rondeau'nun Horace Walpole'e, Türk Veziri azamının İngiltere Kralına yazdığı mektupları Rus bakanlara sızdırdığını, ama "aynı zamanda bu baylara mektuplarda Rus sarayı ile ilgili bazı sert görüşler olduğu için, *mektupları kesinlikle görmek istemeselerdi* göstermeyecek olduğunu söylediğini"; Ekselanslarına, bu mektupları gördüğünü Babiâli'ye bildirmemesini söylediğini yazmasından daha ahmakça ne olabilir! İlk bakışta, bu davranışın rezilliği, adamın ahmaklığının yanında silinip gidiyor. Ya da Sir George Macartney'i alalım. "Stockholm'de önderliği üstlenme karar"ndan dolayı Rusya'nın İngiltere'den "*bütün giderleri ödemesi*"ni beklemeyecek kadar "akıllı" görünmesinden duyduğu mutluluktan; ya da Türkiye'ye (İngiltere'nin o zamanki müttefiki) karşı bir savaş için, barış zamanında İngiltere'den para yardımı isteyecek kadar akılsız olmamaya "Rus sarayını ikna" etmekle "övünmesinden"; ya da St. Petersburg'daki Rus Şansölyesinin verdiği sırlardan Londra'daki Rus elçisine "söz etmemesi" için Sandwich Lordunu uyarmasından daha ahmakça ne olabilir? Ya da Sir James Harris'in, Lord Grantham'ın kulağına Katerina II'nin "ne karar verme gücü, ne fikri berraklık, ne düşünme, ne de l'esprit de combination [birleştirme yeteneği Ç.N.]"ne sahip olduğunu fısıldamasından daha ahmakça ne olabilir?²⁰

Ayrıca, Sir George Macartney'in bakanına, İsveçliler Rusya'ya bağımlılıkları nedeniyle son derece kuşkululu ve öfkeli oldukları için, St. Petersburg sarayının İngiltere'ye, Stockholm'deki işlerini, İngiltere'nin özgürlük ve bağımsızlık bayrağı altında yürütmeyi önerdiğini bildirirken sergilediği yüzsüzlük de gözlenebilir. Ve Sir James Harris İngiltere'ye: Menorka'yı Rusya'ya vermeyi, arama hakkından vazgeçmeyi ve dünya ticaretinde aracılık tekeline Rusya'ya bırakmayı önerir. Bunu, Rusya'dan elle tutulur bir avantaj ya da salt biçimsel bile olsa bir taahhüt elde etmek için değil, yalnızca Çariçe'nin "sıcak dostluğu"nu kazanmak ve onun "huysuzluğu"nu Fransa'ya yöneltmek için yapar.

Gizli Rus telgrafları, Rusya'nın, öteki uluslarla hiçbir ortak çıkarı

²⁰ Bu ahmaklık tutkusunun izi son zamanlara kadar sürülebilir. Lord Palmerston'un 1839'da Mareşal Soult'a yaptığı, Rusya'ya karşı Osmanlı Sultanına Fransız-İngiliz filosunun desteğini sağlamak amacıyla Boğazlara saldırma önerisinin diplomasi tarihinde eşi benzeri var mıdır acaba?

olmadığını bildiği, ama bu ulusların Rusya ile ortak çıkarları olduğuna ikna edilmeleri gerektiği biçiminde son derece basit bir düşünceye dayanır. Buna karşılık, İngiliz telgrafları, Rusya'nın İngiltere ile ortak çıkarları olduğunu ima bile etmeye kalkışmaz; tersine İngiltere'yi, Rusya'da çıkarları olduğuna ikna etmeye çabalar. Rus hükümdarlarının huzurunda yalnızca bu görüşü temsil ettiklerini bizzat İngiliz diplomatlarının ağzından öğreniyoruz.

Burada açıkladığımız İngiliz telgrafları, özel dostlara gönderilmiş olsalardı, yalnız onları yazan elçileri rezil ederlerdi. Oysa bunlar, gizli sır damgasıyla bizzat İngiliz hükümetine yazıldıkları için, onu tarihin teşhir direğine ebdiyen çivilemektedirler. Bu, öyle görünüyor ki, herkes tarafından, Whinglerin* tarih yazarları tarafından da, içgüdü ile hissedilmiş. Çünkü kimse bu telgrafları yayımlamaya cüret edemedi.

İngiliz diplomasisinin 18. yüzyılda olağanlaşan bu Rus karakterinin, hangi dönemden kaynaklandığı sorusu, doğal olarak önümüze çıkıyor. Bu noktayı açıklığa kavuşturmak için, bundan sonraki araştırmamızın başlıca konusunu oluşturacak olan Büyük Petro dönemine dönmemiz gerekli. Petro I** döneminde yazılmış, günümüz tarihçilerinin dikkatinden kaçmış ya da önemsenmemiş bazı İngiliz broşürlerini yeniden yayımlayarak bu işe başlamayı öneriyoruz. Bu broşürler, Rusya'nın İngiltere'deki gerçek emellerinin, daha sonraki bir dönemde ve çok geç anlaşıldığı ve kuşku yarattığı; İngiltere ile Rusya arasındaki diplomatik ilişkilerin, sadece iki ülkenin karşılıklı maddi çıkarlarının doğal bir sonucu olduğu ve dolayısıyla 18. yüzyıl İngiliz devlet adamlarını, Rus yanlısı olmakla suçlarsak, bağışlanmaz bir *hysteronproteron* [bir deyim: ata arkadan yem vermek, bir işe tersinden başlamak-Ç.N.] hatası işlemiş olacağımız yolundaki, Kıta ve İngiliz yazarlarının

* Whig, 17. yüzyılda İngiltere'deki parlamento yanlısı görece liberal parti ve bu partinin savunucuları. [Ç.N.]

** Petro I, Büyük (1672-1725): 1682-1725 döneminde Rus Çarı. Rus imparatorluğunun kurucusu, Batı'ya açılmayı ve Baltık Denizi ile Karadeniz'e doğru yayılmayı amaç edinmişti. 1700-1721 Kuzey Savaşının galibi olarak, İsveç'in yerine Rusya'yı Baltık bölgesine egemen devlet konumuna getirdi; 1713'te Rus imparatorluğunun başkentini Moskova'dan St. Petersburg'a taşıdı. Birçok idari reform yaptı, esas olarak askeri ihtiyaçlar nedeniyle hastaneler kurdu ve ticareti teşvik etti. Yayımla planlarının ve savaşların finansmanı için hükümler altındaki köylüler daha çok vergi ödemeye zorlandılar ve serfler daha büyük bir sefalette sürüklendiler. Bir ara devlet harcamalarının yüzde 82'si savaş için kullanılıyordu.

ortak önyargısını çürütmeye yeterli olacaktır. İngiltere'nin daha Çariçe Anna döneminde kendi müttefiklerini Rusya'ya ihbar ettiğini, İngiliz telgraflarıyla göstermiş bulunuyoruz. Aşağıda yayımlanan broşürlerden görülecektir ki, Rusya'nın gerçek emelleri, Anna döneminden de önce; Petro I ile başlayan, Rusya'nın Avrupa'ya çıkışı döneminde anlaşılmış ve Britanya devlet adamlarının, bu planları sessizce kabulü İngiliz yazarlarınca sergilenmişti.

Kamuoyuna sunduğumuz ilk broşür *Kuzey Bunalımı* başlığını taşıyor. 1716'da Londra'da basıldı ve Danimarka-İngiltere-Rusya tarafından amaçlanan *Skana* (Schonen)* *istilası* ile ilgilidir.

Tam İsveç değil ama İsveç Krallığı denebilecek bölgenin paylaşımı amacıyla, 1715. yılında Rusya, Danimarka, Polonya, Prusya ve Hannover arasında bir Kuzey İttifakı yapılmıştı. Bu paylaşım, modern diplomasi oyununun ilk büyük perdesidir; Polonya'nın paylaşılmasının mantıki öncülüdür. İspanya paylaşım anlaşmaları sonraki kuşakların ilgisini çekmiştir, çünkü taht savaşlarının** habercileriydiler. Polonya'nın paylaşılması*** daha da büyük ilgi topladı, çünkü son perdesi çağımızda sahnelendi. Ancak, modern uluslararası politika çağını İsveç Krallığının paylaşılmasının açtığı yadsınamaz. Paylaşım anlaşması, gelecekteki kurbanın talihsizliği bir yana, bir bahane bulma çabasına bile girişmedi. Avrupa'da ilk kez, bütün anlaşmalar birden ihlal edildiği gibi, bu ihlaller yeni bir anlaşmanın ortak temeli olarak açıklandı. Bizzat Polonya -şu ahlaksızlık simgesi Saksonya elektörü ve Polonya Kralı August II**** ile özdeşleşen Polonya, Rusya'nın yedeğinde- komponun göbeğine itildi ve böylece kendi ölüm fermanını imzaladı. 'Poliphem'in Odise'ye tanıdığı ayrıcalığa -en son, yutulma ay-

* Skana (Schonen), güney İsveç'te bir eyalet. Başkenti Malmö. 1660'ta Kopenhag Anlaşması'yla Danimarka İsveç'e devretti.

** İspanya taht savaşları, 1701'de başladı. 1713'te Fransa ve İspanya ile İngiltere, Hollanda-Portekiz, Prusya ve Habsburg'un oluşturduğu antiFransız koalisyonu arasında imzalanan Utrecht Anlaşması'yla bitti. İngiltere bu anlaşmayla birçok Fransız ve İspanyol sömürgesini ele geçirdi.

*** Polonya taht savaşları 1733'te başladı. Polonya üç aşamada, 1772, 1793 ve 1795'te Rusya, Prusya ve Avusturya arasında paylaşıldı.

**** August II (1670-1733): Saksonya elektörü ve Polonya Kralı. Rus desteğiyle Polonya Kralı seçildi. Kuzey Savaşı'nda İsveç'e karşı Rusya ile Danimarka'nın müttefiki bu savaşta İsveç'in ilk zaferlerinden sonra 1704'te İsveç Kralı Karl XII tarafından tahttan indirildi; Ruslar 1708'de Poltava'da İsveç'e karşı zafer kazandıktan sonra yeniden tahta geçti.

rıcalığı- bile sevinemedi. Karl XII* gönüllü sürgünde bulunduğu Bender'den** Kral August ve Çar'a karşı savurduğu manifestoda Polonya'nın kaderini önceden haber veriyordu. Manifesto 28 Ocak 1711 tarihli dir.

Bu paylaşım anlaşmasına katılmak, İngiltere'yi, "görmekli devrim" günlerinden beri onu gittikçe daha çok kendine çeken Rusya'nın etki alanına fırlattı. Georg I*** İngiltere Kralı olarak 1700 anlaşması uyarınca İsveç'le bir savunma ittifakına girmişti. Sadece İngiltere Kralı olarak değil, aynı zamanda Hannover elektörü olarak da, paylaşım anlaşmasının İsveç'ten koparmaya çalıştığı şeyi, İsveç'e temin eden Travendal**** Anlaşması'nın garantörlerinden ve anlaşmaya doğrudan katılanlardan biriydi. Hatta kendi Alman elektörlük onurunu bile kısmen bu anlaşmaya borçluydu. Ama buna hiç aldırmaksızın Hannover elektörü şifatuyla İsveç'e savaş ilan etti ve savaşı İngiltere Kralı olarak yürüttü.

Müttefikler 1715'te, İsveç'in Alman eyaletlerini gasp ettiler ve bu amaçla Moskovalıları Alman topraklarına getirdiler. 1716'da İsveç'e saldırma; bugünkü Malmö ve Christianstadt'ın oluşturduğu, İsveç'in en güney ucundaki Schonen'a silahlı bir baskın düzenleme konusunda anlaştılar. Rus Çarı Petro, bu nedenle, Almanya'dan yanında bir Moskova ordusu getirdi. Ordu, ticaret ve deniz trafiğini güven altına almak bahanesiyle, daha önce Baltık Denizi'ne gönderilmiş olan İngiliz ve Hollanda filolarının koruması altına Schonen'a sevk edilmek üzere Seeland'a***** yayıldı. Daha 1715'te, Karl XII Stralsund'da** *****kuşatıldığı sırada, İngiltere'den Hannover'e ve Hannover'den de Danimarka'ya ödünç veril-

* Karl XII (1682-1718): 1697-1718 döneminde İsveç Kralı.

** Bender, Besarabya'da Dinyester kıyısında bir şehir. 1583'te Türkler tarafından fethedildi. 1708'de Ruslar karşısındaki kesin yenilgiden sonra İsveç Kralı Karl XII Bender'e sığındı. 1713'e kadar orada kaldı.

*** Georg I (1660-1727): Hannover Elektörü, sonra 1714-1727 arası İngiltere ve İrlanda kralı. İngiltere-Hannover Kralları'nın aynı kişiye birleştirilmesi onunla başladı ve 1837'e kadar sürdü.

**** Travendal (Holstein'da) Anlaşması, 1700'de Danimarka ile İsveç arasında yapıldı. Danimarka bu anlaşma ile Holstein'dan vazgeçerek Rusya ve Saksonya ile ittifakı bozdu.

***** Seeland, Danimarka'nın Kattegat ile Baltık Denizi arasındaki en büyük adası. İsveç'ten Oresund ile ayrılıyor. Danimarka başkenti Kopenhag bu ada üzerinde.

***** Stralsund, Baltık Denizi kıyısında, Rügen'in karşısında bir Hansa birliği şehri ve kale. İsveç 1648'de ele geçirdi, 1715'te yeniden kaybetti, yeniden ele geçirdi, 1815'te Prusya'nın eline geçti.

miş sekiz İngiliz savaş gemisi, Danimarka donanmasını açıkça güçlendirmiş, hatta Danimarka bayrağı çekmişti. 1716'da Britanya filoları biz-zat Çar Majestelerinin kumandası altındaydı.

Schonen istilasını için her şey hazırken, en az beklenen yönden bir zorluk çıktı. Anlaşmada sadece 30 bin Moskova askeri üzerinde anlaşılmışken Petro, ölçsüz cömertliğine uygun olarak Seeland'a 40 bin asker indirdi. Ama onları Schonen'a doğru yürüyüşe geçireceği sırada, birdenbire 40 binden sadece 15 bin askeri feda edebileceğini fark etti. Bu açıklama, müttefiklerin askeri planını felce uğratmakla kalmadı, aynı zamanda Moskova ordusunun büyük bir bölümü, Rus filosunun desteğiyle Kopenhag'ı işgali altında tuttuğu için, Danimarka ve Kralı Frederick IV'ün güvenliğini de tehdit eder görünüyordu. İngiliz savaş gemileri Rus filosunu yakarken Frederick'in generallerinden biri, Danimarka süvarilerinin, Moskovalılara ani bir baskın yaparak onları yok etmesini önerdi. Sağlam irade, güçlü karakter ve kişisel cesaret isteyen hiçbir girişimi sevmeyen Frederick IV, bu gözü pek öneriyi reddetti ve savunma tutumu almakla yetindi. Çar'a bir rica mektubu yazarak Schonen'a ilişkin arzularından vazgeçtiğini ima etti ve Çar'ın da aynı şeyi yaparak ülkesine dönmesini istedi: Çar'ın yerine getirmeden edemediği bir rica. Petro, sonunda ordusuyla Danimarka'yı terk ettiği sırada, Danimarka Sarayı öteki Avrupa Saraylarına, Schonen baskını planını başarısızlığa uğratan olayların açık bir raporunu göndermeyi uygun gördü. Bu belge *Kuzey Bunalmı* yazısının çıkış noktasını oluşturuyor.

Kont Gyllenborg* 23 Ocak 1717'de Londra'dan Baron Görtz'e** yazdığı bir mektubun bazı bölümlerinde, başlığını belirtmese de *Kuzey Bunalmı*'nı kendisinin yazdığını ima ediyor. O zamanlar St. James [İngiltere Kralı-Ç.N.] sarayında İsveç elçisi olan Kont'un Görtz'e yazdığı mektuplara ve benzeri yazılarına şöyle bir göz atmak bile, bu çok önemli broşürü onun yazmış olabileceği düşüncesini silip atıyor.

* Gyllenborg, Carl, Kont (1679-1746): İngiltere'deki İsveç elçisi. Evi 1716'da arandı. Yakubilerle çevirdiği entrikalar gerekçesiyle tutuklandı.

** Görtz, Georg Heinrich, Baron von (1668-1719): Holstein'da doğdu, 1714'te İsveç Kralı Karl XII'nin başbakanı oldu. 1718'de Alands adasında Rusya ile barış görüşmelerini yürüttü. Stuart'ı yeniden iktidara getirmek amacıyla Büyük Petro'nun desteğiyle sürgündeki İngiliz Yakubilerle entrikalar çevirdi. 1718'de idam edildi.

"KUZEY BUNALIMI YA DA: ÇAR'IN POLİTİKALARI
ÜZERİNE TARAFSIZ DÜŞÜNCELER: MYNHEER
VON STOCKEN'İN SCHONEN BASKINININ
ERTELENMESİNE İLİŞKİN GEREKÇELERİ VESİLESİYLE.
KOPENHAG'DAKİ ALMAN ELÇİLİĞİ BÜROSUNDA
10 EKİM 1716'DA YÜRÜTÜLEN TARTIŞMANIN
TAM BİR ÇEVİRİSİNİN GERÇEK KOPYASI. LONDRA, 1716."

1. Önsöz

... "Bu broşür hukuk adamları için yazılmadı, ama bütün devletlerarası hukuk öğrencilerinin okumasında çok büyük yarar vardır. Broşürü önsözden sonra okumayı sürdürmek, borsa sokağının spekülasyon yapan küçük simsarı için zaman kaybı olacaktır. Ama her İngiliz tüccarı (özellikle Baltık'ta ticaret yapanlar) için okumaya değer. Hollandalılar (ulak ve muhbirlerin bize sürekli bildirdiği gibi) Çar'la ticaret anlaşmalarında kişisel çıkarlarını olabildiğince düzenlemeye çalışıyorlar, ama uzun süredir pek başarılı olamıyorlar. Tutumlu bir halk olduklarından bizim tüccarlarımıza iyi bir örnek olabilirler. Ancak, daha elverişli ve amaca uygun bir çıkış noktasına ulaşmada onları bir kez geçebilirsek -her iki tarafın yararına- yeterince akıllı davranmalı, örnek olmalı ve onların bizi taklit etmesine izin vermeliyiz. Bu makale, özellikle Baltık'taki ticaretimizle ilgili olarak buna ulaşabilmemizin basit yolunu gösterecektir. Herhangi bir küçük *sokak politikacısının* bu konuyla ilgilenip ilgilenmediği umurunda değil. Hatta benim öğüdümü tiksintiyle bile karşılayabilir. Onunla ilişki arayışı içinde olmadığımı bilsin. Devlet ilminde uzman olanlar burada, daha önce hep ihmal ettikleri ve (aynı şekilde ko-

layca) dikkate değer bulmadıkları öyle bir malzeme ile karşılaşacaklar ki, tüm düşünme yeteneklerini seferber etmelerine değer. Bu yazının hiçbir saldırgan politikacıya yararı olamaz. Ama her *saygıdeğer Whig** ve her *saygıdeğer Tory*** onu okuyabilir. Biri ya da öteki onu beğenmemelik etmeyecektir; tersine ikisi de tatmin olacaktır... Bu yazı aptal, kibirli presbiteryen bir Whig ya da huysuz, öfkeli umutsuz bir Tory için düşünülmemiştir."

2. Mynheer Von Stocken'in Belirttiği Schonen Baskınının Ertelenme Nedenleri

"Bu amaçla yapılan çok geniş hazırlıklara rağmen Schonen baskınının gerçekleştirilmemiş olması; Çar Majestelerinin*** Almanya'daki bütün birliklerinin en büyük sıkıntı ve tehlike altında -kısmen kendi kadirgaları, kısmen de Danimarka Majestelerinin**** ya da başkalarının gemileriyle- Seeland'da taşınmaları ve adı geçen baskının başka bir tarihe ertelenmesi, kuşkusuz birçok Sarayı şaşırtacaktır. Bu nedenle Danimarka Majesteleri, bütün suçlama ve kınamaları savuşturmak amacıyla olayın gerçek yüzünün tüm tarafsız kişilere anlatılmasını emretmeyi uygun gördü. İsveç, tüm Alman nüfuz alanlarından sürüldükten sonra, İsveç'in hâlâ inat eden Kralına, kendi ülkesinde enerjik bir biçimde saldırarak, onu bu yolla ve Tanrının yardımıyla müttefikler lehine bir barışa zorlamaktan başka, politika ve savaş mantığı kurallarına uygun çıkar yol yoktu. Gerek Danimarka Kralı gerekse Çar Majesteleri bu görüşteydi ve bu parlak planlarını uygulayabilmek için bir görüşme yapmaya karar verdiler. Bu görüşme, Danimarka Majestelerinin altı hafta Çar'ı beklemesinden sonra sonunda Hamburg yakınında Ham ve Horn'da yapıldı (Da-

* Whig, 17. yüzyılda İngiltere'deki parlamento yanlısı görece liberal parti ve bu partinin savunucuları. [Ç.N.]

** Tory, 17. yüzyılda İngiltere'deki kralcı ve tutucu parti ve yandaşları [Ç.N.]

*** Çar Majesteleri ile Petto I kastediliyor.

**** Danimarka Majesteleri ile Frederick IV (1671-1730), Danimarka ve Norveç Kralı kastediliyor.

nimarka Majestelerinin Norveç istilası nedeniyle acilen ve kesinlikle kendi başkentinde bulunması gerektiği ve Moskova elçisi M. Dolgorouky bütünüyle farklı güvenceler verdiği halde). Bu buluşmada, birçok görüşme turundan sonra iki Majeste, 3 Haziran'da, Schonen baskınının kesinlikle o yıl içinde yapılmasına karar verdiler ve hazırlıklar konusunda görüş birliğine vardılar. Bunun üzerine Danimarka Majesteleri hemen geri dönerek, filosunun, denize açılmaya hazır duruma getirilmesi için gece gündüz çalışılmasını emretti. Nakliye gemileri de, büyük sıkıntılar ve tebaasının ticaretine ciddi zararlar verme pahasına tüm egemenlik alanlarından toplandı. Her şey baskının başarısına bağlıydı. Majesteleri, baskına hazırlanmak için gerekli olan her şeyi yaptı.

Danimarka Majesteleri, o arada istila edilip boyunduruk altına alınan Norveç Krallığının yardımına koşmak amacıyla, daha Ham ve Horn konferanslarında anlaşma sağlanmadan önce, donanmasının kayda değer bir filosunu, Koramiral Gabel komutasında oraya göndermeye kendini zorunlu hissetmişti. Bu krallığın büyük bir bölümünü tehlikeye atmamak için, düşman bu bölgeden sürülene dek bu filo geri çağrılmadı. Bu nedenle adı geçen koramiral, 12 Temmuz'a dek orada sabırla dayanmak zorunda kaldı. Danimarka Majestelerinden, rüzgâr ve denizin izin verdiği ölçüde hızla geri dönme acil emrini aldığı zaman da, rüzgâr bir süre ters yönden estiğinden dönemedi... İsveçliler bu süre içinde denize egemen olurken Çar Majesteleri, Koramiral Gabel komutasındaki adı geçen filo dönmeden önce, Danimarka'nın geri kalan filolarının, o sırada Kopenhag'da yatan savaş gemileriyle birlikte Rus taburunu Rostock'tan taşımasını doğru bulmadı. Sonunda Ağustos'ta Gabel'in filosu gelince ortak donanma denize açıldı ve taburun Seeland'a taşınması, büyük cziyet ve tehlikeler altında da olsa gerçekleştirilebildi. Ama bu iş o kadar uzun zaman aldı ki, baskının Eylül'den önce yapılması olanaksızlaştı. Daha sonra, tüm baskın hazırlıkları ve orduların gemilere bindirilmesi tamamlandığında, Danimarka Majesteleri, baskının birkaç gün içinde, en geç 21 Eylül'de olacağını düşünü-

yordu. Başlangıçta Rus general ve elçileri meslektaşlarına zorluk çıkardılar: Çar Majestelerinin o günün koşulları dolayısıyla: Schonen'da ne hayvan yemi ne de erzak bulunabildiği gerekçe-
siyle, baskına bu yıl kalkışmanın uygun olmadığı sonucuna var-
dığını, 17 Eylül'deki görüşmede açıkladılar. Baskını ilkbahara
ertelemek daha iyi olacaktı. Danimarka Majestelerinin şaşkınlığı
kolayca tasavvur edilebilir. Çar, bu inceden inceye yapılmış pla-
na ilişkin düşüncesini değiştirdiyse bunu daha önce bildirebilirdi
ve böylelikle Danimarka Majestelerinin hazırlık için tonlarca al-
tın harcamasına da gerek kalmazdı. Danimarka Majesteleri,
Çar'a yazdığı 20 Eylül tarihli bir mektupta, Schonen'da bir köp-
rübaşını ele geçirmek için baskının ilerlemiş mevsime rağmen,
böylesine üstün silahlı güçle problemsiz gerçekleştirilebileceği-
ni; ayrıca, bol hasat haberi verildiği için yeterli iaşenin bulundu-
ğundan kuşkusuz olmadığını; kaldı ki, kendi bölgeleriyle doğru-
dan bağlantı sayesinde iâşe ikmalinin de kolayca yapılabileceği-
ni, geniş bir biçimde anlattı. Danimarka Majesteleri, baskının bu
yıl yapılmasının gerekliliğine ilişkin birçok önemli gerekçe daha
saydı. Yoksa, baskını ilkbahara erteleme düşüncesinin baskından
vazgeçmek demek olduğunu belirtti. *Çar'a bu ısrarlı öğütleri ve-
ren sadece o değildi; BRİTANYA MAJESTELERİNİN BURU-
DAKİ ELÇİSİ VE AMİRAL NORRIS* onu hararetle destekle-
diler; HER ŞEYDEN ÖNCE KRALLARININ, Çar'ın düşünce-
sini değiştirmek ve onu baskının uygulanması yönünde harekete
geçirmeye uğraşan ACELE TELGRAFI ÜZERİNE.* Ama Çar
Majesteleri, baskının ertelenmesi kararında ısrar ettiğini; Dani-
marka Majesteleri, baskını tehlikeye sokmakta kararlıysa, Stral-
sund'da yapılan anlaşma gereği garanti edilen 15 tabur ve bin at
ile ona yardımcı olacağını; ilkbaharda ise gerekli her şeyi yapa-
cağını ve bu konuda artık tartışamayacağını ve tartışmak isteme-
diğini ima etti. Böylesine büyük bir harekâtı, yalnız kendi ordu-
su ve söz verilen 15 taburla, büyük riske girmeden uygulayama-
yacağı için Danimarka Majesteleri, 23 Eylül tarihli yeni bir mek-

* Norris, Sir John, Amiral (1660-1749): 1710-1711'de Akdeniz'de ve 1715-1727'de Bal-
lık Denizi'nde en yüksek İngiliz kumandanı.

tupla, Çar'dan 13 tabur daha vermesini rica etti. Bu durumda Danimarka Majesteleri baskını bu yıl deneyecekti. Ama Çar taburları vermediği gibi, bu ricayı aynı ayın 24'ünde elçisi kanalıyla kesinlikle geri çevirdi. Bunun üzerine Danimarka Majesteleri, ayın 26'sında, Çar'a yeni bir mektup yazarak, bu koşullarda hiçbir tabura gereksinimi olmadığını; hepsinin en hızlı yoldan kendi egemenlik alanlarından geri çekilmesi gerektiğini; böylece aylık 40 bin Rayhtaler* tutarındaki taşıma giderinin ortadan kalkacağını ve tebaasının o sırada üstlenmiş olduğu dayanılmaz yüklerden kurtulabileceğini açıkladı. Çar'ın bu adımı atmaktan başka bir seçeneği kalmamıştı. Böylece bütün Rus birlikleri, elverişli ilk rüzgârla yola çıkmak üzere gemilere bindirildiler. Kuzey İttifakına böylesine zarar veren ve ortak düşmanın son derece yararına bir karar Çar'a aldırın dürtüleri, ancak Tanrı ve Çar bilir.** Büyük adamlara ilişkin gerçek bilgiler edinmek ve onları doğru algılamak istiyorsak, ilkönce onların karakterlerini ve sonra amaçlarını incelemeliyiz. Bu tutumla, ruhlarının çetrefilli labirentindeki en gizli köşelere varabilir, sonunda sır gibi en iyi gizlenmiş düşüncelerini pratiğe geçirmedeki karmaşık yöntemlerini ortaya çıkarabilir ve böylelikle bütünüyle karmaşık, yanlış bir yolda, çelişkili ve politika sanatının sonsuz dalgalanmalarına takılıp kalıyor gibi görünen davranış biçimlerinin son gizlerini çözebiliriz... Çar... dört dörtlük politik zekâsıyla doğuştan büyük ve girişimci bir beyin. Amaçlarına gelince; yeryüzündeki herhangi bir araç, uzun vadede topraklarını genişletmesine ve zenginliğine zenginlik katmasına olanak sağlıyorsa, tebaasının mülk ve düşüncesine sınırsız bir, efendi olarak hükmettiği yönetme biçimi onu, hep olağanüstü bir hırs ve açgözlülükle her iki amaca da ulaştıracak planlar tezgâhlamaya yöneltiyor. Doymak bilmez zenginlik istemi ve sınırsız nüfuz isteğinden kaynaklanan ne kadar amaç varsa, hepsi kuşkusuz ve kesinkes onun amacıdır.

Şimdi kendimize sormamız gereken üç soru şudur:

1. Bu amaçlara hangi araçlarla ulaşabilir [Çar kastediliyor-Ç.N.]?

* Rayhtaler, 17-19. yüzyıllarda Avrupa'da gümüş madeni para.

** Bu belgenin 3 numaralı alt bölümü yok. Anlam açısından burada başlaması gerek.

2. Bu amaçlara kendisinden ne kadar uzaklıkta ve nerede en iyi ulaşabilir?

3. Bütün uygun yöntemleri başarıyla uygulayarak ne zaman bu amaçlara ulaşabilir?

Çar'ın malvarlığı ölçülemeyecek kadar büyüktü; insanlar acz içinde ona teslim olmuşlardı, bütünüyle onun kölesiydiler ve ülkenin tüm zenginliği onun emrindeydi. Ama toprak, muazzam genişliğine rağmen o kadar verimli değildi. Tebaasındaki her kişinin bir tüfeği vardı ve gerektiğinde askerdi; ama onların arasında ne gerçek bir asker ne de emri anlayan biri vardı. Tüm servet Çar'a ait olduğundan önemli bir ticaret ortaya çıkmadı ve para da hemen hiç yoktu; dolayısıyla hepsini toplasa serveti sifıra eşitti. Doğası gereği sürekli kabaran iştahını doyurma konusunda içler acısı bir durumdaydı, çünkü ne bir orduyu besleyecek olanaklara sahipti ne de savaş sanatı ile eğitilmiş bir ordusu vardı. Bu hükümrânın, yükselmeye azmeden bir monark için asil ve gerekli bir erdem olan, azimli karakteri ile hırsını gösteren ilk işaret, tebaasından hiç kimsenin kendisinden daha akıllı ve daha iyi yönetebilir olmadığına inanmasıydı. Bu inançla, dünyanın öteki krallıklarını gezecek, oralarda kendi egemenlik alanları yararına politika öğrenecek en uygun kişi olarak kendisini gördü. Silah san'atında eğitilmişlere karşı savaş benzeri bir hazırlığa çok az girişti. Savaşçı girişimleri genellikle Türklere ve Tatarlara yöneliyordu. Onların savaşçıları da eğitimsiz kaba-saba yığınlar arasından rasgele toplanmıştı ve bütünüyle deneyimsiz ve disiplinsiz birlikler halinde savaş meydanına çıkıyorlardı. Bu bakımdan Petro, kâfirlere [Hıristiyan olmayanlara Ç.N.] karşı bir tür tampon oluşturduğu için Hıristiyan komşuları onun değerini biliyorlardı. Ama Hıristiyan dünyasının inceliklerini öğrenince doğuştan politikacı edasıyla yüzünü hemen bu dünyaya döndü. Şansını savaş alanında çok erken denemesinden ve kayıpları göze almasından ders çıkarmayı, oyunun kurallarını öğrenmeyi hiç düşünmedi. Hayır, *o zamanlar Samson gibi, kollarının değil, kafasının gücünün gerekli ve önemli olduğunu* kendine ilke edindi. O zamanlar hemen hiç uygun ticaret üssüne sahip olma-

dığını ve bunların tümünün çok uzaktaki, yılın çoğu zamanı donan ve bir savaş filosuna hiç uygun olmayan *Beyaz Deniz*'de bulunduğunu biliyordu. Ama Baltık Denizi'nde komşularına ait birçok elverişli noktayı da biliyordu: bu noktalar, yeterince güçlendiği zaman yutabileceği kadar imparatorluğuna yakındılar. Bu limanlara büyük bir açgözlülükle bakıyor, ama bakışlarını kumazca, sözüm ona başka yöne çeviriyor ve onları tam zamanında ele geçireceği konusundaki mutluluk veren düşüncesini kendine saklıyordu. Adamlarına savaş sanatını öğretmelerini telaş yaratmamak için komşularından istemedi. İnsan, düello yapmak istediği deneyimli kişiden, önce kendisine eskrim dersi vermesini elbette rica etmez. *Büyük Britanya'ya gitti*. Şimdiye dek egemenliğinin gelişmesinden, bu çok güçlü krallığın telaşa kapılması için bir neden olmadığını biliyordu: ülkesinin hızla yayılması bu krallıkça önemsenmedi, kavranmadı ve görmezden gelindi. Ve üstelik bu durum korktuğum gibi bugüne dek sürdü. Çar, tüm askeri manevralarımızda bulundu, tüm hukuki işlerimizi biliyor; askeri, sivil ve kilise ile ilgili işlerimizi nasıl yürüttüğümüzü inceledi. Ama bu konular o tarihte onu en az ilgilendiren konulardı, araştırmalarının en önemsiz bölümüydü. Çünkü zamanla, bizim insanlarımızla içli dışlı olunca tersanelerimizi ziyaret etti. Bu ziyaretlerdeki amacının yararlanma olduğunu örtbas etmek için sadece gemilerimizi nasıl yaptığımızı (meraktan) görmek istediğini öne sürdü. Tersanelerimizde öylesine dikkatli; varlığıyla onları mutlu kılmak ve sık sık çalışmalara katılma alçakgönüllülüğünde bulunarak, sözüm ona büyük Çar'ın en iyi doğramacı gibi keser kullanabildiği yolunda ölümsüz bir sanatsal ve zanaatkar ün yaratmak için öylesine şevклиydi ki, iyi matematik bilgisi de olduğundan Monark, bir süre sonra son derece uzman bir gemi inşaat mühendisi oldu. Bir ya da iki gemi onun keyfî için yapıldı ve ona yollandı. Sonra iki ya da üç gemi daha; istedikleri an denizlerdeki egemenliklerini pekiştirebilen *deniz devletleri** onayladıktan sonra iki ya da üç gemi daha yapıp satmanın hiçbir önemi yoktu. Bu, dikkate değer olmayan önemsiz, basit bir me-

* Deniz devletleri ile Büyük Britanya ve Hollanda kastediliyor.

seleydi. İyi ama bununla kalmadı. Kurnazca yüzlerine gülerек en iyi işçilerimizin sempatisini ve doğal sokulganlığı ve alçak-gönüllülüğüyle de onların kalbini kazandı. Bu durumdan yararlanarak işçilere, onun ülkesine yerleşmelerine karşılık birçok ödül ve ayrıcalık sözü verdi. Onlar da bunu sevinçle kabul ettiler. Kısa bir süre sonra, öteki işçi ve çiftçilerle ve üstün yetenekli denizcilerle pazarlık yapmak üzere, birkaç danışman ve subayını buraya yolladı. Giderlerse hepsi bir mevki ve rütbe sahibi olacaklardı. Bugün de, gemilerimizle Arkanjel limanına doğru yola çıkan, içinde çok küçük bir ihtiras kıvılcımı ve yakıcı bir rütbe isteği olan her deneyimli denizcinin Çar'ın deniz kuvvetlerine girmesi yeter; hemen teğmen olacaktır. Üstelik bu Monark, ticaret gemilerimizdeki en iyi denizcileri, aklına estiği gibi, şiddet uygulayarak, kendi hizmetine girmeye zorlayacak kadar da ileri gitti. Aynı zamanda, sonradan kendi çıkarları için gemiciliğe zorlanan, hiçbir şeyden anlamaz Moskovalıları kaptanların emrine verdi. Ama hepsi bu kadar değil; son savaşta tebaasından yüzlercesi, hem soylu, hem de sıradan denizciler, *Fransız, Hollanda ve bizim filolarımızdaydılar* ve onların birçoğunu bütün bu süre boyunca *bizim ve Hollanda'nın limanlarında bıraktı*, bugün de aynı şeyi yapıyor.

Ama kendi filolarını inşa edebileceği ve ülkesinin ürünlerini dışa satabileceği, başka ülkelerden dışalım yapabileceği, yeterli limanı olmadığı sürece kendisi ve tebaası için giriştiği bütün bu çabaların boşuna olduğunu görmek zorunda kaldığından ve bu işler için uygun limanların, yani Narva ve Reval limanlarının* İsveç Kralının elinde olduğu gerçeği karşısında ve Kralın bunları dostça paylaşmaya niyeti olmadığını ve paylaşamayacağını bildiğinden, bu limanları Kralın elinden zorla almaya karar verdi. *İsveç* Majestelerinin çelimsiz gençliği bu girişim için en uygun zaman gibi gözüktü. Yine de tek başına riske girmek istemedi. Ganimeti kendisiyle paylaşacak öteki egemenleri birlikte sürükledi. *Danimarka ve Polonya Kralları, Çar'ın büyük ve ihtiraslı*.

* Narva ve Reval, Baltık Denizi kıyısında iki Estonya kenti. 1721 yılına kadar İsveç'e aitti.

planlarına alet olacak kadar zayıftılar. İlk harekâtında çok büyük zorluklarla karşılaştığı doğru: bütün ordusu Narva'da bir avuç İsveçli tarafından yenilgiye uğratıldı. Çar'ın büyük şansı, İsveç Majestelerini, bu göz kamaştırıcı zaferi ona karşı kullanmak yerine, silahlarını hemen kişisel öfke duyduğu Polonya Kralına çevirmesiydi. İsveç Kralı, bu hükümdarı en iyi dostlarından biri sayarken ve onunla çok sıkı bir ittifak yapmak üzereyken, o, İsveç Livonyası'na ani bir baskın yapıp Riga'yı kuşatmıştı. Çar bundan iyisini dileyemezdi. Polonya'daki savaş ne kadar uzun sürerse ilk kayıplarını gidermek ve Narva'yı almak için o kadar çok zamanı olacağını hesaplayarak, Polonya'daki savaşın olabildiğince yayılmasına uğraştı. Bu nedenle Polonya Kralına, ona İsveç Kralı karşısında üstünlük sağlayacak kadar çok askeri birlik hiçbir zaman göndermedi. Buna karşılık İsveç Kralı, bir sansasyonel zaferden öbürüne koştuğu halde, kendisine miras kalan bölgelerden sürekli ikmal aldığı sürece düşmanı alt edemezdi. İsveç Majesteleri, bütün beklentilerin tersine doğrudan Saksonya'ya yürümecydi ve böylece Polonya Kralını barışa zorlamasaydı, Çar planlarını iyice olgunlaştırmaya Tanrı hakkı için zaman bulacaktı. Bu barış, Çar'ın yaşadığı en acı düş kırıklıklarından biriydi, çünkü, şimdi savaşta tek başına kalmıştı. Yine de, daha önce Narva'yı ele geçirmiş ve sevgili kenti *Petersburg*'un temel taşıını koymuş olmakta ve oradaki, gören herkesin hayranlıkla anlattığı, mükemmel çalışan liman, dok ve depolara sahip olmakta teselli buluyordu.

O (Petro), her şeyi yeniden yoluna koymak için büyük çaba gösterdi. Çok elverişli koşullar önerdi: sadece *Petersburg*'u, kendi deyimiyle, kalbini kazanmış olan bir ayrıntıyı elinde tutmak istiyordu. Başka bir biçimde taviz vermeye de hazırdı. Ama İsveç Kralı, bu yerin öneminin ve onu ihtiraslı bir hükümdarın eline bırakmanın, Baltık Denizi'ne çıkış yolu sağlamak anlamına geldiğinin bilincindeydi. Çar'ın silahları, Narva yenilgisinden bu yana öz savunma dışında bir amaca ilk kez hizmet etmiyordu. İsveç Kralı (kimin öğüdüyle yaptığı hâlâ bir bilmecedir), Novgorod ve Moskova'ya giden en kısa yol yerine, ordularının Pultova

yakınında ağır kayıplardan sonra yenilgiye uğradığı Ukrayna'ya yönelmeseydi. Çar'ın silahları bu özsavunma işlevini bile göremeyecekti. Bu, başarıya alışmış İsveç için, elbet uğursuz bir dönemdi. Çar'ın, ihtirash planlarını daha da kışkırtan bu olayın yıldönümünde her yıl tantanalı kutlama törenleri yaptırmasından bunun Moskovalı için nasıl bir ferahlama olduğu anlaşılabilir. Bütün *Livonya* ve *Estonya* ile *Finlandiya'nın en iyi ve en büyük bölümünü* istedi. Barış imzalamak tenezzülünde bulunsa bile, İsveç'in kalan bölümünü, istediği an fetihlerine katabileceğini biliyordu. Yalnız, Batılı komşularının planına direnmelerinden korkuyordu. Ancak *deniz devletleri* ile komşu Alman prenslikleri, Fransa'ya karşı savaşlarıyla öyle meşguldüler ki, Kuzey'deki savaşın farkında değil gibi görünüyorlardı. Kuşkulanmak için geriye yalnız Danimarka ile Polonya kalıyordu. Bu iki krallıktan ilki, şanlı şöhretli Kral Wilhelm* tarafından Holstein ile ve onu izleyerek İsveç ile barışa zorlandığından beri, sürekli huzurun keyfini çıkarıyordu. Bu huzur dönemi boyunca serbest ticaret yoluyla ve deniz devletlerinin önemli yardımlarıyla zenginleşme fırsatı buldu. İsveçle kendi çıkarları doğrultusunda bir ittifak yaparak, Çar'ın ilerleyişini durdurabilir ve bundan doğan tehdidi tam zamanında savuşturabilirdi. Öteki krallık, Polonya, Kral Stanislaus'un yönetimi altında huzura kavuşmuştu. Tacını belli ölçülerde İsveç Kralına borçlu olan Kral, bu minnet borcuyla, ama aynı zamanda ülkesinin çıkarlarına ilişkin açık kaygı nedeniyle, fazlasıyla hevesli komşusunun planlarına karşı direnmeden edemezdi. Ama Çar ekmeğini taştan çıkardığı için, bu durumdan da bir çıkış yolu bulabilirdi. İsveç Kralının şimdi çok zayıfladığını ve hükümrânın yokluğunun, kanatlarını yolmak ve onun sırtından yükselmek için ne kadar elverişli bir fırsat yarattığını Danimarka Kralının gözüne soktu. Kral August'un, Polonya tacını kaybetmesinden kaynaklanan ve uzun süredir bastırıldığı içindeki kini uyandırdı. Çar'a göre o, tacı hiçbir zorlukla karşılaşmadan geri alabilirdi şimdi. Böylece bu iki hükümrânı kazandı. Danimarkalılar, hiçbir bahane göstermeksizin İsveç'e savaş

* Wilhelm III (1650-1702): İngiltere, İskoçya ve İrlanda Kralı.

ilan ettiler ve Schonen'a saldırdılar. Orada bu çabaları nedeniyle epeyce cezalandırıldılar. Kral August Polonya'ya geri döndü. O zamandan beri orada her şey, *önemli ölçüde Moskova'nın entrikaları sayesinde*, büyük bir kargaşa içindedir. Çar'ın salt kendi çıkarları temelinde yanına çektiği bu müttefiklere, kendi savunması için düşündüğünden de çok ihtiyacı olduğu kısa zamanda ortaya çıktı. Çünkü Türkler ona savaş ilan edince, İsveç birliklerinin ona saldırmak üzere Türklerle ittifak yapmasını, bu müttefikler engellediler. Ama bu fırtına Çar'ın akıllı davranışı ve Veziri azamın aptallığı ve tamahkârlığı ile çok çabuk yatışınca* iki dostunu niyet ettiği gibi kullandı; fetih hayalleriyle onları kendi ittifakının tuzağına düşürdü. Bu ittifakın tek işlevi, savaşın bütün tehlikesini ve yükünü sırtlarına yıkarak, Danimarka ile Polonya'yı da İsveç'le birlikte iyice zayıflatmaktır. *Bu arada o, tümünü art arda yutmaya hazırlanabilirdi.* Kendi orduları, kolay fetihlere katılır ya da parmağını bile oynatmadan savaş ganimetinden pay isteyebilmek için savaş alanına yakın bir yere, üstelik tarafsız hükümdarların kesesinden yerleşirken, o, müttefiklerini birbiri ardına zor savaşlara yöneltti. Müttefiklerinin orduları, savaşlar ve uzun kuşatmalar yüzünden önemli ölçüde yıprandı. Denizde de aynı şekilde kumazca davrandı. Danimarka ile İsveç arasında bir çatışmanın en küçük işareti karşısında, donanmasını her tür sıkıntının dışında ve uzağında tuttu. Bu iki ulus donanmalarını karşılıklı yok edince kendi donanmasının Balık Denizi'nin efendisi olacağını umuyordu. Bu dönem boyunca adamlarının, yabancıların kumandasında savaş sanatını öğrenmeleri için uğraştı...

Filoları, yakında, İsveç ve Danimarka filolarının toplamına baskın çıkacak. Büyük ve şanlı girişimini sonuçlandırmasını herhangi bir şeyin engelleyeceğinden korkmasına gerek yok. Bu böyle olursa *kendi durumumuza bir kez bakmamız gerekecek; o kesinlikle bizim rakibimiz olacak ve bizim için de aynı şekilde teh-*

* Petro I. Temmuz 1711'de ordusu ile birlikte Prut'ta Türklerle yenik düşünce barış teklif etti ve 1694'te Türklerle ilk savaşta ele geçirdiği Azak Denizi'nin kuzey kıyısındaki Azak ve Taganrong kentlerini geri vermek zorunda kaldı.

like oluşturacak. Kuzey'in ticaretini tek başına yürütme ve birbiriyle birleştirdiği nehirler üzerinden Hazer Denizi ya da Karadeniz'den Petersburg'a kadar deniz trafiği sağlama; Türkiye ve İran'ın bütün ticaretini ele geçirme planlarına ilişkin kendi elilelerimiz ile tccarlarımızın, bize verdiği bilgileri belki geç de olsa anımsayabiliriz. Petersburg ve Reval'de gerçekleştirdiği muazzam işleri duyduktan sonra, *planlarından kuşkulanmadığımız için krlğmze şaşacağız.* *Daily Courant* 23 Kasım'da Reval'den şu haberi verdi:

Den Haag, 17 Kasım

<Reval'de bir araya gelen devletlerin savaş gemilerinin kaptanları şu açıklamayı yaptılar: ar, bu limanı ve kalesini öyle bir savunma altına almıştır ki, yalnız Baltık Denizi'nin değil, tüm Avrupa'nın en önemli ss haline gelmiş olabilir.>

Denizdeki girişimlerini, ticaretini, imalathanelerini v politikası ile iktidarının öteki şanlı işlerini bırakalım ve bu son seferdeki ilerleyişine, özellikle mtfevikleri ile birlikte planladığı, sözü çok edilen Schonen saldırısına bakalım. Orada da alışıldık kurnazlıklarıyla ilerlediğini göreceğiz. Bu saldırıyı ilk olarak, Danimarka Kralının önerdiğinden hiç kuşku yok. O, ülkesinin harabeye dönmekten ve Norveç, Seeland ya da Kopenhag'ın, İsveç Kralının pervasızca saldırısından, ancak alelacele ve haksız bir şekilde başlattığı savaşın hızla sona ermesiyle kurtulabileceğine inanıyordu. İsveç Kralıyla ayrı bir pazarlık yapamazdı, çünkü onun, böylesine namussuz bir düşmanla bir karış toprağı bile paylaşmayacağı önceden belliydi. İsveç Kralı, düşmanlarının ne sürdüğü koşullara razı olur da genel barış için bir kongre toplanırsa, katlanabileceğinin ötesinde koşulların ortaya çıkacağından korkuyordu. Bu nedenle, bütün mtfeviklerden, İsveç Kralına kesin darbeyi vuracak bir savaş vermelerini ve de doğrudan topraklarına saldırmalarını istedi. Bu plan için hazırlanmış birliklerin üstünlüğüne dayanarak İsveç Kralının yenileceğinden emindi. Ondan sonra İsveç Kralını, içlerine gelen koşullarda hemen barış imzalamaya zorlayabilirlerdi. Öteki mtfeviklerin bu

plana ne ölçüde karıştıklarını bilmiyorum ama, ne *Prusya* ne de *Hannover Sarayı*, bu planın yanında açıkça yer aldı. *Sir John Norris* kumandasındaki İngiliz donanmasının, bu planı ne derece desteklediği konusunda bir şey söylemek istemiyorum. Bunu, bizzat *Danimarka Kralının* açıklamasına dayanarak değerlendirmeyi başkalarına bırakıyorum. Ama Çar seve seve destekledi. Böylece savaşı başka halkların sırtından yeni alanlara yaymak: birliklerini yeniden Rayh'a gönderip ilk planda *Mecklenburg** ve *Seeland'a* yerleştirip, iâşesini sağlamak için bir bahane bulmuş oldu. Bu arada *Wismar* ve *İsveç adası Gotland* ile de ilgileniyordu. Eğer birinciyi sürpriz bir darbeyele müttefiklerinden koparıp alabilirse, birliklerini *Prusya Kralından* izin almaya gerek kalmadan istediği an *Almanya'ya* sevk edebileceği iyi bir limana sahip olacaktı. Sürpriz bir baskınla *İsveç'i* *Gotland'dan* sürüp atabilirse, *Baltık Denizi'nin* en iyi limanının efendisi olacaktı. Ama her iki planında da başarısızlığa uğradı. Çünkü *Wismar* bir darbeye karşı çok iyi korunuyordu ve *Gotland'ı* fethetmek için müttefiklerinden hiçbir destek bulamadı. Sonra, planlanmış *Schonen* baskınına yeniden gözden geçirmeye başladı. İster başarılı ister başarısız olsun, bu planın da aynı şekilde kendi çıkarlarına uygun olmadığını gördü. Yani, plan başarılı olur ve *İsveç Kralı* sınırsız bir barışa zorlanırsa, en az kendi çıkarlarının dikkate alınacağını biliyordu. Müttefiklerinin, kendi istekleri yerine getirilirse, onun çıkarlarını feda etmeye hazır olduklarını çoktan fark etmişti. Bu plan başarılı olmazsa, ordusunun özenle eğitip disipline ettiği en iyi bölümünü kaybetmekten de öte, karşısaldırının yalnız ona yöneleceğinden ve onu, *İsveç'ten* ele geçirdiği bütün bölgeleri geri vermeye zorlayacağından ciddi bir şekilde korkuyordu. Çünkü *İsveç Kralının* *Danimarka'ya* karşı herhangi bir şey yapmasını İngiliz filolarının engelleyeceğini görüyordu. Bu düşünceler sonucu hiçbir baskına katılmama kararı aldı. Ama bu kararı açıklamayı olabildiğince erteledi. Böylelikle, birincisi:

* *Mecklenburg*: Büyük Prenslik. En önemli kentleri *Schwerin*, *Rostock*, *Wismar* ve *Stralsund*. Büyük Prens *Karl Leopold* 1716'da Büyük *Petro'nun* yeğeni ile evlendi ve ülkeyi bütününü Rus ordusunun emrine verdi.

birliklerini Danimarka kıyılarında daha uzun süre tutabilecekti. İkincisi: Danimarka Kralının, öteki müttefiklerinden gerekli birlikleri istemeye zamanı olmayacak ve sonuç olarak baskına on-
suz girişemeyecekti. Ve üçüncüsü: Danimarkalıları, baskın ha-
zırlıklarıyla olabildiğince yüksek harcamalara sokarak zayıflata-
cak, kendine bağımlı kılacak ve sonunda avını kolayca yutacak-
tı.

Böylece gerçek düşüncesini baskın tarihine dek özenle sakladı ve tam baskın tarihinde, baskına katılmayı apansızın reddedip ilkbahara ertelenirse *sözünü tutacağı* güvencesini verdi. Gazete-
lerimizden bazılarının da vurguladığı gibi, *İsveç'le avantajlı bir*
barış sağlayamayacağı sözü ihtiyatla karşılandı. Bu adım, İsveç
Kralı ile tek başına görüşmeler yaptığına ilişkin elimizdeki ra-
porla birlikte, onun kurnazlığının ve politika yapma yönteminin
yeni bir örneğini oluşturmaktadır. İki ipte birden oynuyor; biri-
nin başarıya götürmesi zorunlu. Çar, İsveç Kralı ile arasında bir
görüş birliğinin çok zor sağlanabileceğini kuşkusuz biliyor. Çün-
kü, uğruna bu savaşı başlattığı ve büyük, kapsamlı planlarını
sürdürmesi için kesinkes ihtiyaç duyduğu limanları bırakmaya
hiçbir zaman razı olmayacaktır. İsveç Kralı da, bu limanları bı-
rakmayı kendi çıkarlarına taban tabana zıt bulacaktır. Öte yan-
dan, Çar, İsveç Majestelerinin onurlu ve mert ruhunu öyle iyi ta-
nıyor ki, onun pes edeceğini düşünemiyor bile; erdemli dostluk
nedeniyle değil, çıkar gereği. Şimdi, İsveç Majestelerinin kendi-
sine, bazı müttefiklere duyduğundan daha az öfke duyması ge-
rektiğini hesapladı: ona karşı haksız bir savaş başlatmış, ama
bunu döne döne pahalıya ödemişti. Savaşı değişik başarılarla yü-
rütmişti; İsveç Majestelerinin sıkıntısından yararlanmak da,
şimdi ne yazık ki ona düşüyordu. Böylece cyaletlerini bölüşme
anlaşması önerdi. Her fırsatı, uygun düşmeyen açıklamalarla
(utangaç muhtıralar, cascaflı açıklamalar) heba eden müttefikle-
rinden farklı olarak Çar, büyük düşmanına daha da yaranmak
amacıyla, kendi deyimiyle kardeşi Karl'dan son derece nazik söz
ediyor, Avrupa'nın en büyük generali olduğunu önc sürüyor,
onun sözüne, en sadık güvence ve yeminlerden, hatta müttefikle-

rini anlaşmalarından bile daha çok güvendiğini, üstelik açıkça belirtiyordu. Bu tür kibarlıklar, belki de İsveç Kralının asil ruhunu derinden etkiler ve onu, kendisine kötü ve hatta insanlığa yakışmaz davranışlarda bulunanları daha az önemli vesilelerle ödüllendirmek yerine, âlicenap düşmanı için gerçek bir çıkarını feda etmeye yöneltebilirdi. Ama bu gerçekleşmese de, bu görüşmelerle müttefiklerini, üstelik gazetelerden çıkardığımızı göre, özellikle onu, büyük tavizlere ve sözlere mal olan çabalarla ittifak içinde tutmaya çalışanları işkillendirerek, bu işten yine de Çar kârlı çıkacaktı. Bu arada, Danimarkalılar ile İsveçlilerin, birbirleriyle savaşı sürdürerek en kısa yoldan zayıflamaları için çaba harcadı ve kendisi Protestan prensleri yoklamak amacıyla Rayh'a yöneldi. Danimarka'dan dönen birliklerini sayısız yalan dolanla, onların çeşitli cyaletlerinde oradan oraya sevk ettiği gibi, Kralı hoşnutsuz tebaasından korumak bahanesiyle, bütün bu dönem boyunca Polonya'da konuşlandığı birliklerini de, yavaş yavaş Almanya'ya doğru ilerletti. Kayzer'in Türklerle savaş halinde olduğunu görerek, tebaasını koruma konusunda, Kayzer Majestelerinin otoritesini kanıtlama olanağının nasıl sınırlı olduğunu saptadı. Geri çekilmeleri şiddetle istendiği halde birlikleri Mecklenburg'da kaldı. Bu konuyla ilgili tüm istemlere verdiği yanıtlar öyle gerekçelerle doluydu ki, sanki Rayh'a yeni yasalar yapmak istiyormuş gibiydi.

İsveç Kralının, Çar'la barış yapmayı ve tüm öfkesini daha az âlicenap düşmanlarına yöneltmeyi dürüstçe bir tutum olarak kabul ettiğini varsayalım. Rayh'taki huzuru 10 bin ya da 12 bin İsveçliye karşı korumak için, sınırlarına 40 bin Moskovalının yerleşmesine düşüncesizce izin verenler de dahil, Rayh Prenslerinin durumu ne olurdu? Türklerle savaşa sürüklenmiş Kayzer ile Polonya, aralarında bir barış yaparlar (böylece uzun bir savaşın acılarından sonra bir şeye girişecek duruma kavuşur), anlaşma gereği Hristiyanlığın ortak düşmanına karşı destek verirlerse, onların [Rayh Prensleri-Ç.N.] Çar karşısında durumları ne olurdu? Bazıları, benim ufak tefek şeylerden çok büyük ve ciddi sonuçlar çıkardığımı söyleyeceklerdir. Buna yanıtlım şudur: Böyle bir

kuşkuya kapılan dönüp bir kez geriye bakmalı: Çar'ın, başlangıçta öyle önemsiz bir güçken neredeyse üstesinden gelinemeyecek kadar ve inanılmaz ölçüde büyük zorluklar altında, nasıl böylesine büyüdüğünü, *avukatı Hollandalıların itiraf ettiği gibi, şimdi yalnız komşularına değil, tüm Avrupa'ya korku salan bir güç olduğunu* niçin gösterdiğimi düşünmeli.

Ama buna karşılık şunu söyleyecekler: Çar'ın, ne Danimarka'lılardan ayrı İsveç'le barış yapması ne de bazıları müttefiki olan öteki egemenlere karşı savaşması için bir nedeni vardır. Bu tür itirazların geçerli olduğunu düşünenler, Çar'ın ne karakterini ne de amaçlarını ayrıntılı olarak incelemiş olabilirler. Hollandalılar *onun İsveç'e gerekçesiz savaş ilan ettiğini* itiraf ediyorlar. Gerekçesiz savaş ilan eden gerekçesiz barış da yapabilir ve aynı şeyi bir sonraki savaşta da yineleyebilir. Kayzer Majesteleri (Avusturya'nın), Osmanlı ile bir savaşa zorlandığı zaman, bunu, bilge bir hükümdar olarak, bütün gücüyle yürüttü: politikada bu olağandı. Aynı şekilde, akıllı ve güçlü bir prens olan Çar da, komşusu Protestan Prenslere karşı bu örneği izleyemez mi? Bunu yaparsa, Hristiyanlığın bu çağında *Protestan dininin büyük ölçüde ortadan kalkması* ve Hristiyanlar arasında *Rum Ortodoksları ile Katoliklerin*, ezeli ve ebedi imparatorluğun biricik adayı olması -bunu söylemeye dilim varmıyor- olanaksız değildir. Bu yakın olasılık, deniz devletleri ve tüm öteki Protestan hükümlerleri, İsveç için barış görüşmeleri yapmaya ve silahlarını yeniden takviyeye yöneltmeye yetecek bir uyarıdır. Çünkü başka hiçbir adım gerektiği ölçüde uyanık olmayı sağlayamaz ve bu tam zamanında; *İsveç Kralı şaşkınlığından ötürü ya da öç almak için kendini Çar'ın kollarına atmadan önce* gerçekleşmeli. Çünkü şu kesin bi ilkedir (buna tüm egemenler dikkat etmeli: Hristiyanlığın barışı ile ilgili olarak Çar, buna şimdilik daha da fazla dikkat eder görünüyor): Bilge bir adam geleneksel biçimlere saplanıp kalmamalı, yalnız elverişli durumlar üzerine harekete geçmemeli. Hayır, bu durumlarla başa baş yürümelidir. Çara gelince, bu şekilde şaşırtılmaya pek hoşgörülü olmayacaktır. Durum neyi gerektiyorsa öyle davranacak gibi görünüyor. Girişim-

lerimizin başarıya ulaşmasına hiçbir şey zamanı ve fırsatı iyi kullanmaktan daha çok katkıda bulunamaz; çünkü demir tavında dövülür. Uygun zamanı kaçırsan tüm planların başansızlığa uğramaya mahkûmdur.

Kısacası, durum şimdi öyle bir *kriz* yönünde geliyor ki, İsveç'le barış, olabildiğince hızla imzalanmalı ve üstelik öyle avantajlı koşullarda yapılmalı ki, saygıdeğer Majestelerinin titizliğini tatmin etsin ve Protestan çıkarlarını korusun. O, bu çıkarları, Rayh'ta sahip oldukları da dahil olmak üzere, daha önce Çar'a sunmuş. Öteki alanlarda olduğu gibi, politikada da uzun süre denenmiş olan bir kesinlik, olası varsayımlara dayanan bir belirsizliğe tercih edilmelidir. Rayh'ta sahip olduğu eyaletlerin, Protestanlığı daha iyi koruyabilmesi için İsveç'e verildiğinden daha kesin bir bilgi olabilir mi? Gerçekten de, daha sonra onu, Rayh'ın özgürlükleri ile birlikte kurtarmıştı. O krallığın 80 yılından daha uzun bir süredir, her fırsatta belirtilen şeye hizmet ettiğinden daha kesin bir şey var mıdır? Ve son olarak, o zamanki İsveç Majestelerine gelince; şundan daha kesin ne olabilir - zamanın Majesteleri Kraliçe Anna'nın ona (Karl XII) *hem de Whig yönetimi altında yazdığı bir mektuptaki* sözleri izninizle aktarıyorum:-

"Dürüst bir hükümdar, kahraman ve Hristiyan olarak çabalarının baş hedefi, her zaman, üstelik bu hedef uğruna kendi önemli çıkarlarını ikinci plana atarak insanlar arasında Tanrı korkusunu yaymaktır."

Rayh'taki İsveç eyaletlerinin paylaşılmasıyla birlikte Protestan hamiliği rolüne soyunan prenslerin, bunu İsveç'siz başarabilmeleri çok kuşkulu değil midir? *Danimarka* şimdiden öyle zayıftır ve savaşın sonuna dek öyle zayıflayacaktır ki, ondan yıllarca, ancak çok az destek beklenebilir. *Saksonya'da* papacı bir prens yönetiminde durum daha da kötüdür. Bütün Protestan prenslerden geriye, ötekilere önderlik edecek kadar güçlü yalnız şanlı Hannover ve Brandenburg Prenslikleri kalıyor. Bu yüzden, şu anda Mecklenburg Prensliğindeki olaylar ile Protestanlık davası için olabilecekler arasında bir paralellik kuralım. Bunu düşünür-

ken yapabileceğimiz hataları hemen bulacağız. Adı geçen zavallı Prenslik, Moskova birlikleri tarafından ne yazık ki, yıkıma uğratılmıştır ve hâlâ uğratılmaktadır: Aşağı Saksonya birliğinin önderleri, komşular ve Protestan prensler olarak Brandenburg ve Hannover Elektörleri, Rayh'ın kardeş ülkesine; üstüne üstlük Protestan bir ülkeye [Mecklenburg-Ç.N.] yabancı bir gücün böylesine korkunç baskı yapmasını engellemekle yükümlüdürler. Ama onlar ne yapılar? Moskovalıların bir uçtan kendi elektrosuna, öbür uçtan da Livonya ve Polonya'dan Prusya Krallığına saldırmasından korkan Brandenburg Elektörü ile, kendi topraklarıyla ilgili olarak aynı kaygıyı taşıyan Hannover Elektörü, çok nazik bir durum ortaya çıktığı halde, bunu kendi çıkarları açısından önemli görmediler ve biçimsel protestolar dışında hiçbir girişimde bulunmadılar. Ne başarı elde ettiler? Moskovalılar hâlâ Mecklenburg'dalar ve bir gün geri çekilirlerse bu, ülke ikmal sağlayamayacak ölçüde yıkıldığı zaman olur.

İsveç Kralı, Çar'a kaptırdığı her şeyi geri alacakmış gibi görünüyor. Bu, her iki *deniz devletinin* ortak çıkarına. Onları böyle davranmaya iten nedenler şunlar: *Hollanda*, Çar'ın fazla güçlendiğini ve Baltık Denizi'nde yerleşmesine izin verilemeyeceğini ve İsveç'in yüzüstü bırakılmaması gerektiğini kabul ettiği için; *Büyük Britanya*, Çar devasa ve dehşetli planlarını gerçekleştirirse Rusya'nın, İsveç'in fetih ve yıkımıyla bizi çok ciddi tehdit eden yakınımızdaki bir komşu haline geleceğini gördüğü için. Ayrıca, biz Kral Wilhelm ile şimdiki İsveç Kralı arasında, 1700'de imzalanmış bir anlaşmayla buna [İsveç'e kaybettiklerini geri veremeye-Ç.N.]yükümlüyüz. Wilhelm, aynı anlaşma temelinde o zamanlar çok daha güçlü olan İsveç Kralına istediği her yardımı; büyük miktarda para ve barut, birkaç yüz top bez yardımı yapmıştı.

Ama bazı politikacılar (hiçbir şey onları Çar'ın büyüyen gücüne ve gelişen manevra alanına karşı güvensiz kılamaz) tilki gibi kurnaz olmalarına rağmen Çar'ın burada, adamızda, bize zarar verecek ölçüde güçlenebileceğini görmüyorlar ya da göremiyor-muş pozu takınıyorlar. Eğer akıllarına yazacaklarsa, onlar için,

yanıtı yüz kez, seve seve yineleriz. Yani, bir kez olan bir olay her zaman yeniden olabilir. Ayrıca, onlar Çar'ın gücünün doruğa nasıl tırmandığını görmediler. İtiraf edeyim ki, inanılmaz bir biçimde tırmandı. Bu zındıklar bu monarkın karakterine, amaçlarına ve planlarına iyice bir göz atsinlar: karakterinin çok derin, planlarının son derece akıllı ve ileri görüşlü olduğunu ve amaçlarının uzun vadede, politikada bir tür büyü ile gerçekleşeceğini görecektir. Ve o zaman bu adamlar, Çar'dan her şeyin beklenebileceğini, ondan korkulması gerektiğini itiraf etmeyecekler midir? Çar, planlarının boşa çıkmasını istemediğinden bir gerçekleşme tarihi belirlemiyor, uygun zamanın doğal bir şekilde gelmesini ve olanakların oluşmasını kolluyor, yüz yıl sonra-yapılacak bir çanağın modelini bugünden çizen şu tuhaf Çinli sanatçı gibi.

Aramızda dar görüşlü bir politikacı tipi daha var. Bunlar dürüst politikayla ve ülkelerinin davası ile ilgilenmek yerinc, kurnaz saray entrikaları ve taktik manevralar ile uğraşıyorlar. Bu baylar kaderlerini başkalarının tutumuna bağlıyorlar. Onlara götürülen her meselede sarayın ne istediğini, partilerinin görüşünü ve rakip partinin bundan yana mı buna karşı mı olduğunu sorup, kararlarını buna göre veriyorlar. Önderleri herhangi bir tutumu Whigizm ya da Yakubilik olarak damgalarlarsa, onlar da, hemen konuyu körü körüne destekliyor ya da karşı çıkıyorlar. Önümüze gelen meseledeki durumda görüldüğü kadarıyla böyle. İsveç ve Kralı yararına ne söylenir ve yazılırsa yazılsın, bu hemen Yakubilik olarak değerlendiriliyor, okunmadan ve düşünülmeden iftira bulunuluyor ve reddediliyor. Evet, ben bazı bayların, tüm dünyanın önünde İsveç Kralını açıkça ve kesin inanarak katolik ve Çar'ı iyi bir Protestan ilan ettiklerine tanık oldum. Bu, ülkemizin gerçekten acısını çektiği en büyük belalardan biridir ve her şeye kendi gözlerimizle bakmadıkça ve gerçekleri kendimiz aramadıkça, sonumuzun nereye varacağını ancak Tanrı bilir. Anlaşmalar ve gerçek çıkarlarımız gereği İsveç'i desteklemenin, partiler arasındaki mücadeleyle hiçbir ilgisi yoktur. İsveç'e zarar vermek için bahaneler arayıp bulmak ve onları savunmak yerinc, İsveç'i açıkça desteklemeliyiz. Protestan mirasımızın, İsveç'ten

daha iyi bir dostu ve daha yürekli bir savunucusu olabilir mi? Yazdıklarımı kısaca tekrarlayarak bitireceğim. Çar, yalnız Dani-marka Kralına değil, amiralimiz 'Norris'e verdiği yanıtta da, Schoncn baskınını erteleme kararında ısrarlı olduğunu söylüyor. Hatta bazı gazetelere göre, Çar, İsveç'le barış sağlayabilirse bu tasarıdan bütünüyle vazgeçecekmiş. Bu yüzden bütün egemenler ve özellikle biz, Çar'ın sözünü ettiğim bu planlarına karşı uyanık olmalı ve' bu planları birlikte nasıl engelleyebileceğimizi ve Çar'ın kocaman kanatlarının tam zamanında nasıl yolunabileceğini tartışmalıyız. Sonuncusu deniz devletlerinin açık baskısı olmadan gerçekleştirilemez. Dileriz, Çar'ın güçlenmesine o kadar yardımcı olan şu büyük ulus onu geriletir ve sonra belki bu büyük girişimciye şu İspanyol'un diliyle konuşur. İspanyol, yol kenarında duran ve yapıldığı zamanki durumunu anımsadığı oyma bir aziz heykelciğinin önünden geçerken, ona, umduğu gibi saygıyla davranılmadığını görür ve 'alınmana gerek yok, biz senin erik ağacı olduğun günleri de biliriz' der. Tek çıkar yol, bir barış anlaşmasıyla, kaybettiği her şeyi İsveç Kralına geri vermektir. Tek başına bu, Çar'ın bu bölgedeki gücünü frenler. Dilerim, İsveç Kralı ile savaşımlar aslında kendi kendileriyle savaşmış olmasınlar. İsveçli, bir gün topraklarını geri alır ve Çar'ın kibrini kırarsa komşularından şu Yunanlı kahramanın diliyle söz edebilir. Yardım ettiği yurttaşları, bu yaşlı Yunanlı kahramanı sürgüne gönderir ama başarısızlığa uğrayınca geri getirirlermiş. 'Bu insanlar' dedi, yaşlı Yunanlı, 'beni bir palmiye ağacı gibi kullanıyorlar. Sürekli dallarımı koparıyorlar. Bir fırtına yaklaşıncı da koşup bana geliyorlar, ama korunmaya elverişli bir yer bulamıyorlar'. Ama eğer İsveç Kralı topraklarını geri almazsa bana yalnızca Terenz'in 'Andria'sından bir cümleyi aktarmak kalır:

Hocine credible est aut memorabile
Tanta vecordia innata cuiquam ut siet,
Ut malis gaudeant*

*. "Bir insanın doğuştan bu kadar aptal olabileceğine ve alçaklıktan zevk alacağına inanabilir ve bunu anlayabilir misiniz?"

4. EK-Bu küçük öykü o kadar ilginç ve bugüne dek gözden kaçmış bir konuyu ele alıyor ki, onu günümüz dünyasına çok değerli bir yılbaşı armağanı olarak sunuyorum. Bizden sonraki kuşaklar da onu böyle kabul etsin; her yılbaşında okusun ve bir *uyarı parçası* olarak vaftiz edilsin. Herkes gibi benim de kendi Exegi-Monumentum'uma* ihtiyacım var.

* Exegi monumentum (aere perennius): "Öyle bir bina yaptım ki, bronz bir binadan daha uzun dayansın." Horace.

BÖLÜM III

Tarihsel bir dönemi kavrayabilmek için o dönemin sınırlarının ötesine geçerek onu, öteki tarihsel dönemlerle karşılaştırmalıyız. Hükümetleri ve eylemlerini değerlendirirken, kendi dönemlerini ve o dönemin bilincini dikkate almalıyız. Bacon'ın bile şeytan öğretisini bilimlerin arasında saydığını gören herkes, büyüye inancı nedeniyle bir şey yapan 17. yüzyıl İngiliz devlet adamını yargılamayacaktır. Öte yandan, Stanhope, Walpole, Townshend, vb. kendi ülkelerinde ve kendi çağdaşlarınca Rusya'nın aleti ve işbirlikçisi olmakla suçlanır ve yargılanırlarken, politika, o dönemde tipik olan önyargıların ve bilgisizliğin rahat örtüsü altında daha fazla gizlenemez. Bu nedenle, gözden geçirmemiz gereken tarihsel tanıklıkların başına, Petro I döneminde basılmış ve çoktan unutulmuş olan bir İngiliz broşürünü koymak istiyorum. Bu, giriş niteliğindeki *pièces des procès* [dava kanıtlarının U.W.ji, İngiltere'nin İsveç'e karşı tutumunu üç farklı açıdan sergileyen üç broşürle vermekle yetineceğiz. İlki: *Kuzey Bunalımı*, (İkinci Bölümde yayımlanan), Rusya'nın genel politikasını ve İsveç'in Ruslaştırılmasının İngiltere için yarattığı tehlikeleri açığa çıkarıyor. İkincisi: *Savunma Anlaşması*, İngiltere'nin 1700 anlaşmasına ilişkin tutumunu inceliyor. Ve *Gerçek Ancak Zamanında Gerçektir* başlıklı üçüncüsü: Rusya'yı Baltık Denizi'nin egemen gücü yapan, gerçekten alışılmadık yöntemlerin İngiltere'nin bütün yüzyıl boyunca izlediği geleneksel politikasıyla tam bir karşıtlık içinde olduğunu kanıtlıyor.

Savunma Anlaşması adlı broşürde yayımlandığı tarih yok. Ama bir pasajda, Danimarka filolarını güçlendirmek için sekiz İngiliz savaş gemisinin: "evvelki yıl" Kopenhag'da bırakıldığı saptanıyor. Başka bir pasajda, müttefik filolarının Schonen seferi için "geçen yaz" buluştukları belirtiliyor. İlk olay 1715'te, ikincisi 1716 yazı sonunda olduğuna göre broşür, 1717 yılı başında yazılıp basılmış. Broşürde, maddeleri karşı

sorularla tek tek yorumlanan. İngiltere ve İsveç arasındaki Savunma Anlaşması, 1700'de, Wilhelm III ile Karl XII tarafından ve en az 1719 yılına kadar yürürlükte kalmak üzere yapıldı. Bununla birlikte, İngiltere, hemen bütün bu dönem boyunca sürekli Rusya'yı destekledi ve anlaşma hiçbir zaman feshedilmediği ve resmen savaş ilan edilmediği halde ya gizli entrikalarla ya da açıktan şiddete başvurarak İsveç'e karşı savaştı. Bu gerçek, *conspiration de silence* [sessizliğin işbirliği-Ç.N.]den belki de daha az tuhaftı. Önceden savaş ilan etmeksizin İspanyol filolarını Sicilya sularında yıkıma uğratan İngiliz hükümetini eleştirmekten hiç de geri durmayanlar da dahil, yeni tarih yazarları, işbirliğiyle gerçeği ölü sessizliğiyle geçiştirmeyi başardılar. O zamanlar İngiltere, İspanya'ya bir savunma anlaşmasıyla bağlı bile değildi. Benzer durumlar karşısında bu çelişkili tutumu nasıl açıklamalıyız? İspanya'ya karşı korsan eylemi, 1717 yılında kabineden ayrılan Whig bakanlarının kabinede kalan meslektaşlarının sonunu hazırlamak amacıyla başvurdukları silahlardan biriydi. Sonuncular, 1718 yılında önden koşup parlamentoyu, İspanya'ya savaş ilan etmeye zorladığında, Sir Robert Walpole, Avam Kamarası'ndaki yerinden kalkıp bakanların bu girişimini, "İnsan haklarıyla bağdaşmamak ve resmi anlaşmaları ihlal etmek" sözleriyle çok sert bir biçimde mahkûm etti. "Önerildiği biçimde onaylanması" dedi, "yanlış yaptıklarının farkında olan ve İspanya'ya karşı savaşa başladıktan sonra, şimdi, bu savaşı parlamentonun savaşına dönüştürmek isteyen bakanların mazur gösterilmesinden başka hiçbir amaca hizmet edemez." İsveç'e ihanet ve Rus planlarına hoşgörü, Whig önderleri arasında bir kavganın bahanesi olma zevkini hiçbir zaman tadamadığı gibi (tersine, bu konuda bütünyle aynı görüşteydiler), İspanya olayında cömertçe yapılan tarihsel eleştiri şerefine de hiç nail olamadı.

Yeni tarih yazarlarının, genel olarak notlarını bizzat resmi düzenbazlardan tutmada ne kadar yetenekli olduklarını, en iyi, İngiltere'nin Rusya ve İsveç karşısındaki ticari çıkarlarına ilişkin görüşleri gösteriyor. Hiçbir şey, İngiltere'nin büyük Petro dönemi ve hemen sonrasında büyük Rus pazarı sayesinde ulaştığı ticaretin boyutlarından daha çok şişirilmedi. Eleştirisinin bir nebzesi bile olmaksızın, bu kitapların

kütüphane kütüphane dolaşmasına izin verildi: öncekileri izleyen tarihçiler tarafından, *beneficiun inventarii* [miras hakkı- U.W.] bile olmaksızın kalıtım yoluyla edinilen müzelik ev eşyasına dönüşene dek. Birkaç kesin istatistik, bu heybetli beylik sözleri ortadan kaldırmaya yetecektir.

İngiliz Ticareti 1697-1700 (Sterlin olarak)

Rusya'ya dışsatım	58.884
Rusya'dan dışalım	112.252
Toplam	171.136

İsveç'e dışsatım	57.555
İsveç'ten dışalım	212.094
Toplam	269.649

Aynı dönemde İngiltere'nin toplam

dışsatımı	3.525.906
dışalım	3.482.586
Toplam	7.000.492

1716 yılında, Baltık Denizi kıyısındaki ve Finlandiya ve Botniya körfezlerindeki tüm İsveç cyaletleri Petro I'in eline düştükten sonra

Rusya'ya dışsatım	113.154
Rusya'dan dışalım	197.270
Toplam	310.424
İsveç'e dışsatım	24.101
İsveç'ten dışalım	136.959
Toplam	161.060

Aynı dönemde İngiliz dışsatım ve dışalım toplamı yaklaşık 10 milyon Sterlin'e ulaştı. Bu rakamlar, 1697-1700 dönemi rakamlarıyla karşılaştırıldığında Rusya ile ticaret hacmindeki büyümenin İsveç'te ticaretteki küçülmeye eşit olduğu, birinden eksilenin ötekine eklendiği görülecektir.

1730 yılında	
Rusya'ya dışsatım	46.275
Rusya'dan dışalım	258.802
Toplam	305.077

Yani, Moskova'nın Baltık Denizi'ndeki varlığının pekiştirilmesinden 15 yıl sonra İngiltere'nin Rusya ile ticareti 5.347 Sterlin azaldı. İngiltere'nin 1730 yılında toplam ticareti 16.329.001 Sterlin'e ulaştığına göre Rusya ile ticareti toplam ticaretinin 1/53'ü bile değildi. Öte yandan, 30 yıl sonra, 1760'ta İngiltere'nin toplam ticareti 26.361.760 Sterlin iken Rusya ile arasındaki bilanço şöyleydi:

Rusya'dan dışalım (1760)	536.504
Rusya'ya dışsatım	39.761
Toplam	576.265

Bu rakamları 1706 rakamlarıyla karşılaştırsak Rusya ile toplam ticaretin neredeyse yarım yüzyıl sonra sadece 265.841 Sterlin arttığını görürüz. İngiltere, Karl XII'nin, yaşadığı dönemde, Rusya'ya direnişini kırmak: ölümünden sonra ise Rusya'nın denizde ilerlemesini durdurmak için, Baltık Denizi'ne sürekli deniz seferi düzenledi. Dışsatım ve dışalım rakamları ile bu deniz seferlerinin giderleri karşılaştırılırsa, İngiltere'nin, Petro I ve Katerina I Rusyası ile yeni ticari ilişkileri nedeniyle gerçekten zarara uğradığı açıkça görülür.

1697, 1700, 1716, 1730 ve 1760 yıllarının istatistik verileri ayrıca şunu gösteriyor: Britanya'nın Rusya'ya dışsatımı 1716 yılı dışında sürekli düşmüş. Rusya'nın Baltık'ın doğu kıyısı ile Botniya Körfezi'ndeki tüm İsveç ticaretini ele geçirdiği, ama kendi koşullarını uygulamaya fırsatını henüz bulamadığı koşullarda İngilizlerin Rusya'ya dışsatımı 1697-1700 yıllarında -Rusya'nın Baltık Denizi ile bağlantısının henüz olmadığı bir dönem- 58.884 Sterlin iken 1730'da 46.275 Sterlin'e; 1760 yılında 39.761 Sterlin'e düştü. 19.123 Sterlinlik; ya da 1700 yılındakinin 1/3'ü kadar bir düşüş. İsveç eyaletlerinin Rusya tarafından ele geçirilmesinden sonra da İngiliz pazarı Rusya'nın hammadde ihtiyacı için yeterince büyük olduğunu gösterdi ama Rus pazarı İngiliz fabrikatörleri için son derece sınırlıydı; ticaret bilançosunda den-

ge doktrininin en önemli ilke olduğu bir dönemde, Rusya'nın ticaretinin hiç de olumlu olmayan bir özelliği. Katerina II döneminde İngiliz-Rus ticaretinin gelişmesine yol açan koşulları irdelemek bizi burada incelenmesi gereken dönemden uzaklaştıracaktır.

Genel olarak şu sonuçlara ulaşıyoruz: 18. yüzyılın ilk 60 yılında İngiliz-Rus ticareti toplam İngiliz ticaretinin son derece küçük bir bölümünü; 1/45'ten daha azını oluştuyordu. Petro'nun Baltık Denizi'ne egemen olmasından sonraki ilk yıllarda bu ticaretin birdenbire gelişmesi, İngiliz ticaretinin toplam bilançosunu hiç etkilemedi. Çünkü sadece İsveç hesabından Rusya hesabına bir transferi ifade ediyordu. Petro I'in son yıllarında ve aynı biçimde halefi Katerina I ve Anna dönemlerinde İngiliz-Rus ticareti gerçekten geriledi. Baltık Denizi eyaletlerinde Rus hegemonyasının kesinkes sağlamlaşmasıyla başlayan dönemde, İngiliz mamul mallarının dışsatımı öylesine sürekli düştü ki, sonunda, başlangıçtaki miktarın 1/3'ü oranında azaldı ve yalnızca Arkanjel limanı ile sınırlandı. Ne Petro I'in çağdaşları ne de onu izleyen İngiliz kuşağı, Rusya'nın Baltık Denizi'nde ilerlemesinden bir yarar sağladı. Büyük Britanya'nın Baltık ticareti, o dönemde, yatırılan sermaye bakımından bir bütün olarak önemsizdi ama niteliği açısından önem taşıyordu: İngiltere'ye gemi yapımı için gerekli hammaddeyi sağlıyordu. Baltık Denizi'nin, son tahlilde, İsveç'in elindeyken Rusya'nın elinde olduğundan daha güvenli olduğunu, yalnız yayımladığımız broşür kanıtlamıyor: İngiliz bakanlarınca da bütünüyle kavranmıştı. Stanhope, Townshen'e 16 Ekim 1716'da şöyle yazıyor: "Şurası kesindir ki, üç yıl başıboş bırakılırsa Çar bu denizde mutlak egemen olacaktır."²¹

Yani, Rusya'yı İsveç'e karşı sinsice desteklemek ne denizciliğin ne de İngiltere'nin genel ticaretinin çıkarımaydı ama çıkarları Rusya'ninkıyla aynı olan küçük bir İngiliz tacirler takımı vardı -Rus ticaret kumpanyası. İsveç'e karşı şamata yapan bu müşterilerdi. Örneğin bakınız: "İngiliz tacirlerinin İsveç Kralına ait bölgelerle ticarete ilişkin

21 Danimarka ve Brandenburg Sarayları 1657 yılında Moskovalıların İsveç'e saldırısına katılmaya niyetlendiklerinde "böyle hoş olmayan bir komşuyla ne yapacaklarını bilmedikleri" için bakanlarına işleri, Çar'ın ne olursa olsun Baltık Denizi'ne ayak basmasını önleyecek bir biçimde düzenleme talimat verdiler. (Bkz. Puffendorf'un *Brandenburg Tarihi*)

ve Rus Çarı'nın egemenlik bölgelerinden aynı malzeme aynı miktarda sağlanabileceksen, yalnız İsveç'e bağımlı kalmanın İngiliz ulusu için ne kadar tehlikeli olduğunu ortaya koyan bazı şikâyetleri"; "Rusya ile ticaret yapan tacirlerin istemi" (Parlamentoya verilen bir dilekçe), vb.

İngiliz tacirlerinin İsveç'ten şikâyetlerini Parlamento'nun halka açık oturumuna getirmek için, 1714, 1715 ve 1716 yıllarında her hafta iki kez Parlamento önünde toplananlar Rus ticaret kumpanyasının adamlarıydı. Bakanlar bu fraksiyona dayanıyorlardı. Hatta, Kont Gyllenborg'un Baron Görtz'e 4 Kasım ve 4 Aralık 1716'da yazdığı mektuplardan anlaşılabilceği gibi, onların mitinglerinden yararlanmak için hayli çaba harcıyorlardı. Çünkü, Gyllenborg'un deyimiyle, kukla parlamentolarını kendi istekleri doğrultusunda kullanabilmek için en azından bir bahanenin gölgesine ihtiyaç duyuyorlardı. Rusya ile ticaret yapan bu tacirlerin etkisi 1765 yılında kendini yeniden gösterdi ve bizim çağımız, bir Rus tüccarının ticaret odasının tepesinde ve bir hazine bakanının, Arkanjel ticaretine angaje olmuş yeğenini temsilen onların çıkarları yönünde nasıl uğraştıklarına tanık oldu.

"Şanlı Devrim"den sonra Britanya halk kitlelerinin sırtından servetin ve iktidarın üstüne oturan oligarşi, doğal olarak yalnız dışarda değil, içerde de müttelikler bulmak zorundaydı. Oligarşi, içerde müttelikini, Fransızların *la haute bourgeoisie* [büyük burjuvazi-U.W.] dediği: İngiltere bankaları, kredi verenler ve devlete kredi açanlar, Doğu Hindistan ve öteki ticaret şirketleri, büyük fabrikatörler, vb. arasında buldu. Bu sınıfın, maddi çıkarlarını nasıl bir özenle hayata geçirdiği iç politikaya ilişkin yasalarda görülebilir: banka yasaları, gümrük koruma koşulları, yoksullar yasası, vb. *Dış politikalarına*, en azından genel ticaret çıkarlarına uygun düzenleniyor süsü vermek istediler: bu sınıfın, şu ya da bu önemsiz kesiminin özel çıkarlarını, şu ya da bu bakanlığın önlemleriyle uzlaştırdığı ölçüde kolay imal edilen bir görüntü. İlgili kesim, ticaret ve deniz trafiği konusunda vaveyla kopardı ve ulus bunu suskunlukla karşıladı.

O zamanlar, kabinenin, hiçbir şeye yaramasa da, dış politikasını en azından ticari gerekçelerle haklı göstermek gibi bir *yükü* vardı. Bizim zamanımızda ise Britanya bakanları, bu yükü yabancı ulusların omuzlarına yıktılar: tuttukları yolun gizli ve esrarengiz ticari kaynaklarını

keşfetmek gibi can sıkıcı görevi Fransızlara, Almanlara vb. devrettirler. Örneğin, Lord Palmerston, İngiltere'nin maddi çıkarlarına açıkça, son derece zararlı bir adım attı. Bu işin vicdansız ve inatçı uygulayıcısının Palmerston olduğu tahmin edilirken, bu "hain beyaz zencinin" ticari makyavelizminin sırlarını ortaya dökmek için aklına eziyet eden bir devlet filozofu, Atlantik'in ya da Kanal'ın öteki yakasında ya da Almanya'nın göbeğinde hemen ayağa kalkar. *En passant* [geçerken-Ç.N.] birkaç örneğe dayanarak, Palmerston'un yaptıklarını kendi kafalarındaki İngiliz ticaret politikasına göre değerlendirmeye yetkili olduklarını düşünen bu yabancıların, nasıl umutsuz ve dolambaçlı bir yola sürüklendiklerini göstermek istiyoruz. M.Elias Regnault-Bay Colquhoun'un Bükreş'teki İngiliz Konsolosluğu görevinden önce ve görevi sırasında, 1848-49 yıllarında, Rusya'nın tutumuna şaşırmış-değerli eseri *Histoire Politique et Sociale des Principautes Danubiennes* [Tuna Prensliklerinin siyasal ve sosyal tarihi-U.W.]'de, Prensliklerin ticaretini düşük düzeyde tutmada, İngiltere'nin gizli bir maddi çıkarı olduğu kuşkusunu dile getiriyor. Yaşlı Miloş'un özel doktoru merhum Dr. Cunibert, Sırbistan'daki Rus entrikalarına ilişkin son derece ilginç raporunda, Lord Palmerston'un, Albay Hodges Miloş'u* Rusya'ya karşı destekliyor görüntüsü vererek, onunla işbirliği içinde Rusya'ya ihanetini sergiliyor. Dr. Cunibert, Hodges'in dürüstlüğüne ve Palmerston'un yurtsever çabalarına tam bir inançla, M.Elias Regnault'tan bir adım daha ileri gidiyor. İngiltere'nin Türk ticaretini bütünüyle bastırmak istediği kuruntusuna kapılıyor. Polonya üzerine son eserinde General Microslavski, İngiltere'yi, Kars'ı bırakarak Anadolu'daki prestijini feda etmeye kışkırtan şeyin ticari makyavelizmden başka bir şey olmadığını imaya kadar varıyor. Son kanıt: Palmers-ton'un Süveyş kıstağında** bir kanal yapılmasına karşı çıkmasına yol açan kıskançlığının esrarengiz kaynaklarının peşinden koşan Paris gazeteleri.

Tekrar konumuza dönelim. İsveç'e karşı düşmanca adımlar atmak

* Miloş, Sırp Prens (1780-1860): 1815 kurtuluş savaşının önderi, 1817'de prens ünvanı aldı, 1839'da tahttan kendi isteğiyle vazgeçti. Modern Sırbistan'ın mimarlarından.

** Süveyş Kanalı, 1859-69 yıllarında Ferdinand Lesseps önderliğinde yapıldı. Britanya hükümeti, Mısır ve Doğu'da Fransız emperyalizminin yayılmasından korktuğu için bu projeye önce düşmanca yaklaştı.

için Townshend*, Stanhope** vb.lerinin aklına gelen bahane şuydu: Petro I. 1713 yılı sonuna doğru, egemenlik bölgesindeki ve dışsatım açısından belirleyici olan tüm kenevir ve öteki ürünlerin Arkanjel yerine St. Petersburg'a getirilmesini emretti. Bunun üzerine İsveç hükümeti, önce Karl XII'nin yokluğunda daha sonra Bender'den döndükten sonra, Karl XII kendisi de, Rus işgalindeki tüm Baltık limanlarına abluka uygulanması gerektiğini açıkladı. Ablukayı yaran İngiliz gemilerine el kondu. İngiliz Bakanlığı, Britanya tacirlerinin bu limanlarla ticaret yapma hakkı olduğunu; üstelik 1700 Savunma Anlaşmasının XVII. maddesi gereğince İngiliz ticaretinin kaçak savaş malı dışında düşman limanlarla da yürütülebileceğini öne sürdü. İleriki sayfalarda yayımladığımız broşürde bu bahanenin saçmalığı ve sahteliği apaçık ortaya konduğu için, burada yalnız şunu belirtmek istiyoruz: Benzer kararlar, ticaretle uğraşan uluslara karşı bir değil çok kez alındı. Bu uluslar, İngiltere gibi, bir anlaşma gereği İsveç Krallığını savunmakla yükümlü de değillerdi. Ruslar 1561 yılında Narva'yı aldıkları ve orada kendi ticaretlerini oturtmak için inatla uğraştıkları sırada, Lübeck başta olmak üzere Hansa birliğini oluşturan şehirler, bu ticaret trafiğini ele geçirmeye çalıştılar. O zamanki İsveç Kralı Erich XIV bu çabalara karşı direndi. Lübeck, ezelden beri Rusya ile ticaret yaptığından, Erich XIV'ün direnişini yepyeni bir şey olarak tanımladı ve kaçak savaş malı taşımamak koşuluyla ulusların Baltık Denizi'nde serbest deniz ticareti hakkına sahip olduklarını anımsattı. Kral, Hansa birliği şehirlerinin Rusya ile ticaret özgürlüğüne değil, yalnızca Rus limanı olmayan Narva ile ticaretine karşı çıktığını söyledi. Ruslar 1759 yılında İsveç ile ateşkese bozduktan sonra, bu kez Danimarkalılar anlaşma gereği, Narva deniz yolunda hak iddia ettiler ama Kral Johann kardeşi Erich gibi kesinkes direndi.

İngiltere, İsveç Kralına karşı açık düşmanlığı ve bu düşmanlığın nedeni olarak gösterilen bahaneleriyle tek başına Hollanda'nın izinden gidiyor gibiydi. Hollanda 1714 yılında, gemilerine İsveç'in el koyma-

* Townshend, Charles, İkinci Viscount (1674-1738); Robert Walpole (bkz. ilk dipnot)'ün damadı, 1709'da Hannover tahtını güvenceye aldı, 1714-1716'da bakan, 1715'te Yakubi ayaklanmasını bastırdı.

** Stanhope, James, Birinci Kont (1673-1721); Georg I iktidarında 1714-1717'de bakan.

sını, iki beyanname ile korsanlık diye ilan etmişti.

Birleşik Eyaletler olayı da, bir bakım İngiltere'ninkiyle aynıydı. Kral Wilhelm, Savunma Anlaşmasını, hem Hollanda hem de İngiltere için yapmıştı. Hollanda ile İsveç arasında 1703 yılında imzalanan ticaret anlaşmasının XVI. maddesi, müttefiklerden birinin abluka uyguladığı limanlarla hiçbir deniz ulaşımına izin verilmeyeceğini, çok net bir biçimde belirtiyordu. Hollanda Cumhuriyeti, Rijswijk barışı ile sona eren savaşta tüm Fransa'ya abluka ilan ettiği; tarafsız güçlere bu krallıkla her türlü ticareti yasaklayıp oraya gidip gelen tüm gemilere, yüklerinin türüne bakılmaksızın el konmasına yol açtığı sırada; o zamanlar revaçta olan "hiçbir tacir malını istediği yere götürmekten alıkonamaz" Hollanda atasözü, daha da arsızlaştı.

Başka bir açıdan ise, Hollanda'nın durumu İngiltere'ninkinden farklıydı. Ticari ve deniz gücü zorla elinden alındığı için Hollanda çöküş dönemine girmişti bile. Yeni ticaret yolları yüzünden ticari üstünlüğünü yitiren Ceneviz ve Venedik gibi Hollanda da, kendi ticaret hacminin çok üstünde olan sermayesini başka uluslara borç olarak vermeye zorlandı. Artık, sermayesine en fazla faizi hangi ülke getiriyorsa, anayurdu orasıydı. Ve Rusya, ticaretten çok sermaye ve insan gücü yatırımı açısından büyük bir pazar olduğunu gösterdi. Hollanda, Rusya'nın bankerliğini bugüne dek sürdürdü. Petro döneminde Rusya'yı gemi, subay, silah ve altınla öyle besledi ki, o çağın bir yazarının gözlediği gibi, Rus filoları Hollanda filoları diye adlandırılmalıydı. Hollanda, ilk Avrupa ticaret gemisini St. Petersburg'a göndermiş olmakla övündü ve Petro'dan aldığı ya da almayı umduğu ticaret ayrıcalıklarına, Japonya ile ilişkilerinde de görülen dalkavukça bir alçaklıkla karşılık verdi. Yani, burada devlet adamlarının Rus hayranlığının İngiltere'dekinden çok farklı ve sağlam bir temeli vardı. Petro I, 1697 yılında Amsterdam ve Den Haag'da kaldığı sırada bu devlet adamlarını baştan çıkarmış, daha sonra elçileri aracılığıyla yönlendirmiş ve Amsterdam'da 1716-17 yıllarında, ikinci kalışında kişisel etkisini tazelemişti. Bununla birlikte, 18. yüzyılın ilk *on yıllarında* İngiltere'nin Hollanda üzerindeki müthiş etkisi incelenirse, Birleşik Eyaletlerin İsveç'e karşı beyannamelerinin, İngiltere'nin onayı ve teşviki olmasaydı, hiçbir zaman yayımlanmayacağı kuşkusuz görülecektir. İngiliz ve Hol-

landa hükümetleri arasındaki yakın bağlar öncelikle ve birçok kez Hollanda adına kapıları açmaya hizmet etti. Bu kapılar daha sonra İngiltere tarafından kullanılacak ve daha ileri adımların atılmasını sağlayacaktı. Öte yandan, Hollanda devlet adamlarının, İngiliz meslektaşlarını etkileme yönünde Çar tarafından kullanıldıkları da kesindir. Horace Walpole -"Suistimalin babası"nın kardeşi, Bakan Townshend'in eniştesi ve 1715-16 yıllarında İngiltere'nin Den Haag'daki elçisi- böylece Rus arkadaşları tarafından Rus çıkarlarına alet edildi. Hollanda'nın İstanbul'daki elçisi Theyls -sürekli göreceğimiz gibi- Karl XII ile Petro I arasındaki ölümcül çatışmanın en kritik aşamasında, Babıâli'de aynı anda hem İngiltere hem de Hollanda için açıkça iş çevirdi. Bu Theyls yayımlarından birinde Rus entrikalarının sadık ve yaralı bir ajanı olmasının, kendi ulusu için büyük bir kazanç olduğunu açıkta yazdı.

BÖLÜM IV

"O zamanki Majesteleri şanı ölümsüz Kral Wilhe'm ile şimdiki İsveç Kralı Karl XII Majesteleri arasında 1700 yılında imzalanan Savunma Anlaşması; her iki parlamentonun birçok üyesinin ısrarlı isteği üzerine yayımlanmıştır.

'Nec rumpite feodera pacis
Nec regnis praeferte fidem'*

Madde I: 'İsveç ve İngiltere Kralları arasında dürüst ve ebedi bir dostluk ve de bir ittifak ve sürekli bir uzlaşma bağitlanmıştır. Krallık, cyalet, sömürge ya da tebaanın hiçbirisi bu anlaşmaya, tek yanlı ya da karşılıklı dokunamazlar, nerede olurlarsa olsunlar, başkalarının böyle bir şeye kalkışmasına seyirci kalamaz ya da onaylamazlar.'

Madde II: 'Ayrıca, bütün taraflar, varisleri ve halefleri ötekinin onur ve çıkarını gücü yettiğince korumak ve gözetmekle; müttefiki tehdit eden tüm tehlike ve komploları ve düşmanca planları (öğrenir öğrenmez) ortaya çıkarmak ve bildirmekle; bunlara olabildiğince karşı koymakla ve sözde ve eylemde engellemekle yükümlüdürler. Bu nedenle müttefiklerden hiçbirisi, ortağına, onun ülkesine ya da egemenlik alanlarına her ne şekilde olursa olsun, ister karada ister denizde, en küçük zararı verecek hiçbir davranışta ve hiçbir girişimde bulunamaz. Hiçbirisi, müttefikinin düşmanını, ister isyancı ister dış düşman olsun, müttefiki aleyhine hiçbir şekilde destekleyemez.'

Soru I: Bu sözler şimdiki davranışımızla nasıl uyuyor? Yani

* "Ne başı anlaşmalarını bozun ne de Krallıkların tebaalığını tercih edin." Silius.

ilolarımız İsveç'in düşmanları ile birlikte hareket eder: *Çar filolarımıza kumanda eder; amiralimiz savaş kurullarına katılır ve tüm planlara vakıf olmakla kalmayıp Kopenhag'daki elçimizle birlikte* (Danimarka Kralının bir resmi açıklamada itiraf ettiği gibi) *Kuzey müttefiklerini müttefikimiz İsveç için son derece zararlı girişimlere kışkırtırken. Geçen yıl planlanan Schonen baskını- nı kastediyorum.*

Soru II: Birinci maddedeki o pasajda, hiçbir müttefik kendisinin ya da başkalarının davranışları ile ortağının ülkesine ve egemenlik alanlarına en küçük bir zarar verecek hiçbir girişimde bulunmaz, deniyor. Bu pasaj ile şu olaylar nasıl bağdaşiyor? 1715 yılında sekiz savaş gemisini Baltık Denizi'ne gönderdik; oysa mevsim, o sırada kuşkusuz çoktan tamamlanmış olan ticaretimizi yürütme ve koruma bahanesini haklı çıkarmayacak kadar ilerlemişti. Gemilerimiz Danimarkalılar ile bir cephe oluşturacaktı. Böylece bunları, İsveç filosundan sayıca öyle üstün bir duruma getirdik ki, İsveç filosu Stralsund'un savunmasına katkıda bulunamadı. *Ve bu yüzden İsveç'in bütün Alman eyaletlerini kaybetmesine ve bizzat İsveç Majestelerinin büyük bir tehlikeyle karşılaşmasına yol açtık; çünkü şehir düşmeden önce denize açılmak zorunda kaldı.*

Madde III: 'Özel bir savunma anlaşması gereğince İsveç ve İngiltere Kralları, Avrupa'nın saldırgan, istilacı ve bozguncularına karşı birbirlerini karada ve denizde savunmakla; aynı şekilde, krallıklarını, ülke topraklarını, eyaletlerini, devletlerini, tebaalarını, mülklerini ve Kuzey Denizi, Yeni Kaledonya Denizi, Batı Denizi, 'Kanal' denilen Britanya Denizi, Baltık Denizi ile Boğazlar'da deniz seferleri, ticaret hak ve özgürlüklerini; keza müttefiklerin, anlaşmalar ve sözleşmelerle olduğu gibi örf ve âdet hukuku ile de kazandıkları ayrıcalıkları ve hükümranlıklarını korumak ve savunmakla yükümlüdürler.'

Soru: Büyük tehlike anında ya da yıkım tehdidi karşısında her kral ve halkın, kendini korumak için zorunlu olan her yola başvurulması devletler hukukuna göre tartışmasız bir hak ve ayrıcalıksa; eğer İsveçliler, en büyük düşmanları Moskovalılarla sava-

şirken onlarla Baltık Denizi'ndeki tüm ticareti, hem de yüzlerce yıldan beri, durdurmuşlarsa ve bu onların hakkıysa; eğer anlaşmanın bu maddesinde, *bir tarafın, ötekinin geleneksel ve devletler hukukundan kaynaklanan haklarını koruyacağı* belirlenmişse; biz şimdi, İsveç Kralı bu hakkın'ı kullanmaya en çok ihtiyaç duyduğu bir sırada bunu nasıl tehlikeye düşürüp üstelik bundan İsveç Kralına karşı düşmanca adımlar atmanın bahanesini yaratabiliriz?

Madde IV,V,VI, ve VII, topraklarına herhangi bir saldırı durumunda ya da Madde III'te sayılan denizlerden birinde deniz seferleri engellendiği ya da taciz edildiği zaman, İngiltere ve İsveç'in birbirlerine göndermeleri gereken yardımcı birliklerin sayısını saptamaktadır. İsveç'in Alman eyaletlerinin istilası açıkça *casus foederis* olarak belirtiliyor.

Madde VIII, müttefiklerden saldırıya uğramayanın önce aracılık yapması gerektiğini saptıyor; ama arabuluculuğun boşuna olduğu anlaşıldığında 'yukarıda belirtilen birlikler gecikmeksizin harekete geçirilmelidir. Müttefikler, zarara uğrayan taraf tam anlamıyla tatmin edilene dek gevşememelidirler.'

Madde IX: Saptanan 'yardımı talep eden' müttefik 'yukarıda belirtilen desteği kısmen ya da bütünüyle asker, gemi, cephane ya da para olarak isteyebilir.'

Madde X: Gemiler ve ordular 'onları talep edenin kumandası altındadır.'

Madde XI: 'Yukarıda belirtilen birlikler tehlike ile başa çıkamadıkları; saldırganın, kendi müttefiklerinden birinin birliklerince desteklendiği bir durumda, taraflar, istek üzerine, zarara uğrayana daha güçlü birliklerle yardım etmekle; bunları olanakları elverdiği ölçüde denizde ve karada zorluk çıkarmadan mevzilen-dirmekle yükümlüdürler..'

Madde XII: 'Müttefiklerin her biri ve tebaası savaş gemilerini ötekinin limanlarında demirlemeye ve kışı orada geçirmeye izn-lidir.' 'Bu konuda ıtraflı görüşmeler Stockholm'de yapılacaktır.' 'Ama bu arada 1661'de Londra'da yapılan anlaşmanın deniz sefe-

ri ve ticaretle ilgili maddesi, sanki buraya harfiyen alınmış gibi geçerli olacaktır.'

Madde XIII: '... Müttefiklerin tebaaları onlara (müttefiklerden birinin düşmanlarına) ne denizde ne karada; ne denizci ne asker olarak hizmet edebilirler. Bu, ağır ceza ile yasaklanmıştır.'

Madde XIV: 'Müttefik krallardan birisi... ortak düşmana karşı bir savaşa girer ya da komşu bir kral tarafından... kendi eyaletlerinde ya da krallığında... tehdit edilir ve bu nedenle kendisi yardıma muhtaç duruma düşerse ve ötekine bu anlaşma gereği yardım gönderemezse, böylesine sıkıntı içinde olan müttefik, söz vermiş yardımı göndermekle yükümlü tutulmaz...'

Soru I: Tüm düşmanlarının İsveç Kralına son derece haksız bir biçimde saldırdıklarını vicdanen görmüyor muyuz? Ona bu maddede belirtilen yardımı borçlu olduğumuzu düşünmüyor muyuz? O bizden bu yardımı istemedi mi ve bu şimdiye dek ondan niçin esirgendi?

Soru II: Bu maddenin, İsveç ile Britanya'nın birbirlerini hangi biçimlerde destekleyeceklerine ilişkin son derece açık sözlerine rağmen, taraflardan biri, yardıma ihtiyaç duyan taraftan anlaşmada öngörülmeyen bir destek isteyebilir mi? Ve önceki müttefik, bu desteği çıkarlarına uygun görmez ve anlaşmaya bağlı kalmak isterse, bunu, hem bu anlaşmanın belirlediği desteği vermemek hem de düşmanca tavır almak ve düşmanlarıyla birleşmek için bahane olarak kullanabilir mi? Eğer bu tutum haklı gösterilemezse, ki sağduyu bize haklı gösterilemeyeceğini söylüyor, İsveç Kralına karşı tutumumuzu başkalarına nasıl açıklayabiliriz? Yani İsveç Kralı bizden anlaşmaya harfi harfine uymamızı istedi ve ona birkaç yıl önce önerdiğimiz *Alman eyaletlerinde tarafsızlık anlaşmasını kabul etmedi*. Öyle bir anlaşma ki, İsveç Kralının kabul etmesi olanaksızdı -anlaşmanın, İsveç'in düşmanlarının tarafını tutuyor ve yalnızca bizim kendi çıkarlarımıza göre ve biz Fransa ile savaşırken krallığımızı her türlü huzursuzluktan uzak tutmaya hizmet edecek şekilde hazırlanmış olması bir yana-; İsveç Kralının, savaşı başlatan ve birçok anlaşmayı bozan, üstelik garantörlük yapması gereken ama garantiyi ortadan kal-

dırmadan anlaşmaları bozanlarla böyle bir anlaşma imzalaması beklenemezdi. Bu durumda İsveç Kralına karşı keyfi tutumumuzu nasıl açıklayacağız?

Soru III: Sekizinci maddede yer alan, *zarara uğrayan taraf tam anlamıyla tatmin olana dek yardımda gevmemmelidir* sözleri ile: bu kralın düşmanlarına, haksız saldırganlar olmalarına rağmen, yalnız bütün eyaletleri teker teker İsveç Kralından almaları için değil, aynı zamanda bu eyaletleri sahiplenmeleri için yardım etmemizi ve aynı zamanda İsveç Kralını sürekli, uslu uslu boyun eğmediği için suçlamamızı nasıl bağdaştırıyoruz?

Soru IV: On birinci maddede, İsveç ile Büyük Britanya arasında 1661 yılında yapılmış olan anlaşma onaylanmaktadır. Adı geçen anlaşma, *tarafaların kendilerinin ya da tebaalarının öteki tarafın düşmanlarına savaş ya da savunma gemileri ödünç vermesini ya da satmasını açıkça yasaklamaktadır*: keza, şimdiki anlaşmanın 13 üncü maddesi de bir tarafın tebaasının *öteki tarafın düşmanlarına, herhangi bir şekilde yardım etmesini yasaklıyor*. Fransızlarla son savaşımızda İsveçliler onlara, bize karşı planlarını daha iyi uygulayabilsinler diye kendi filolarını ödünç verselerdi, ya da tebaasının Fransızları 50, 60, 70 toplu gemilerle donatmasına göz yumsalardı İsveç'i, anlaşmayı ihlal etmekle suçlamaz mıydık? İmdi, madalyonun tersine bakarsak: filolarımız, son zamanlarda, son derece kritik durumlar da dahil, kaç olayda bütünüyle İsveç'in düşmanlarının planlarına hizmet etti? *Moskovalı Çar'ın donanmasında şimdi İngiltere'de yapılmış yaklaşık bir düzine gemi olmasını* kendi kendimize mazur göstermekte zorluk çekmiyoruz. Bunu başkası yapsaydı, onu kesinlikle teşhir direğine bağlardık.

Madde XVII: Yükümlülük, o müttefikin (yardım isteyen) düşmanlarıyla tüm dostluğu ve karşılıklı ticareti tavsatacak ölçüde kapsamlı olmamalıdır, çünkü, diyelim müttefiklerden biri yardım birliklerini yolladı ama kendisi savaşa katılmadı, tebaasının, savaşa giren tarafın düşmanı ile ticaret ve ulaşım yapmasına ve bu düşmanlarla, açıkça yasaklanmayan ve kaçak savaş malı olmayan her türlü malın değiş tokuşuna izin verilmelidir. Bu hu-

sus özel bir ticaret anlaşmasıyla düzenlenecektir.

Soru I: 21 maddeden yalnız bu maddeye uymasını İsveç'ten isteyebiliriz. Soru, bizim İsveç'e karşı, tüm öteki maddelerin gereğini yerine getirip getirmediğimiz. İsveç Kralından bu maddeye uymasını isterken, tüm öteki maddelere uyacağımıza ilişkin söz verdik mi? Vermediysek, kendimiz anlaşmanın birçok noktasını uygulamamak, hatta tümüne aykırı davranmaktan suçlu bulunacakken, İsveç'in bir tek maddeye uymamasından yakınmamızın haksız olduğunu söylemezler mi?

Soru II: Bir müttefikin düşmanla ticaret özgürlüğü zaman ve yer açısından sınırsız mıdır? Başka bir deyişle, bu anlaşmanın gerçek ruhunu, yani her iki krallığın huzur ve güvenliğini zedeleyecek kadar ileri gidebilir mi?

Soru III: Varsayalım, Fransızlar son savaşlarda İrlanda ya da İskoçya'ya egemen oldular ve yeni yapılan limanlarda ya da eski limanlardaki ticaret aracılığıyla yeni fetihlerini sağlamlaştırmaya giriştiler; böyle bir durumda İsveç, elimizden alınan, adı geçen limanlarda Fransızlarla ticaret yapmak ve onlara savaş malzemesi ve hatta silahlı gemi sağlamakta ısrar etseydi, ki böylece Fransızlar bizi burada, İngiltere'de o ölçüde daha kolay rahatsız edebileceklerdi. Bu maddeye göre İsveç'i gerçek müttefikimiz ve dostumuz olarak görür müydük?

Soru IV: Bizim için böylesine zararlı bir ticareti önlemeye ve bu amaçla adı geçen limanlara gitmekte olan tüm İsveç gemilerine el koymaya girişseydik ve İsveçliler bunu, filolarını Fransız filolarıyla birleştirmek için bahane etselerdi ve böylelikle bir bölgemizi kaybetmemize yol açsalardı; hatta topraklarımızı istilayı yüreklendirselelerdi, filoları bunu kolaylaştırmak için hazır bekleydi, İsveçlilerden ağız dolusu yakınmaz mıydık?

Soru V: Tarafsız incelenirse: Çar'ın İsveç'ten koparıp aldığı limanlarla ticaret ve İsveç Kralının bunu önleme girişimine karşı bizim şimdiki tutumumuz tam da aynı şey değil midir?

Soru VI: Oliver Cromwel* döneminden 1710 yılına kadar Fransa

* Oliver Cromwel (1599-1658): İngiliz devlet adamı, 1640-48 burjuva devriminde burjuvazinin ve burjuvalaşmış aristokrasinin önderi. 1653-1658'de İngiltere, İskoçya ve İrlanda'nın Lord-Protektoru (devlet başkanı)

ve Hollanda ile tüm savaşlarımızda, hiçbir zorunluluk olmadığı ve herhangi bir yasak limana mal taşımadıkları halde İsveç gemilerine el koymadık mı? Ve üstelik İsveç'in şimdi bizden aldığından çok daha büyük çapta ve değerinde. İsveçliler, düşmanlarımızla birleşmek ve onları filolarıyla desteklemek için bunu hiç bahane olarak kullandılar mı?

Soru VII: Bu uzun yıllar boyunca yürütülen ticareti daha yakından incelersek; yukarıda belirtilen yerlerle ticaretin bizim için pek önemli olmadığını; en azından, Protestan bir müttefikin savunmasına feda edilebilecek kadar az önemli olduğunu; hatta, bu ulusa karşı tüm düşmanlarının birleşmiş güçlerinin verdiğinden daha çok zarar veren, ilan edilmemiş bir savaş yürütmeye sağlam gerekçe oluşturamayacak kadar az önemli olduğunu görmeyecek miyiz?

Soru VIII: Eğer bu ticaretin bizim için eskiye göre önem kazandığı iki yıl önce ortaya çıktıysa, bu değişiklik, Çar'ın bizi eski Arkanjel ticaret yolunun dışına atıp Petersburg'a sevk etmesi ile, ki buna uyum sağladık, kolay kolay açıklanamaz. Bu konuda çektiğimiz sıkıntılardan dolayı İsveç Kralı değil, Çar suçlanmıyordu.

Soru IX: Çar 1715 yılı başında eski Arkanjel ticaret yoluna yeniden izin vermedi mi? Ve bakanlarımız bunu, Çar'ın sürekli fikir değiştirmesi sonucu bizim için iyice önemsizleşen Petersburg ticaretimizi korumak amacıyla filolarımızı göndermeden önce öğrenmediler mi?

Soru X: İsveç Kralı, kendi krallığı için yıkım olarak değerlendirdiği Petersburg ile ticaretten uzak durursak, ne Baltık'ta ne de başka bir yerde ticaretimize zarar vereceğini; ama dostluğumuzun küçük bir kanıtı olarak bunu göstermezsek, kurunun yanında yaşın da yanmasını göze almak gerektiğini açıklamadı mı?

Soru XI: İsveç Kralının yasakladığı limanlarla bizim için bütünüyle önemsiz olan ve tüm Baltık ticaretimizin ancak onda birini oluşturan ticarete ısrar ederek, bu ticaretin sürekli yarattığı tüm belaları kendi başımıza kendimiz açmadık mı? Bu ticareti korumak için gerekli gemileri yaparak bunca yüksek harcamaya ken-

dimiz neden olmadık mı? İsveç'in düşmanlarına katılmamız, İsveç Majestelerinin güvensizliğini hepten haklı çıkarmadı mı? Tüm gemilerimize ve mallarımıza, krallığının sınırları içinde ve dışında; karşılaştığı her yerde, saldırıp el koyacak kadar ileri gider miydi?

Soru XII: Eğer Kuzey limanlarıyla ticaretimiz konusunda genel olarak kaygılanıyordusak; politikamız, İsveç'in harabeye dönüşmesi ve bunun sonucu Çar'ın Baltık'a ve oradaki ihtiyacımız olan gemi stoklarına tek başına egemen olmasıyla, tehlikenin daha da artacağını önceden görmek zorunda değil miydi? Adı geçen limanlarda Çar yüzünden uğradığımız sıkıntı ve zararlar, karşılaştığı her yerde İsveçlilere saldırmaları emriyle Baltık'a yirmi savaş gemisi yollamamıza vesile olan yaklaşık 60 bin Sterlin zarardan (ayrıca, bunun üçte ikisinin tartışmalı olduğu söyleniyor) daha büyük değil miydi? Ve ayrıca savaş gemilerimizin önemi bir bölümünü oluşturduğu 'müttefik filolar' denen şeye geçen yaz kumanda eden, bu Çar; bu hırslı ve tehlikeli hükümrân değil miydi? İngiliz filolarının; ulusumuzun bu savunma kalesinin kumandası, ilk kez yabancı bir hükümdara verildi! Adı geçen savaş gemilerimiz daha sonra, Seeland'dan dönüşte, onun (Çar'ın) birlikleri taşıyan gemilerine, onları İsveç filolarından korumak için eşlik etmediler mi? Aksi takdirde İsveç filoları onları önemli ölçüde yok edecekti.

Soru XIII: Varsayalım, tersine, tacirlerimizin, Çar'ın berbat tutumuna ilişkin dile getirdikleri pek çok ciddi şikâyeti vesile saydık ve bu hükümrana antipatimizi göstermek, bizim kendimiz için de uğursuz olan büyük planlarını önlemek; bu anlaşmaya bağlı kalıp İsveç'in yanında yer almak; Kuzey'de barışı yeniden etkin bir biçimde kurmak amacıyla, filolarımızı gönderdik. Bu, bizim çıkarlarımıza daha denk düşmez miydi, daha onurlu, haklı ve ittifakımıza uygun olmaz mıydı?

Soru XIV: Kuzey'de yaptıklarımızın tek ve gerçek amacı ticaretimizi güvence altına almak ve İsveç'ten korumak idiyse; Baltık ve Kopenhag'da uzun zamandır korunacak bir ticaretimiz olmadığı halde önceki yıl oralarda neden sekiz savaş gemisi bıraktık?

Amiral Norris ve Hollandalılar birlikte 26'dan fazla gemiye sahiptiler ve sonuç olarak çok güçlüydüler. İsveç bu korumanın olduğu bir durumda ticaretimize karşı herhangi bir şey yapamazdı. Buna rağmen, Norris, bizim tacirlerimizle Hollandalı tacirleri gidecekleri limanlara götüreceğine, neden yılın en iyi iki ayını Sund'da geçirdi? Bu tacirler, bu yüzden uzun süre Baltık'ta alıkondular ve dönüşleri onlar için ve bizim savaş gemilerimiz için çok tehlikeli oldu. Dünya, Bremen ve Verden dükalıklarını Hannover'e bağlayan yüzkarası ve avantajsız bir barışın, İsveç Kralına zorla kabul ettirileceği umudunun ya da Büyük Britanya'nın uzun süredir var olan gerçek çıkarlarına aykırı değilse, en azından yabancı başka bir benzer tasarının, tüm girişimlerimiz üzerinde *ticaretimize ilişkin sözde kaygılarımızdan* daha etkili olduğunu görmeyecek midir?

Madde XVIII: 'İsveç ve Danimarka Kralları arasında sağlam ve adil bir dostluğun olması, Baltık Denizi'nde deniz seferleri ile ticaret özgürlüğünü güvence altına almaya hizmet eder görünüyordu; İsveç ve Danimarka'nın önceki Kralları, Kopenhag Kalesinde 27 Mayıs 1660'ta imzalanan resmi barış anlaşmasıyla ve bunu anlaşmanın onay belgesini alıp verirken, adı geçen anlaşmanın tek tek her maddesini hiç ihlal etmeksizin gözü gibi korumaya karşılıklı şeref sözü verdikleri gibi; 1665 yılında İngiltere ile İsveç arasında anlaşma yapılmasından kısa süre önce, Büyük Britanya Kralı Karl II'ye. ... adı geçen barış sözleşmesinin. ...tüm maddelerine bağlı kalacaklarını... açıkladılar. Ki onun üzerine -1 Mart 1665 İngiltere- İsveç anlaşmasından kısa süre sonra- 9 Ekim 1665'te Büyük Britanya Kralı, bu iki krallığın onayıyla İsveç-Danimarka anlaşmasının garantörlüğünü üstlendi. Bir süre sonra, 1679 yılında İsveç ve Danimarka Kralları arasında Lunden'da (Schonen) bir barış belgesi imzalandı. Bu barış belgesi Roskild, Kopenhag ve Westfalen'da yapılan anlaşmaları açıkça devralıyor, yeniliyor ve güçlendiriyordu. Tüm bu nedenlerle, İsveç ve Danimarka Kralları bu anlaşmanın tümünü ya da bazı maddelerini ihlal ederlerse ve böylelikle ötekinin kişi, eyalet, toprak, ada, mal, nüfuz alanı ya da haklarına zarar verilirse, ki

bunlar 17 Mart 1660'ta Kopenhag'da ve 1679'da Lunden (Scho-nen)'da yapılan sözleşmelerde sık sık sayılmıştı; bu iki kraldan biri, bizzat kendisi ya da başkaları aracılığıyla ve gizli planlar ve niyetlerle, ya da açıkça taciz edici manevralar ya da herhangi bir sınır ihlaliyle ya da silahlı şiddet yoluyla bir şey yapmaya kalkışır. Büyük Britanya Kralı, ilk adım olarak müdahale edecek ve bir dostun, bir müttefikin sorumluluğunu yerine getirecektir. Bu müdahale, adı geçen sözleşmelerin ve maddelerin ihlal edilme-den korunmasına ve sonuç olarak, iki kral arasında barışın sürdürülmesine hizmet edecektir. Tüm sözleşmelere ve maddelerine aykırı olarak zarar ve haksızlıklara yol açan kral, uyarıları duymamakta dayatırsa Büyük Britanya Kralı ikinci adım olarak, Büyük Britanya ile İsveç arasındaki var olan sözleşmede belirlendiği gibi, saldırıya uğrayanın yanında yer alacaktır.'

Soru: İsveç ve Danimarka Kralları arasındaki bir anlaşmazlığın ticaretimizi sokacağı sıkıntının nasıl giderilebileceğini bu madde açıkça göstermiyor mu? Yani bu maddeye göre her iki hükümdar da, 1660-70 yıllarında yaptıkları tüm barış anlaşmalarına bağlı kalmakla yükümlüdür. Bu madde gereğince, onlardan biri anılan anlaşmalara aykırı olarak düşmanca bir tutum alırsa, saldırganca karşı ötekinin yanında yer almamız gerekiyor. Öyleyse, nasıl oluyor da, acısını çektiğimiz bir kötülüğe karşı, böylesine iyi düşünülmüş bir araçtan yararlanmıyoruz? Danimarka Kralının Travlental barışından Saksonya'yı terk edişine kadarki dönemde, Moskovalılara karşı İsveç Kralının dürüst bir dostu gibi görüldüğü halde, kısa bir süre sonra ona saldırdığını ve böylece önüne geçilmesi olanaksızlaşan Poltava meydan savaşından pek de onurlu olmayan bir biçimde yararlandığını, herhangi bir kişi, taraf tutsa bile yadsıyabilir mi? Danimarka Kralı yukarıda anılan tüm anlaşmaları ihlal etmedi mi? Ve böylece Baltık'taki ticaretimizi sıkıntıya sokmadı mı? Tanrı aşkına, bu maddeye uyarak, ona karşı niçin İsveç'in yanında yer almıyoruz? Ve niçin tam tersine saldırıya uğrayan İsveç Kralına karşı tutum alıyoruz? Niçin ona -geçen yaz Norveç'e yürüdüğü zaman yaptığımız gibi- tehditkâr ve göz korkutucu memorandumlar gönderiyoruz? Filoları-

mıza Danimarka ile birlikte ona karşı çıkmasını emrediyoruz?

Madde XIX: Büyük Britanya ile İsveç'in yukarıda anılan Kralları arasında gelecekte 'Protestan, İncilci ve reforme edilen dini korumak ve savunmak amacıyla daha güçlü bir ittifak ve birlik' olacaktır.

Soru I: Bu maddeye uygun olarak, *Protestan dinini korumak ve savunmak amacıyla* İsveç'le ortak ne yapıyoruz? Söz konusu dinin her zaman kalesi olmuş bir ulusun acımasızca parçalanmasına göz yummuyor muyuz?... Onun yıkılmasına yardımcı olmuyor muyuz? Ve bütün bunlar niçin? Tacirlerimiz yaklaşık 60 bin Sterlin değerinde gemi kaybettikleri için. 1715 yılında filolarımızı 200 bin Sterlin harcayarak Baltık'a göndermemizin öne sürülen gerekçesi, bu zarardan başka bir şey değildi. Ve varsayalım, tehditkâr memorandumlarımızın ve İsveç Kralına açıktan açığa düşmanlıklarımızın gerekçesi, tüccarlarımızın o zamandan beri çektikleri eziyetlerdir; o zaman bu monarkın öfkesinin çok ılımlı olduğunu itiraf etmemiz gerekmez mi?

Soru II: Protestanlığı tek bir dalda, *Protestan veliahtlığını kastediyorum*, güvence altına almak için, milyonlarca insanın hayatını feda etme ve para dökme çabalarımızın yanı sıra, bu veliahtlık işi henüz halledilmişken, şu alçak 60 bin Sterlin yüzünden (çünkü İsveç ile kavgamızın ilk bahanesinin bu çok küçük miktar olduğunu hep anımsamalıyız), tüm Protestanlığın temelini yıkıma uğratmaya başladığımızı; Protestanlığın eski ve samimi koruyucusu İsveç'i, kimi maskesi düşmüş papacı, kimi ılımlı Protestan, kimi daha da beter olan komşularımıza teslim ettiğimizi gören öteki prensler ve özellikle Protestan dostlarımız bizi nasıl dürüst bulabilirler?

Madde XX: 'Anlaşma taraflarının karşılıklı güvenini ve anlaşmaya bağlı kalmalarını sağlamak için. ...' yukarıda anılan Krallar, .. herhangi bir dostluk, avantaj, daha önceki anlaşma, sözleşme ve vaatler bahanesiyle ya da herhangi bir renk [bayrak kastediliyor-Ç.N.] ya da dava için bu anlaşmanın maddelerinin ortak ruhundan en küçük bir şekilde sapmayacaklarını; tersine bu anlaşmada

verdikleri bütün sözleri harfî harfine... hiç tereddütsüz, istisnasız, herhangi bir özüre başvurmaksızın. ... kendileri, bakanları ve tebaaları aracılığıyla yerine getireceklerini karşılıklı taahhüt eder ve açıklarlar.'

Soru I: Bu madde, anlaşma imzalandığı sırada onunla çelişecek hiçbir şeye karışmadığımızdan ve bu anlaşma yürürlükte olduğu sürece böyle girişimlerde bulunmamızın, imzalanmasından 18 yıl sonra olduğu gibi, mümkün olamayacağından yola çıktığı için: İsveç Kralının düşmanlarıyla ya bizim ya da *girişimlerimiz üzerinde etkili olan başka bir sarayın* imzaladığı bir anlaşmanın gereği gibi görünen, İsveç'e karşı bu tutumumuzu dünyanın önünde nasıl savunabiliriz?

Soru II: Bu anlaşmanın gerektirdiği biçimde İsveç'in yanında yer almamakla kalmayıp, onu yıkmak amacıyla cansiperane çabalarımız için öne sürdüğümüz bayağı ve alçak bahanelerle, bu maddenin sözcükleri, onur, güven ve adalet aşkına, nasıl uyuyorlar?

Madde XXI: 'Bu savunma paktı 18 yıl geçerli olacak ve müttefik Krallar. ... anlaşmanın sona ermesinden önce yeniden görüşeceklerdir.' *Yukarıdaki anlaşmanın onaylanması:* 'Bu anlaşmayı, madde ve cümleleri görüp titizlikle inceledikten sonra onayladık ve doğruladık. Onu, kendi adımıza olduğu gibi, varis ve haleflerimiz adına da onaylıyoruz. İçerdiği her şeyi dürüstçe ve büyük bir ciddiyetle uygulayacağımıza, Kraliyet sözü veriyoruz. Anlaşmayı pekiştirip sağlamlaştırmak amacıyla, İsa'nın 1700, hükümlerliğimizin 11. yılında, 25 Şubat'ta Kensington Sarayımızda, İngiltere'nin şanlı mührünün bu belgeye vurulmasına karar verdik (Gulielmus Rex).'²²

Soru: Ulu ve bilge monarkımızın savunulması ve korunması için, böylesine şatafatla söz verdiği İsveç'in: Protestanlığın Avrupa'daki güvenliği açısından hep çok önemli gördüğü aynı İsveç'in yıkımını sağlamak amacıyla, iki yıl boyunca sürekli öne

22 Anlaşma, 6 ve 16 Ocak 1700'de Den Haag'da yapıldı ve 5 Şubat 1700'de Wilhelm III tarafından onaylandı.

sürülen: uğruna gemilerimizi, insanlarımızı ve paramızı döktüğümüz bahane, böylesine önemsiz ve hafif işe, adı geçen anlaşılmadan (20. maddeyi buraya yeniden aktarmak istiyorum) *herhangi bir avantaj bahanesi ya da herhangi bir renk ya da dava için sapmaya, şanlı devrime inanan ve şanı ölümsüz Kral Wilhelm'e minnetle saygı duyan hangimiz bir nebze sabırla katlanabiliriz?*

BÖLÜM V

"Diplomatik ifşaat"a girişi, *Gerçek Yalnız Zamanında Gerçektir* adlı broşürün analizi ile kapatacağız. Ama buna geçmeden önce Rus politikasının genel tarihine ilişkin bazı noktalara değinmenin yeri gelmiş gibi görünüyor.

Rusya'nın karşı konulmaz etkisi, Avrupa'yı şaşkına çevirdi. Batı'nın halklarına korku saldı, kadere teslim olunur gibi ona teslim olundu ya da salt tek tek çırpınmalar biçiminde direnildi. Ama, tekrar tekrar canlanan ve Rusya'yı bir gölge gibi izleyen, onunla birlikte büyüyen, ölesiye eziyet çeken halkların iniltisine tiz ve alaycı sesler karıştıran ve göz bağlayıp aldatmak amacıyla kanlı canlı bedenini bir komedyen edasıyla hicveden bir kuşkuculuk, Rusya'nın büyüüsüyle el ele gider. Öteki imparatorluklar da başlangıçta böyle kuşkularla karşılaştılar; ama Rusya, bu kuşkuyu dağıtmaksızın bir çam yarması oldu. Dünyayı saran olaylardan sonra bile gücünün çıplak varlığı bir gerçeklik olarak değil de, bir inanç olarak algılanmaya devam edilen, tek sonsuz büyüklükte imparatorluk örneği. 18. yüzyıl sonundan günümüze dek hiçbir yazar, Rusya'yı ister övsün ister yersin, önce onun varlığını kanıtlama zahmetinden kendini kurtaramadı. Ama ister tinselci [spiritualist] ister materyalist olalım: onun gücünü ister elle tutulur bir gerçek isterse Avrupa halklarının suçluluk dolu vicdanlarının kuru bir hayali olarak görelim, soru yine de ortada duracaktır: "Bu güç ya da bir gücün hayaleti, insanlığı dünya ölçeğinde bir monarşiyle tehdit ederek, bir yandan hayran bir kabulleniş öte yandan öfkeli bir red ile karşılaşmak üzere nasıl böyle dev boyutlara ulaşabildi?" 18. yüzyılın başında Rusya, büyük Petro'nun dehasından tek günde doğmuş bir yaratık gibi görüldü. Schloezer, onun bir geçmişi olduğunu keşfetmeyi öncü bir davranış gibi değerlendiriyor: son zamanlarda Fallmerayer gibi yazar-

lar, Rus tarihçilerinin açtığı yolu körü körüne izleyerek, 19. yüzyılda Avrupa'ya korku salan Kuzey hayaletinin, 9. yüzyıl Avrupası'nı da kararttığını öne sürdüler. Onlara göre Rus politikası, ilk Ruriklerle* başlamış ve arada bazı kesintilerle de olsa bugüne dek sistemli olarak sürdürülmüştür.

Avrupa'ya, bugün Rusya'nın övünebileceğinden daha büyük bir yayılmayı sergileyen Rusya haritaları önümüze konuyor. 9. yüzyıldan 11. yüzyıla dek sürekli yayıldığına ürkekçe işaret ediliyor. Oleg'in** Bizans'a karşı 88 bin adamı silah altına çağırdığı, o metropolün surlarına kalkanını zafer işareti olarak nasıl astığı ve Doğu Roma İmparatorluğu'na onur kırıcı bir barışı nasıl dikte ettiği; Igor'un*** Bizans'ı nasıl haraca bağladığı; Svyatoslav'ın**** "Yunan bana altın, değerli kumaş, pirinç, meyve ve şarap; Macarlar davar ve at gönderiyorlar; Rusya'dan balmumu, bal, kürk ve erkek alıyorum" diye nasıl böbürlendiği; Vladimir'in***** Kırım ve Livonya'yı nasıl fethettiği; Napolyon'un Alman kayzerinden kız alması gibi, onun da Yunan Kayzerin-

- * Rurik (ölümü yaklaşık 879): Varyag denilen İskandinav tacir ve paralı askerlerinin reisi. 9. yüzyılda Rusya'ya; Ladoga, Novgorod, Beozero, Izborsk, Polok ve Kiev'e akın ettiler. Aralarında sert mücadeleler sürdüren bu İskandinav egemen grupları, Rurik'in serkeş ve vefasız maiyeti (yani askeri ve teknik işlerle görevli ve dolayısıyla daha sonra devlet kumak için gerekli temele sahip önderleri) tarafından kuruldu. Rurik'in, ölümüne dek yaklaşık 20 yıl (862'den itibaren) Novgorod'da egemen olduğu söylenir. Her ikisi de Rurik'in maiyetinde olan Kiev'in ilk İskandinav reisleri Askold ve Dir, kendi başlarına Dinyeper boyunca aşığalara inerek, eskiden Kiy ve kardeşinin hükümrانlık merkezi Kiev'e yerleştiler. Rurik'in akrabası olduğu ve oğlunun velayetini aldığı söylenen Oleg, 882'de Kiev'e saldırdı ve Askold ile Dir'i yenilgiye uğrattı. Rusya'ya yerleşen İskandinav soyundan olanlara genel olarak "Rurik" adı verildi.
- ** Oleg (ölümü 912): 892'den itibaren Kiev Prensi. 907'de Konstantinopol (Bizans)'e saldırdı. Halefi Igor, 941 ve 944 yıllarında Bizans İmparatorluğu'na iki sefer düzenledi. Bu seferler sonucu bir ticaret sözleşmesi yapıldı. Oğlu Svyatoslav sözleşmeyi daha da geliştirdi. Bulgaristan'ı fethetti ve Bizans imparator vekili Johannes Tsimikes'e (yaklaşık 925-976) yenilene dek Konstantinopol'ü tehdit etti.
- *** Igor, Kiev Prensi Oleg'in halefi; Rurik'in oğlu olduğu söylenir. 912-945 arasında Kiev'i yönetti. Bizans'a iki sefer (941 ve 944) düzenleyerek yeniden vergi ödemesi ve Oleg'in 912'de yaptığı ticaret anlaşmasının yenilenmesi için baskı yaptı.
- **** Svyatoslav I (ölümü 972): Igor'un oğlu, 945-972 arası Kiev Prensi; önce, 945-964 yıllarında annesi Olga'nın vesayeti altında, Kiev prensliğinin, tüm erkek varisler arasında eşit olarak paylaşılması ilkesini getirdi.
- ***** Vladimir, Aziz diye anılır, (ölümü 1015): Svyatoslav'ın üç oğlundan biri. Miras yoluyla Novgorod'u aldı. Kardeşi Oleg öldükten sonra, Kiev'i miras olarak almış olan kardeşi Yaropolk'a karşı bir sefer düzenledi, onu öldürdü ve pratikte yeniden egemenlik birliği kurdu.

den kız aldığı;* Kuzey fatihinin askeri egemenliğiyle, *Porfirogeniti*'nin ** teokratik despotluğunu nasıl aynı potada eriterek, hem tebaasının yeryüzündeki efendisi hem de ilahi koruyuculuğu mertebesine yükseldiği bize anlatılıyor.

Bu belirsiz anı kırıntılarıyla telkin edilen sözde paralelliklere rağmen, ilk Ruriklerin politikası modern Rusya'nunkinden bütünüyle farklıdır. O, Avrupa'yı akın akın istila eden Germen barbarlarının politikasından ne bir eksik ne bir fazlaydı; modern ulusların tarihi bu tufan durulduktan sonra başlar. Özellikle Rusya'nın Gotik dönemi, yalnızca Norman fethinin bir sayfasını oluşturur. Nasıl Karl Rayhe, modern Fransa, Almanya ve İtalya'nın kuruluşunun öncülü idiyse, Rurik Rayhı da, Polonya, Litvanya, Baltık sömürgeleri, Türkiye ve Moskova'nın kuruluşunun öncüsüdür. Hızlı yayılma, kumazca hazırlanmış planların değil, Norman fetihlerinin ilkel örgütlenmesinin doğal bir sonucuydu: dirliksiz, tımarsız bir vasallık ya da yalnız haraçtan oluşan bir tımar. Yeni fetihlerin zorunluluğu, şan-şöhret ve yağmaya susamış Varag maceracılarının ardı arkası gelmeyen yeni akınlarıyla canlı tutuldu. Önderler huzur ve sükûn isteseler de maiyetlerinde bulunanlarca ilerlemeye zorlandılar. Fransız Normanlar gibi Rus Normanlarda da önderlerin, dizginlenemeyen ve doymak bilmez adamlarını, sırf onlardan kurtulmak amacıyla yeni talanlara yolladıkları anlar olmuştur. İlk Ruriklerin savaş yöntemleri ve fetihleri örgütlemeleri, Avrupa'nın öteki bölgelerindeki Normanlarınkinden hiç de farklı değildi. Slav kabileleri salt kılıç zoruyla değil, karşılıklı uzlaşmayla da boyunduruk altına alındıysa, bu kabilelerin istisnai özelliği, hem kuzeyden hem de güneyden istila arasında sıkışıp, ikincisinden korunmak için birincisini kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır. Öteki kuzey barbarlarını Batı'nın Roma'sına çeken aynı tılsım, Varagları Doğu'nun Roma'sına çekti. Rus başkentinin sürekli yer değiştirmesi -Rurik onu Novgorod'da taşıdı, Oleg Kiev'e geri getirdi ve Svyatoslav başkenti Bulgaristan'da kurmayı denedi- istilacıların öncelikle yol aradıklarını ve Rusya'yı salt bir geçiş durağı olarak gördüklerini ve oradan güneydeki bir Rayha

* Vladimir, Yunan Kayzerini desteklemek üzere Varag maiyetini göndermesine karşılık Kayzer Basileios II'nin "Bizans imparatorluk ailesinden" gelen kızkardeşi Anna ile evlendi. Aynı zamanda Rum-Ortodoks inançlarını benimsedi.

** Porfirogeniti: Bizans imparator ailesi üyesi.

[hanlığa] açılmak istediklerini kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde kanıtıyor. Modern Rusya, tüm dünyaya egemen olabilmek için Konstantinopol'ü ele geçirmeyi ne kadar çok istediye, Rurikler, tam tersine Tsimikes* döneminde Bizans tarafından imparatorluğu kesinlikle Rusya içinde kurmaya zorlandılar.

Yenen ile yenilenin Rusya'da, kuzey barbarlarının tüm öteki fetihlerinden daha hızlı kaynaştığına ve önderlerin Slavlarla kısa sürede karıştığına -evliliklerinin ve adlarının gösterdiği gibi- itiraz edilebilir. Ama, hem hassa ordusunu hem de taht kurulunu oluşturan maiyetin, hep salt Varaglardan oluştuğu; Gotik Rusyası'nın doruğunu oluşturan Vladimir ile çöküşünün başlangıcını temsil eden Yaroslav'ın**, Varag silahlarıyla tahta çıkarıldıkları anımsanmalıdır. Bu dönemde herhangi bir Slav etkisinden söz edilebilirse, ancak, Slav bir devlet olan Novgorod söz konusu olabilir. Geleneği, politikası ve amaçları modern Rusya'nıkinlerle öylesine çatışıyordu ki, biri ancak ötekini yıkıntısı üzerine kurulabilirdi. Yaroslav döneminde Varagların egemenliği kırılır ama onunla birlikte ilk dönemin fetih ihtirası da yok olur ve Gotik Rusyası'nın çöküşü başlar. Bu çöküşün tarihi, Rurik Rayhının saf Gotik karakterini, fetih ve devlet kuruluşu tarihinden çok daha iyi kanıtlar.

Ruriklerin kurduğu dengesiz, kaba saba ve ham imparatorluk, aynı biçimde kurulmuş öteki imparatorluklar gibi, taht varisleri arasında parçalandı, fatihlerin çocukları arasında sürekli bölüşüldü, feodal veraset savaşlarıyla sarsıldı ve yabancı halkların saldırılarıyla paramparça oldu. Büyük Prensin mutlak iktidarı prens soyundan gelen 70 ailenin talepleri karşısında ufalandı. Andrey von Suzdal'ın*** başkenti Kiev'den Vladimir'e taşıyarak imparatorluğun büyük bölümünü yeniden birleştirme çabası, yalnızca çözülüşü güneyden merkeze kaydırmaya yaramıştır. Andrey'in üçüncü halefi, zâtı şahancilerinin gölgesinden,

* Tsimiskes, Johannes I (yaklaşık 925-976): 969-976 döneminde Bizans İmparatoru.

** Yaroslav, Akıllı diye anılır: Vladimir'in oğlu. 1019-1054 kardeş kavgasından sonra Kiev Prensi. Ölümünden sonra küçük prenslikler dönemi başlar, çünkü Svyatoslav'ın getirdiği, kardeşleri öldürerek ya da boyunduruk altına alarak veraseti sürdürme yöntemini son uygulayan prensti; o zamanlar birlik halindeki Kiev Prensligi, onun ölümünden sonra miras yüzünden parçalandı ve gittikçe daha çok sayıda küçük prenslik merkezden ayrıldı.

*** Andrey 'Bogolyubskiy' von Suzdal (yaklaşık 1111-1174): Yuri Dolgoruki'ın oğullarından biri. Büyük Prensliğin merkezini 1169'da Kiev'den Vladimir'e taşıdı.

Büyük Prens payesinden ve salt lafta kalmış itibardan feragat eder. Güney ve batıdaki küçük prenslikler birbiri ardına Litvanya, Polonya, Macar, Livonya ve İsveç prensliklerine dönüşür. Büyük Prenslığın merkezi ünvanını kaybedip kent konumuna indirgenince, eski başkent Kiev bile kendi yoluna gider. Norman Rusyası böylece sahneden bütünüyle çekilir ve Cengiz Han'ın* korkunç bir biçimde ortaya çıkışıyla, az sayıdaki zayıflamış artıkların da kökü kazınır. Moskova beşiği, artık Norman döneminin ham şaşaasında değil, Moğol köleciliğinin kanlı batağında sallanmaktadır ve modern Rusya, Moskova'nın yeniden yapılanmasında başka bir şey değildir.

Tatar boyunduruğu**1237'den 1462'ye kadar sürdü- 200 yıldan fazla; yalnız baskıcı değil, aynı zamanda ırz düşmanıydı ve ona yem olan halkın ruhunu kemirdi. Moğol Tatarları sistematik bir dehşet imparatorluğu kurdular; yıkıcılık ve kitle katliamı sürekli kullanılan mekanizmalardı. Muazzam fetihleriyle karşılaştırıldığında görece az oldukları için dehşet halesi yaratmaya ve sinsice ayaklanabilecek halkları müthiş bir kırımla budamaya giriştiler. Geçerken belirtelim ki, çölleştirmede, İskoçya'nın dağlık bölgeleriyle Roma Kampagnia'sını insansızlaştıran aynı ekonomik ilkedden hareket ettiler: koyunları getirip insanları sürmek ve tarım alanlarıyla yoğun nüfuslu bölgeleri meraya dönüştürmek.

Moskova karanlıkların içinden yükseldiğinde Tatar boyunduruğu yüzyıllardır sürüyordu. Moğollar, Rus prensleri arasındaki var olan çatışmayı sürdürmek ve kölece boyun eğmelerini sağlama bağlamak amacıyla Büyük Prens payesini yeniden oluşturdular. Bir günümüz yazarının dediği gibi, Rus prenslerinin bu paye için aralarında sürdürdükleri kavga: "utanç verici bir kavga; başlıca silahı iftira olan ve birbirlerini acımasız efendilerine gammazlamaya her an hazır olan köle-

* Cengiz Han, Timuçin (yaklaşık 1160-1227): Moğol kabilelerinin 1206'da Karakorum'daki toplantısında Büyük Hanlığa seçildi. Tatarları boyunduruk altına alarak Moğol kabilelerini zorla birleştirdi. Moğolların güney ve batıya ilk büyük seferlerini yönetti.

** Tatarlar: Doğu Moğolistan'daki bozkır halkı. 1206'ya dek Kerayitler, Naymanlar, Kırgızlar, Merkitler, Biratlar gibi, bozkır halklarıyla birlikte, Timuçin tarafından Cengiz Han İmparatorluğu çatısı altında birleştirildiler. Daha sonra, 13. yüzyılda Asya'nın büyük bir bölümüyle Doğu Avrupa'yı ele geçiren göçebe kabilelere genel olarak Tatar adı verildi. En önemli seferleri, Cengiz Han'ın kendisi ve onun ölümünden sonra torunu Batu (ölümü 1255) yönetti.

lerin kavgasıydı. Aşâğılık bir taht için birbirlerine giriyorlardı. Bu tahta ellerini bile süremezlerdi. Çünkü bu hırsız ve hain elleri -altınla dolu, kana bulanmış eller- yerlerde sürünmeden uzatmaya cüret edemez ve boyunduruk altına aldıkları taçlarını ve bu taçları taşıyan kafaları ayakları altında ezen Tatarların palası karşısında titreyerek ve başlarını toza bulayarak diz çökmeden bu elleri geri de çekemezlerdi."

Bu onursuz kavgada zaferi sonunda Moskova hanedanlığı kazandı. İvan Kalita'nın en büyük ağabeyi, 1328 yılında, Tver hanedanlığından iftira ve cinayetlerle koparılmış olan Büyük Prenslik tacını Özbek Hanının ayakları altında teslim aldı. Tatar egemenliğiyle yükselen ve Tatar egemenliğinin ortadan kalkmasıyla bağımsız bir güç olan Moskova'yı, İvan I. Kalita* ve "Büyük" diye anılan İvan III** simgeler. Bu iki adamın öyküsünde, tarih arenasına çıktığı andan sonraki tüm Moskova politikası özetlenmiştir.

İvan Kalita'nın politikası şöyleydi: Han'ın aşâğılık aleti olmak, bu yolla punduna getirip iktidarı ondan almak ve sonra bu iktidarı rakip prenslere ve kendi tebaasına karşı kullanmak. Buna ulaşmak için Tatarları sinik bir biçimde pohpohlayarak, Altınordu'ya*** sık sık gidecek, Moğol prenseslerine aşâğılık bir biçimde kur yaparak, Han'ın çıkarlarını sınırsız bir biçimde savunuyor pozlarında onun emirlerini insafsızca uygulayarak, kendi akrabalarına iğrenç iftiralar atarak; kısacası, bir celladın, bir dalkavuğun ve Tatarların en üst düzeydeki kölesinin karakterlerini kendi kişiliğinde birleştirerek Tatarlara yaltaklanması gerekiyordu. Gizli komploları ortaya çıkararak Han'ı şaşırtıyordu. Tver hanedanlığı ne zaman ulusal bağımsızlık kıpırtısı gösterse, onları gammazlamak için acele Altınordu'ya gidiyordu. Ne zaman direnişle karşılaşsa czmek için Tatarları çağırıyordu. Ama rol oynamak yetmedi: Kabul edilmesi için para gerekiyordu. Ancak Han'a ve

* İvan I. Kalita (Para Kesesi): 1328-1340 arası Moskova Büyük Prensi.

** İvan III. Büyük (1440-1505): 1462-1505 döneminde Moskova Büyük Prensi. Kazan ve Ejderhan'ı fethetti.

*** Altınordu Hanlığı: Hazar ve Karadeniz'in kuzeyinde Kıpçak bozkırı göçebeleri. Aslında Gökordu denirdi. Boyunduruğu altına giren prensler, sarıyın debdebe ve şaşası yüzünden Altınordu adını verdiler. Altınordu Hanının merkezi Saray'dı ve kâğıt üzerinde Karakum'daki Büyük Han'a bağlıydı; Doğu Avrupa, Altınordu Hanlığının nüfuz ve vergi alanı içindeydi. Han, Rusya'ya yeniden "Büyük Prens" payesini getirdi ve kendisine bağlı prenslere, öteki küçük prensliklerden vergi toplama gibi belli görev ve yetkiler verdi.

yaltakçılarına alabildiğine rüşvet yedirerek hile ve gaspları için güvenli zemini yaratabilirdi. Ama köle, efendisine rüşvet vermek için parayı nereden bulacaktı? Altından girip üstünden çıkarak, tüm Rus prensliklerinde vergi toplama görevini kendisine vermesi için Han'ı kandırdı. Bu görevi alınca alavere dalavereyle parayı topladı. Tatarların adını anarak yarattığı korku sayesinde edindiği zenginliği Tatarlara rüşvet vermek için kullandı. Başpiskoposa rüşvet vererek piskopaslar merkezini Vladimir'den Moskova'ya taşıttırdı ve böylece dini merkez olan Moskova'yı, imparatorluğun başkentliğine yükselterek kilisenin gücü ile kendi tahtının gücünü birleştirdi. Rakiplerinin boyarlarını* da efendilerine ihanet etmeleri için rüşvetle satın aldı. Müslüman Tatarlar, Rum-Ortodoks kilisesi ve boyarların nüfuzu ile vasal prenslerini, onların en tehlikelisine: Tver prensine karşı Haçlı Seferlerinde birleştirdi. Ve sonra, eski müttefiklerini, pervasız gasp girişimleriyle bizzat kendine karşı direnişe ve genel refah için bir savaşa ittiğinde, kılıcını çekmek yerine Han'a koştu. Han'ı, kandaşı rakiplerini en canavarca işkeneler altında öldürmeye, yine hile ve rüşvetle ikna etti. Bir Rus prensini sürekli öteki Rus prensleri aracılığıyla tehdit etmek, aralarındaki çatışmaları beslemek, güçlerinin dengede kalmasını sağlamak ve hiçbirinin iktidarını sağlamlaştırmasına izin vermemek, Tatarların geleneksel politikasıydı. İvan Kalita, Han'ı, en tehlikeli rakiplerini saf dışı etmede kullandığı bir araca dönüştürür ve bu araç sayesinde talancı yolunun

* Boyarlar: İskandinav kökenli asilzade tabakası. Noman sosyal yapısının çöküşünün işaretini verdi. Önce prens soyundan kişilerin maiyetinden oluşan homojen bir gruptu ve şeflerinin koruma ve hizmetkarlığını üstlenmişlerdi, buna karşılık ücret alırlardı. Yani toprağa sahip olmayan soylulardı. Rusya'nın fethi ile birlikte iki gruba ayrıştılar: Kendileri maiyet tutanlar (yaşlı Boyar ya da büyük Boyar denilen) ve prensin maiyetinde kalanlar (genç Boyar ya da Boyar çocukları denilen). Noman egemenliğinin sonuna ve Moğol egemenliğinin ilk yıllarına doğru, homojen sosyal sistem, büyük Boyarların giderek bağımsızlık kazanmasıyla; ama özellikle yeni miras ilkesiyle değişime uğradı. Yeni ilkeye göre toprak artık bir tek varise geçmiyor, bütün erkek varisler arasında paylaşılmıyordu. Küçük prenslikler sistemi ortaya çıktı ve boyarlar (ya da küçük prensler) miras yoluyla toprağa sahip asilzadeler oldular. Miras yoluyla toprak edinmenin yanı sıra, hizmetlerine karşılık presten armağan olarak da toprak alıyorlardı. Moskova Büyük Prensi İvan III döneminde -Moğollar Rus prenslik sistemine farklı payeleri yeniden getirmişlerdi- küçük prenslikler yeniden Büyük Prensin boyunduruğuna girdiler, boyarlar fiili olarak mülksüzleştirildiler ve hizmet soylusu, yani "devlet memuru" ile eşit düzeye indirildiler. Böylece toprak yeniden esas olarak devlet mülkü oldu ve devlet tıman olarak hizmet karşılığı (özellikle askeri amaçlarla) asilzadelere ve köylülere verildi. Miras hakkı artık yoktu ve otokratik merkezîyetçilik böylelikle güçlendirildi.

üzerindeki her engeli yerle bir eder. Prenslikleri doğrudan fethetmez; bunun yerine Tatar fethinin sağladığı hakları sahtekârca salt kendi çıkarları için kullanır. Moskova Büyük Prensliğini; prenslik ve köleliğin o acayip karışımını geliştirirken kullandığı yöntemle, oğlunun halef olmasını da sağlama bağlar. Bütün hükümranlığı boyunca, kendisinin belirlediği politik çizgiden bir kez bile sapmaz; ona müthiş bir inatla yapışır ve sistemli bir gözükaralıkla uygular. Böylece Moskova devletinin kurucusu olur. Yolunu kılıçla değil parayla düzlediği için halkı ona Kalita; Para Kesesi adını verir. Hükümranlığı dönemi, Rus prensliklerini Tatarlar doğudan sıkıştırıp küçültürken, batıdan unufak eden Litvanya devletinin ani yükselişine tanıktır. İvan, bir belayı engellemeye cüret edemezken ötekini korkak bir biçimde daha da azdırmaya uğraşmış gibi. Şöhretin cazibesi, vicdan azabı ya da aşağılanmaktan usanç, onu amaçlarını izlemekten alıkoymadı. Bütün sistemi birkaç sözcükle anlatılabilir: Efendiliği ele geçirmek isteyen kölenin makya-velizmi. Zaafını -köleliği-, güçlü yanının ana kaynağına dönüştürdü.

Haleflerinin politikası da İvan I Kalita'nın politikasıdır; yalnızca uygulama alanını genişletmeleri gerekti. Bunu zar zor, sürüklenerek ve tasarımsız yaptılar. Bu nedenle, İvan I Kalita'dan hemen, "Büyük" diye anılan İvan III'e atlayabiliriz.

İvan III, iktidarının başında (1462-1505) Tatarlara hâlâ haraç vermek zorundaydı. Vasal prensleri, otoritesini daha da tartışma götürür konuma soktular. Rus cumhuriyetleri başkenti Novgorod, Rusya'nın kuzeyine egemendi; Polonya-Litvanya, Moskova'yı fethetmeye çalışıyordu ve Livonya şövalyeleri henüz silahsızlandırılmamışlardı. Döneminin sonunda İvan'ı bağımsız bir tahtta görüyoruz; yanında son Bizans İmparatorunun kızı, ayaklarının altında Kazan ve sarayına akan Altınordu'nun kalan bölümü; Novgorod ve öteki Rus cumhuriyetleri egemenliği altında -Litvanya zayıflamış ve Kralı, İvan'ın elinde bir alet-, Livonya şövalyeleri yenilmiş. İvan iktidarının ilk döneminde, Tatarlar ile Litvanya arasında sıkışıp kalmış olan Moskova'nın varlığından haberi bile olmayan şaşkın Avrupa, doğu sınırında muazzam bir imparatorluğun birdenbire ortaya çıkmasından körleşmiş. Ve Avrupa'yı fitretten Sultan Beyazıt: Moskovalıların yüksek perdeden sesini ilk duyan o oldu. İmdi, İvan bütün bu muazzam işleri nasıl yaptı? O

bir kahraman mıydı? Rus tarihçileri bile onun korkaklığını ortaya seriyorlar.

En önemli mücadelelerini tarih sırasıyla inceleyelim: Tatarlar, Novgorod, Vasal prensleri ve nihayet Litvanya-Polonya ile kavgaları.

İvan, Moskova'yı Tatar boyunduruğundan atak ve ani bir hareketle değil, 20 yıl süren inatçı bir çalışmayla kurtardı. Bu boyunduruğu parçalamadı; kendini el altından kurtardı. Tatar boyunduruğunun yakasından düşmesi, insan elinden çıkmış bir işten çok, doğanın eserine benzer. Tatar canavarı sonunda can çekişmeye başlayınca İvan, öldürücü darbeyi indiren bir savaşçı gibi değil, ölümü önceden gören ve bekleyen bir doktor gibi, ölüm döşeğinin yanı başında belirdi. Her halkın karakteri yabancı boyunduruktan kurtuluşuyla gelişir. Moskova'nın, İvan'ın ellerinde tersine zayıflamış görünüyor. İspanya'nın Araplara karşı savaşlarıyla, Moskova'nın Tatarlara karşı savaşlarını karşılaştırmak gerek.

Altınordu, İvan'ın tahta çıktığı sırada çoktan zayıflamıştı; içte sert çatışmalar; dışta Nogay Tatarlarından kopuş, Timur Timurleng'in ani ortaya çıkışı, Kazakların yükselişi ve Kırım Tatarlarının düşmanlığı nedeniyle. Buna karşılık Moskova, İvan Kalita'nın başlattığı politikaları sürekli izleyerek nüfus olarak muazzam büyümüştü. Yığınlar, Tatar zincirleriyle posaları çıkarılsa da birbirine kenetleniyordu. Hanlar, büyülenmiş gibi, Moskova'nın yayılmasının ve yoğunlaşmasının aleti olmaya devam ettiler. Kendi çıkarlarını hesaplayarak Rum-Ortodoks kilisesinin iktidarını sağlamlaştırdılar, ama bu, geri teperek Moskova Büyük Prensinin elinde olanlara karşı en öldürücü silaha dönüştü.

Altınordu'ya baş kaldırmak için Moskova'nın bir şey icat etmesine gerek yoktu: Tatarları taklit etmesi yeterliydi. Ama İvan baş kaldırmadı. Altınordu'nun kölesi olmayı onursuzca kabullendi. Bir Tatar kadına rüşvet vererek Han'ın, Moskova'da oturan Moğolların kenti terk etmesini emretmesini sağladı. Benzer sinsî ve sahtekâr adımlarla Han'dan, bizzat Han'ın iktidarı için yıkıcı olan yeni tavizler kopardı. Böylece, iktidarı fethetmedi; arakladı. Düşmanını kalesinden sürüp atmaz, onu hileyle koparır. Han'ın elçileri önünde hâlâ dalkavukluk eder ve haraç ödemeye yükümlü bir kişi olarak ona teslim olurken, efendisine karşı gelmeye cüret edemeyen ve salt elinin yettiğince çalıp çır-

pan kaçak bir kölenin bütün hilelerini uygulayarak, haraç ödeme konusunda her türlü yalan dolana başvurur. Sonunda Moğol ayılır ve savaş saati çalar. Savaşın düşüncesinden bile tir tir titreyen İvan, kendi korkusunun ardına sinerek, düşmanının öcünü alabileceği bir hedefi ortadan kaldırıp, öfkesini boşluğa akıtmaya çabalar. Müttefiki Kırım Tatarlarının müdahalesiyle kurtulur. Altınordu'nun ikinci bir saldırısına karşı, meydan okuyarak öyle abartılı sayıda bir ordu yığar ki, salt asker sayısına ilişkin söylenti saldırıyı önler. Üçüncü saldırıda 200 bin askerin ortasında onursuz bir asker kaçağı gibi büzülüp saklanır. Direnir ama yeniden savaş alanına sürüklenir, kölelik koşulları konusunda pazarlığa girer ve sonunda kölelere has korkusunu ordusuna da bulaştırınca, orduyu topyekûn bir kargaşa içinde bir bozguna sürükler. Moskova, Kırım Hanı'nın başkentine saldırısı sonucu Altınordu'nun geri çekilmek zorunda kaldığını ve geri çekilirken Kazaklar ve Nogay Tatarları'nca yok edildiğini öğrendiğinde, korku içinde kendisinin kesin yıkılışını bekliyordu. Böylece yenilgi başarıya dönüştü ve İvan, Altınordu'yu, kendi gücüyle değil; sahte bir savaş isteğiyle kalan tüm gücünü tüketeceği bir saldırıya kışkırtarak ve öldürücü darbeyi onun kendi ırkından gelen soylara vurdurarak yendi. Bir Tatarı başka bir Tatarla yenilgiye uğrattı. Kendisinin davet ettiği müthiş tehlike, onu bir tek kez bile bir erkeklik belirtisi göstermeye yönelmedi. Mucize kabilinden zaferi de, aynı şekilde onu bir an için bile yoldan çıkarmadı. İnceden inceye düşünerek, Kazan'ı Moskova'ya ilhak etmeye kalkışmadı. Bu işi, Kazan'ı dürüstlükle yöneten, Kırmırlı müttefiki Mengü Giray'ın soyundan gelen egemenlere bıraktı. Yenilgiye uğrayan Tatarlardan aldığı savaş ganimetiyle yenenleri kendine bağladı. Bu dolandırıcı alçaklığının tanıkları önünde bir fatih kisvesine hürüncük kadar açık göz de olsa, Tatar Hanlığının çöküşünün uzaktan nasıl şaşkınlık yarattığını; onu nasıl bir haleyle kuşatacağını ve kendisinin Avrupalı devletler çevresine anlı şanlı katılmasının isteneceğini pekâlâ kavıyordu. Dışa karşı tiyatroyu bir fatih pozuna büründü ve Han'ın en alttaki habercisinin bile üzensini öpmeyi ihmal etmeyen Moğol kölesinin sınıksızlığını, mağrur bir duyarlılık ve kırılğan bir gurur maskesinin ardına gizlemeyi gerçekten başardı. Ruhuna hâlâ korku salan efendilerinin sesini, alçaktan, maymun gibi taklit etti. Kerem ve efendinin

yaralı onuru gibi, modern Rus diplomasisinin bazı deyimleri İvan III'ün diplomatik talimatlarından alınmıştır.

Kazan düştükten sonra Rus cumhuriyetlerinin başkenti Novgorod'a karşı, uzun uzadıya planlanmış bir seferi gerçekleştirmeye koyuldu. Onun gözünde Moskova'nın büyümesinin ilk koşulu, Tatar boyunduruğunu atmak idiye. ikincisi Rus özgürlüğünden kurtulmaktır. Vyatka Cumhuriyeti, Moskova ile Altınordu arasında tarafsızlığını ilan edince ve Pskov (Pleskau) 12 kentiyle isteksizlik belirtisi gösterince, İvan so-nuncuya sokuldu ve birinciye unutmuş gibi yaptı. Ama o arada büyük Novgorod'a karşı tüm gücünü bir araya topladı. Novgorod'un çöküşünün öteki tüm Rus cumhuriyetlerinin kaderini belirleyeceğinden emindi. Bu zengin ganimeti paylaşma olasılığıyla vasa! prenslerini arkasına aldı. Bir yandan da Novgorod demokrasisine karşı körü körüne kinlerine hitap ederek boyarları kızıştırdı. Böylelikle Novgorod'un üzerine üç orduyla yürüdü ve bu ezici üstün güçle onu düşürdü. Ama sonra, prenslere verdiği sözü tutmak zorunda kalmamak için, değişmez "vos non vobis"ini çekmemek için ve aynı zamanda Novgorod'un bir ön-hazırlıksız hazmedilemeyeceği kaygısıyla birdenbire kanaatkâr bir tavır sergilemeyi ve kurtulmalık ve hükümlanlık haklarının tanınmasıyla yetinmeyi gerekli gördü; yine de, cumhuriyetin boyunduruk belgesine, ona en yüksek hakem ve yasa koyucu yetkisi veren çift anlamlı birkaç sözcük sıkıştırdı. Sonra, patrisiyenler [asilzadeler-Ç.N.] ile plebeyenler [avam-Ç.N.] arasındaki, Florensa'da olduğu gibi Novgorod'da da kızıışmış olan anlaşmazlıkları alevlendirdi. Plebeyenlerin bazı şikâyetlerini vesile ederek kentte boy gösterdi. Kendisine düşmanca duygular beslediğini iyi bildiği asilleri zincirleyerek Moskova'ya getirdi ve cumhuriyetin "yurttaşlar oturdukları yer dışında bir mahkemeye çıkarılamaz ve yargılanamaz" biçimindeki geleneksel yasasını çiğnedi. O andan itibaren mutlak egemen oldu. "Hiçbir zaman" diye yazıyorlar kronolojik tarih yazarları, "Rurik'ten beri hiç böyle bir şey olmamıştır; Kiev ve Vladimir Büyük Prensleri, Novgorodluların gelip onların hakemliğine tabi olduklarını asla görmemişlerdi. Yalnız İvan, Novgorod'u bu kadar aşağılayabildi." Hakem şiddeti uygulayarak cumhuriyeti yozlaştırmak için İvan'a yedi yıl gerekti. Sonra, gücünün tükendiğini görünce kendini ortaya koyma zamanının geldiğini düşün-

dü. Kanaatkârlık maskesini atabilmek için Novgorod'un barışı bozması gerekiyordu. Önce nasıl vakur bir sabırlılık rolü yaptıysa bu kez de hiddet gösterisinde bulundu. Cumhuriyetin bir elçisini, bir toplantıda kendisinc hükümdar diye hitap etmesi için rüşvetle elde ettikten sonra, hemen bir despotun bütün yetkilerini kullandı: cumhuriyetin tasfiyesi.*

Önceden tahmin ettiği gibi Novgorod onun gaspına bir ayaklanma ile, bir asilzade katliamı ile ve Litvanya'nın tabiyetine girerek karşılık verdi. Makyavel'in Moskovalı meslektaşısı ahlaki bir ton ve pozla yakındı:

"Onu kendilerine hükümdar seçen Novgorodlulardı ve o sonunda onların dileğine boyun eğip bunu kabul edince de onu tanımadılar. O kadar utanmazlardı ki, tüm Rusya'nın gözü önünde ona iftira ettiler: ona bağlı kalan yurttaşlarının kanını döküp yabancı bir dini ve yabancı bir efendiyi çağırarak Ruslara ihanete kalkıştılar."

Novgorod'a ilk saldırıdan sonra patrisiyenlere karşı plebeyenlerle ittifak kurduğu gibi, şimdi de patrisiyenlerle birlikte plebeyenlere bir komplot düzenledi. Moskova'nın birleşik orduları ile vasallarını cumhuriyetin üzerine sürdü. Cumhuriyet koşulsuz teslim olmayı reddedince, Tatarların iyi bilinen yıldırma yöntemine başvurdu. Novgorod çevresinde bir ay boyunca, giderek daralan bir ateş ve yıkım çemberi oluşturdu, kılıcını çekili tutarak sakın bir biçimde cumhuriyetin - anlaşmazlıklar yüzünden bölünmüş olan- bütün bu aşamalar sonucu şaşkınlığa, karanlık bir cesaretsizliğe ve umutsuz bir acze düşmesini bekledi. Novgorod esir alındı; öteki Rus cumhuriyetleri de.

İvan'ın, silahı, daha zafer gününde o zaferin çırağına çevirmesini görmek şaşırtıcıdır. Novgorod kilisesinin mallarını taçla birleştirerek prenslere karşı kullanmak üzere boyarları satın alabilmek; boyarlara karşı kullanmak üzere, boyar taraftarlarını rüşvetle yanına çekebilmek için gerekli aracı sağladı. Moskova'nın -modern Rusya gibi- cumhuriyetleri bırakmamak için nasıl didindiği bugün bile dikkate değer bir konudur. Novgorod ve kolonileri başı çekti: onları Kazak Cumhuriyet-

* Swan Sonnenschein tarafından 1899'da yayımlanan baskıda Bölüm V'in bundan sonrası bulunmuyor. Metin, § London *Free Press*'in 25 Şubat 1857 baskısından alınmıştır.

leri ve Polonya izledi. Rusya'nın Polonya'yı ezerek ögütmesini anlamak isteyen, Novgorod'un 1478'den* 1528'e kadar süren bozgununu incelemelidir.

Moğolların Moskova'ya vurduğu zincirleri, Rus cumhuriyetlerine vurmak için İvan ele geçirmiş görünüyordu. Bu cumhuriyetleri, sadece Rus prenslerini cumhuriyetleştirmek amacıyla boyunduruk altına almış gibi görünüyordu. 23 yıl onların bağımsızlıklarını tanıdı, taşkınlıklarına katlandı ve hatta haddini bilmez tavırlarına boyun eğdi. Ama Altınordu'nun çöküşü ve cumhuriyetlerin düşüşü ile öyle palazlandı ve buna karşılık prensler, Moskova'nın boyarlar üzerindeki etkisi nedeniyle, öyle zayıfladı ki: İvan, savaş kaçağı korkak subayları ile savaşı kazanabildi. Yine de başlangıçta ihtiyatlı tutumundan şaşmadı. Rus vasalllarının en güçlüsü olan Tver prensini entrikalarına hedef seçti. Önce onu atağa geçmeye ve Litvanya ile ittifaka kışkırttı ve sonra hain ilan ederek prensin savunma gücünü yok eden yeni ayrıcalıklar almak için baskı yaptı. Bu ayrıcalıkların prensi tebaasının nezdinde soktuğu zor durumdan yararlanarak sonunda entrikalar zincirinin ürününü topladı. Tver prensi savaşı kaybettiğini kabullenerek Litvanya'ya kaçtı. Tver, Moskova ile bu biçimde birleşti. İvan uzun vadeli planlarını, korkunç sonucu almak üzere uygulardı. Öteki prensler, vali düzeyine indirilmeyi hemen hiç direnmeden kabullendiler. Geriye yalnızca İvan'ın iki kardeşi kaldı. Biri tımarını bırakmaya ikna edildi. Öteki ikiyüzlü kardeş sevgisi yeminleriyle saraya kapatıldı, hassa alayı elinden alındı ve sonra öldürüldü.

Şimdi İvan'ın son büyük çatışmasına geldik: Litvanya ile çatışması. Bu çatışma onun tahta çıkışıyla başladı ve ölümünden birkaç yıl önce bitti. Bu çatışmayı 30 yıl boyunca diplomatik entrikalarla yürüttü. Litvanya ile Polonya arasındaki iç çatışmayı alevlendirip kışkırttı. Litvanya'nın düş kırıklığına uğrayan Rus vasallarını kendi safına çekti ve düşmanına düşman yaratma yöntemiyle onu felce uğrattı: Avusturyalı Maximilian, Macaristanlı Mathias Corvinus ve en başta Moldau soyu başkanı Stefan ve nihayet, Altınordu'ya karşı olduğu gibi Litvan-

* İngilizce orijinalde burada yıl olarak 1178 yazılı. Bir baskı hatası olmalı. İvan III, 1478'de, Moskova'ya karşı Litvanya-Polonya ile ittifak yapan Novgorod cumhuriyetine saldırdı ve boyunduruk altına aldı.

ya'ya karşı da iyi bir alet olduğunu kanıtlayan Mengü Giray. Kral Kasimir'in* ölümünden ve zayıf Aleksander'in** tahta çıkmasından sonra, Litvanya ve Polonya tahtları bir süre için ayrıldığı sırada; her iki ülke de aralarındaki çatışma yüzünden zayıfladığında; Polonya aristokrasisi burada kraliyet iktidarını zayıflatmaya, orada kmetonları ve burjuvaları güçsüz konumda tutmaya uğraşırken, Litvanya'yı yarıyolda bıraktı ve Moldau'dan Stefan ile Mengü Giray'ın aynı anda saldırılarıyla Litvanya'yı zayıflatmalarına göz yumduğu sırada; yani Litvanya gözle görülür ölçüde zayıf düştüğü zaman, İvan kendi gücünü gösterme sırasının geldiğini, koşulların başarılı bir darbe için çok bile uygunlaştığını gördü. Yine de, hâlâ tiyatroya bir savaş gösterisinden - korkunç, aşırı derecede güç toplama- öteye geçemiyordu. Tam da öngördüğü gibi, Litvanya'yı teslimiyete zorlamak için savaşma isteği göstermek bile yeterdi. Kral Kasimir döneminde sağlanan avantajların bir anlaşmayla resmen tanınması için baskı yaptı ve Aleksander'i hem bir ittifak hem de kızı aracılığıyla zorladı. Kayınpederinin başlatmış olduğu saldırılara karşı savunmayı Aleksander'a yasaklamak için ittifak; bağınaz Katolik kral ile baskıya uğrayan Rum-Ortodoks mezhebinden*** tebaaları arasında bir din savaşı tezgâhlamak için kızı kullandı. Bu kargaşa ortasında nihayet kılıca davranmaya cesaret etti ve Kiev ve Smolensk'e**** kadar Litvanya egemenliğindeki tüm Rus topraklarını fethetti.

Rum-Ortodoks dini onun en güçlü aletiydi. Bizans mirasına erişmek için, Moğol kölesi damgasını Bizans imparatorluk ailesinin şalı altında gizlemek için, yeni yükselen Moskova tahtını aziz Vladimir'in şanlı imparatorluğu ile birleştirmek için ve kendi kişiliğinde Rum kilisesine dünyevi efendilik payesi vermek için tüm yeryüzünde kimi kullandı? Roma'daki Papa'yı. Bizans'ın son prensesi***** Papa'nın sarayında yaşıyordu. İvan, dininden dönmek için prensesi yem olarak kullandı.

* Kasimir IV (1427-1492): 1447-1492'de Polonya Kralı ve Litvanya Büyük Prensi.

** Aleksander (1460-1506): Kasimir IV'ün oğlu, 1492-1506 arası Litvanya Büyük Prensi, 1501-1506'da Polonya Kralı, 1495'te İvan III'ün kızı Helene ile evlendi.

*** İvan III'ün kızı Helene, Latin-Katolik Aleksander ile evlendiği halde Rum-Ortodoks mezhebinde kaldı.

**** Bu seferler 1503'ten 1514'e kadar; Moskova'dan Orta Avrupa'ya uzanan en önemli ticaret yolu üzerindeki en önemli engel Smolensk düzene kadar sürdü.

***** Sofi Palaeologa, Bizans düştükten (1453) sonra Roma'da yaşadı, 1472'de İvan III ile evlendi.

Bir dizi ad ve tarih değiştirilirse İvan III'ün politikasıyla bugünkü Rusya'nın politikası arasında bir benzerliğin de ötesinde, aynılık olduğu görülür. İvan III, yalnızca, İvan I Kalita'nın ona miras bıraktığı geleneksel Moskova politikasını daha da geliştirdi. Moğol kölesi İvan Kalita, en büyük düşmanı Tatarları daha küçük düşmanları Rus prenslerinin üzerine salarak "Büyük" ünvanını kazandı. Tatarların gücünü salt yalan dolanla istediğı gibi yönlendirebiliyordu. Gerçekte kazanmış olduğı gücü efendilerinden gizlemek zorunluluğuyla köledaşlarının gözünü, kendisinden başka birinin gücüyle kamaştırmalıydı. Bunu başarabilmek için en aşağılık köle entrikalarını usulüne uygun bir sisteme kavuştırmalı ve bu sistemi kölelere has sabırlı çalışmayla uygulamalıydı. Açık şiddet bile; entrika, yiyicilik ve gizli gasp sistemine salt bir entrika olarak girebilirdi. Kurbanlarına açıkça darbe vurmak yerine, onları zehirlemeliydi. Amacın basitliğı onda çift yanlı davranışa dönüştü. Düşman bir gücü sahtekârca kullanarak avantaj sağlamak ve aynı zamanda bu gücü zayıflatmak ve sonunda kendisini alet olarak kullandırıdığı için onu büsbütün çökertmek; bu politika, İvan Kalita'ya aynı anda hem egemen hem de boyunduruk altında olan bir ırkın karakterinden ilham oldu. Onun politikası, İvan III'ün politikası olmaya devam etti.

Ve, kullandıkları düşmanın adı, ülkesi ve karakteri farklı da olsa, Büyük Petro'nun ve bugünkü Rusya'nın politikası da bu politikadır. Modern Rus politikasını icat eden gerçekte Büyük Petro'dur, ama o, Moskova'nın eski yayılma yöntemlerini, rastlantısal karışımlardan arındırarak ve saf yerel karakterini benimseyerek aldı; soyut bir kalıba döktü, amaçlarını genelleştirdi ve belli bir gücü saf dışı bırakma amacını sınırsız iktidar amacına dönüştürdü. Moskova'yı salt bazı bölgeleri modern Rusya'ya katarak değil, aynı zamanda sistemini genelleştiren değiştirdi.

Kısacası: Moskova, Moğol köleliğinin iğrenç ve sefil okulunda büyütlüp yetiştirildi. Gücünü, salt kölelik sanatında ustalaşarak kazandı. Kurtuluşundan sonra bile, efendi olmuş bir köle rolü oynamayı sürdürdü. Moğol kölelerinin el çabukluğunu Moğol egemenlerinin kibirli amaçlarıyla birleştiren, sonunda Büyük Petro oldu; Cengiz Han, son isteği olarak yeryüzünün fethini vasiyet etmişti.

BÖLÜM VI

Slav ırkının karakteristik göç rotası her gözlemciyi şaşırtıyor olmalı. Hemen her yerde iç bölgelerde kaldılar ve kıyıları Slav olmayan kabilelere bıraktılar. Fin-Tatar kabileleri Karadeniz kıyılarını, Litvanyalılar ile Finler, Baltık ve Beyaz Deniz kıyılarını aldılar. Slavlar, Adriya ve Baltık Denizi'nin bir bölümünde olduğu gibi, kıyılara her yöne- lişlerinden kısa bir süre sonra yabancı bir güce boyun eğmek zorunda kaldılar. Rus halkı, Slav ırkı ile böyle bir kaderi paylaştı. Tarih sahne- sine ilk çıktığında yurdu, Volga ve kolları Dinyeper, Don ve Kuzey Dvina nehirlerinin kaynak bölgeleriyle yukarı kısımlarından oluşuyordu. Sınırları, Fin Körfezi dışında hiçbir yerde denize ulaşmıyordu. Büyük Petro'dan önce, yılın dörtte üçünde buzla kaplı ve geçilmez olan Beyaz Deniz dışında, denize açılan bir bölgeyi fethedebilecek durumda değildi. Şimdi Petersburg'un bulunduğu yer için; Finler, İsveçliler ve Ruslar binlerce yıl savaştılar. Memel'deki Polangen'den Tornea'ya* kadar tüm öteki kıyı şeritleri ile Akkerman'dan** Redut Kale'ye*** kadar tüm Karadeniz kıyısı daha sonra fethedildi. Slav ırkının bu antide- niz karakterinin bir belgesi: Karadeniz'in Çek ve Mingreal doğu kıyı- ları ve Baltık kıyılarında bir karış toprak bile gerçekte Rus milliyetini kabul etmedi. Yeni koşulların yarattığı, denizlere açılma olanağını reddederek, soylarından gelen kara geleneğinde inatla direnen Ruslar, yalnız Beyaz Deniz'in tarıma elverişli bölümü, Karadeniz'in kuzey kı- yısında bazı bölgeler ile Azak Denizi'nin bir kıyı bölgesine yerleşebil- diler.

Büyük Petro başlangıçtan itibaren Slav ırkının tüm geleneklerini

* Tornea, Botniya Körfezi'nin kuzey ucunda bir kent; 1809'da Rusya'nın eline geçti.

** Akkerman (Mauro Castro) Karadeniz'in Besarabya kıyısında bir kent; 1812'de Rusya'nın eline geçti.

*** Redut Kale, Karadeniz'in Kafkasya kıyısında bir kent; 1829'da Rusya'nın eline geç- ti.

yıktı. "Rusya'nın ihtiyacı olan sudur": Prens Kandemir'e bir kez eleştiriyle söylediği bu sözler, onun yaşam öyküsünün kapak sayfasında yazılıdır. Türkiye'ye karşı ilk savaşının hedefi Azak Denizi'nin fethi; İsveç'e karşı savaşının hedefi Baltık Denizi'nin fethi; Babîlî'ye karşı ikinci savaşının hedefi Karadeniz'in fethi ve İran'a sahtekârca müdahalesinin hedefi, Hazer Denizi'nin fethi idi. İnsan sadece sınırlı bir alana yayılmak isterse kara yeterlidir; dünya çapında saldırıya geçmek isterse, gerekli olan ilk şey, denizdir. Ancak, salt bir kara ülkesi olmaktan çıkıp sahillerine deniz dalgaları çarpan bir imparatorluğa dönüştürülmesiyle, Moskova politikasının önünde eskiden beri var olan engeller yıkılabilir ve Moğol kölesinin göze çarpmayan ilerleyişi ile Moğol egemenlerinin dünyayı fethetme eğilimlerinin birleştirildiği ve modern Rus diplomasisinin motoru olan pervasız bir sentezde eritilebilirdi.

Büyük Petro'nun ilk başta sahip olduğu böyle bir kara ülkesinin koşullarında büyük bir imparatorluğun hiç var olmadığı ve var olamayacağı; bu nedenle hiçbir imparatorluğun kıyılarının ve ırmak ağzlarının elinden alınmasını kabullenemeyeceği; aynı şekilde, Rusya'nın, Kuzey Rusya ürünlerinin doğal ihraç kapısı olan Neva ağzını İsveç'e ve Don, Dinyeper ve Bug ile Kerç Boğazı'nı* göçebe, yağmacı Tatarlara bırakmasının mümkün olmadığı; salt coğrafi konumları yüzünden Baltık eyaletlerinin hinterlanda sahip ulusun doğal ve ayrılmaz bir parçası olduğu; kısacası, Büyük Petro'nun en azından bu bölgede, ülkesinin doğal gelişimi için zorunlu olana el attığı söylendi. Bu açıdan bakılırsa, Büyük Petro, İsveç'le savaşarak yalnızca kendine bir Rus Liverpool'u kurmayı ve onu vazgeçilmez bir kıyı bölgesiyle donatmayı amaçlamış.

Ama önemli bir olgu unutuluyor: İmparatorluğun başkentini kıyı çevresine taşıma konusundaki *tour de force* (büyük enerji harcayarak yapılan iş); başkenti, Baltık Denizi'nin fethedilen ve sınırdan bir kurşun atımlık uzaktaki ilk şeridine taşıma ve böylece *eksantrik merkez* yaratma konusundaki karakteristik ataklığı. Çarlık tahtını Moskova'dan Petersburg'a taşımak, Libau'dan** Tomea'ya kadar tüm kıyı

* Kerç boğazı, Azak Denizi ile Karadeniz arasındadır.

** Libau, Kurland dükalığında bir kent; 1795'te Rusya'ya geçti.

egemenlik altına alınmadıkça -bu iş ilk kez 1809'da Finlandiya'nın fetihiyle tam olarak gerçekleştirildi- onu saldırılardan korunaksız bir koma getirmek demekti. "St. Petersburg, Rusya'nın Avrupa'yı görebileceği bir penceredir", dedi Algarotti*. Bu başından itibaren Avrupalılar için bir meydan okumayı, Ruslar için yeni fetihlere yönelten itici gücü ifade ediyordu. Bugünkü Rus-Polonya kaleleri aynı düşüncenin uygulanmasında yalnızca bir ileri adımdır. Modlin, Varşova ve İvan-gorod'un işlevi isyankâr bir ülkenin saldırılarını önlemekle sınırlı değildir. Petersburg'un yüz yıl önce kuzeye yönlendiği tehdidin aynısını, onlar Batı'ya yöneltiyorlar. Baltık eyaletleri nasıl Moskova'yı Rusya'ya dönüştürdülerse, onlar da Rusya'yı Slav birliğine dönüştürmeli-ler.

İmparatorluğun *eksantrik merkezi* Petersburg, başından beri daha sonra oluşacak bir çevreye işaret ediyordu.

Büyük Petro'nun politikasını atalarınıninkinden ayıran, salt Baltık eyaletlerinin fethi değil, aynı zamanda Baltık fetihlerinin gerçek anlamını ortaya koyan, başkentin yerinin değiştirilmesiydi. Petersburg, Moskova gibi bir ırkın merkezi değil, bir hükümetin merkeziydi; bir halkın yavaş yavaş oluşan bir eseri değil, kendine has olanın bir anda yoktan yaratılmasıydı; bir kara halkının özelliklerini gösteren bir merkez değil, uçta bir deniz nöbetçisiydi; ulusal gelişimin geleneksel bir çekirdeği değil, kozmopolit entrikalar için seçilmiş bir sahneydi. Petro, başkentin yerini değiştirerek Moskovalı eski Çarların göze çarpma-yan ilerleme sistemini, büyük Rus ırkının doğal yetenekleri ve çabala-ryla birleştiren doğal bağları kesti. Başkenti deniz kıyısına taşıyarak, bu ırkın antideniz içgüdüleriyle alay etti ve onu politikasının çarkında-ki bir dişliye indirgedi. Moskova'nın 16. yüzyıldan beri Sibirya dışın-da önemli bir kazanımı olmamıştı. 16. yüzyıla kadar batı ve güneyde-ki şaşırtıcı fetihler ancak Doğu'nun doğrudan etkisiyle gerçekleşmişti. Petro, başkentin yerini değiştirerek Batı'nın yardımıyla Doğu'ya ve he-men yanı başındaki komşu ülkelere nüfuz etmek istediğini ilan ediyor-du. Doğu'nun etkisi, Asya halklarının durgun karakteri ve dar ilişkileri

* Algarotti, Francesco, kon. (1712-1764): İtalyan filozofu, Friedrich II'nin ve Voltai-re'in dostu; *Eine Newton'sche Philosophie für die Damen* (Bayanlar İçin Newtonvari Bir Felsefe)yi yazdı.

yüzünden sınırlı idiyse; Batı'nın etkisi, Batı Avrupa'nın esnekliği ve çok yönlü ilişkileri nedeniyle hemen başlangıçtan itibaren sınırsız ve evrenseldi. Başkentin yerinin değiştirilmesi, bu nüfuz alanlarına dönüş planı anlamına geliyordu ve bunun için gerekli olan ve Rusya'ya komşu kuzey devletleri arasında bir darbeye üstünlük sağlayan olanağı yarattı: Rusya'yı Avrupa'nın tüm noktalarıyla doğrudan ve sürekli bir dirsek temasına soktu; deniz malzemeleri ihtiyacı nedeniyle, bu fetih sonucu Rusya'ya bağımlı konuma giren deniz devletleriyle maddi bağın zeminini oluşturdu; deniz malzemelerinin çoğunu üreten Moskova, dışarı açılan bir limana sahip olmadıkça, tersine bu limanlar, hinterlanda sahip olmayan İsveç'in elinde bulunduğu sürece var olmayan bir bağımlılık.

Bölgeleri esas olarak Tatar hanlarının desteği ile ele geçiren Moskovalı Çarların, Moskova'yı *Tatarlaştırması* nasıl gerektiyse, Batı'nın yardımıyla harekete geçmeye kararlı olan Büyük Petro da Rusya'yı *uygarlaştırmaya* zorunluydu. Baltık eyaletlerini ele geçirerek bu süreç için gerekli aracı da kolayca elde etti. Bu eyaletler ona salt diplomat ve generaller; politik ve askeri sistemini Batı'ya ihraç etmesi için gerekli kafalar sağlamakla kalmadı, aynı zamanda bir bürokratlar ve öğretmenler ve tozluk düğmesi ordusu da sağladı: Rusları uygarlık cılasıyla; Batı halklarının düşünceleriyle donatmaksızın, salt teknik kazanımlarıyla eğiteceklerdi.

Ne Azak Denizi, ne Karadeniz, ne de Hazer Denizi, Petro'ya Avrupa yolunu açabilirdi. Taganrog, Azak* ve Karadeniz'den bütün yeni Rus filo, liman ve tersaneleriyle birlikte daha o hayattayken vazgeçildi ya da Türklere bırakıldı. İran'ın fethinin de zamansız ve çok aceleci bir girişim olduğu ortaya çıktı. Büyük Petro'nun askeri hayatını dolduran dört savaştan ilki, Türklerle olan savaştı ve meyveleri ikinci Türk savaşında yeniden kaybedildi. Bu savaş bir bakıma, aynı zamanda Tatarlara karşı geleneksel savaşın bir devamıydı. Öte yandan, bu savaş, İsveç'e karşı girişilecek savaşa girizgâhtı; İsveç savaşında ikinci Türk savaşı yalnızca bir bölüm; İran savaşı ise bir sonsöz oluşturunuyordu. 21

* Taganrog ve Azak, Azak Denizi'nin kuzey kıyısındaki kentler. 1694'te Türklerle ilk savaşta Büyük Petro tarafından fethedildi, 1711'deki ikinci savaşta [Prut Savaşı-Ç.N.] yeniden Türklerin eline geçti.

yıl süren İsveç savaşı* Büyük Petro'nun tüm askeri hayatını neredeyse bütünüyle doldurdu. İster amacına ister uzunluğuna ve sonuçlarına bakalım, haklı olarak bu savaşı, kesinkes Büyük Petro'nun *en hayati* savaşı diye adlandırırız. Bütün eserlerinin temeli Baltık kıyısının fethinde yatıyordu.

Onun askeri ve diplomatik girişimlerinin ayrıntılarını bilmediğimizi varsayalım. Moskova'nın yarı-Asyatik bir kara devletinden Baltık Denizi'ne egemen bir güce ve böylece büyük Rus İmparatorluğuna dönüşmesi olgusu bizi, o zamanların en büyük deniz devleti olan İngiltere'nin -üstelik bu deniz devleti Baltık Denizi'ne giriş noktasını tutuyordu ve burada 17. yüzyılın ortasından beri birinci hakem rolü oynuyordu- bu müthiş değişimde parmağı olduğu sonucuna götürmez mi? Büyük Petro'nun planları için İngiltere'nin ya baş destek ya da baş engel olduğu: İsveç ile Rusya arasındaki uzun ve ölümcül savaşta dengeyi ancak onun değiştirebildiği ve İsveç'i kurtarmak için bütün gücünü seferber etmediğinden, bütün olanaklarıyla Moskova'yı desteklediğini düşünemez miyiz? Bununla birlikte, tarih diye adlandırılan şeyde İngiltere, bu büyük dramın sahnesinde hemen hiç görünmüyor ve aktörden çok seyirci gibi tanıtılıyor. Gerçek tarih, Altınordu hanları İvan III'ün ve ondan öncekilerin planlarına ne kadar alet oldularsa, İngiltere'yi yönetenlerin de, aynı ölçüde Büyük Petro'nun planlarına alet olduklarını gösterecektir.

Burada yeniden yayımladığımız, Büyük Petro'nun İngiliz çağdaşlarınınca yayımlanmış broşürler, daha sonraki tarihçilerin bilinen körlüğünden çok uzaktır. Onlar İngiltere'yi, Rusya'nın en büyük aleti diye tanıtıyorlar. Burada kısaca tartışmak istediğimiz polemik yazıda da aynı tavır alınmış. Başlığı: *"Gerçek Yalnız Zamanında Gerçektir; ya da Bakanlığımızın Moskova'ya Karşı En Son Önemlerini Savunmak için, vb. vb. Avam Kamarası'na saygıyla sunulur, Londra, 1719 yılı."*

Yukarıda yeniden basılan bütün broşürler, bir Moskova hayranının sözleriyle anlatmak gerekirse, "Petro, onun kumandasında olmakla övünen İngiltere'nin de içinde yer aldığı tüm Kuzey devletlerinin bir-

* 1700-1721 Kuzey Savaşı kastediliyor; Rusya, Polonya-Saksonya ve Danimarka ile ittifak içinde -1715'ten itibaren Prusya da katıldı- Karl XII yönetimindeki İsveç'e karşı savaştı. İsveç'in büyük devletliği bu savaşla sona erdi. Rusya, 1721 Nystadt barışıyla, İsveç'in Baltık Denizi'ndeki eyaletlerini ele geçirdi.

leşik donanmasının başında Baltık Denizi'ni baştan başa kat ettiği" sırada ya da bundan kısa süre sonra yazıldı. "*Gerçek Yalnız Zamanında Gerçektir*", 1719 yılında yayımlandığı zaman durum bütünüyle değişmiş görünüyordu. Karl XII ölmüştü ve İngiliz hükümeti, İsveç'i destekleyeceğini ve Rusya'ya karşı savaşacağını öne sürüyordu. Ama bu yazıda özel olarak ilgi çeken başka şeyler de var. Yazı, Georg I'in sözlü talimatı üzerine, yazarı Ağustos 1715'te Moskova'dan döndükten sonra kaleme alınmış ve Devlet Bakanı Viskont Townshend'e sunulmuş bir raporun özetiymiş. Şöyle yazıyor:

"O zamanlar Çar'dan ayrılmamızın ve onun Baltık Denizi'nden kovulmasının zorunluluğunu gösteren, bunu önceden söyleme mutluluğuna erişen, ya da daha iyi bir deyişle, bu dürüstlüğü gösteren ilk kişi olduğumu bugün, bu vesileyle öne sürebilirim. Raporum, Rusya'nın öteki devletlere, hatta Almanya'ya ilişkin amaçlarını ortaya çıkardı. O Almanya ki, bir kara devleti olduğu halde, Rusya'ya, Livonya'yı elektora olarak ilhak etmesini önermiş ve böylelikle hiç kimsenin onu elektör olarak tanımamazlık edemeyeceğini bildirmişti. Çar'ın o zamanlar "otokrat" ünvanını ele geçirmeyi amaçladığına da dikkat çektim. Rum kilisesinin başı olunca, öteki hükümdarlarca Rum İmparatorluğunun da başı olarak tanınacaktı. Ona bir elçi aracılığıyla Kayzer Majesteleri diye hitap etmişken, ki İsveçliler bunu bugüne değin kabul etmediler, bu ünvanı nasıl istemeyerek kabulleneceğimizi söylememe gerek yok."

Yazarımız, birkaç yıl Moskova'daki İngiliz elçisinin hizmetinde çalıştıktan sonra, öne sürdüğü gibi, sonunda "Çar'ın isteği üzerine görevinden alındı". Çar şundan emin olmuştu:

"Onun entrikalarına ilişkin açıklamaları, bu yazıda anlatıldığı biçimde, sarayımıza yolladıktan sonra bunu belgeyle kanıtlamayı ve doğrulamayı, Krala ve Majestelerinin onayından haberdar olan Viskont Towhshend'e bırakıyorum. Bununla birlikte, büyük bölümünü o zamanki majestelerinin hizmetindeki bir komisyo-

nun başkanlığında geçirdiğim son beş yıl boyunca, sürekli olarak azami ölçüde geri planda durmaya çalıştım."

Stanhop kabinesinin birdenbire benimsediği Moskova düşmanı tavrı, yazarımız hayli kuşkulu bir biçimde gözlemliyor:

"Bugün olduğu gibi o gün de müttefikimiz olan İsveçlileri daha düne kadar her alanda sıkıntıya sokan ve Çar'ı, ona hiçbir yükümlülük getirmeksizin; olsa olsa İngiltere'ye sempati duysun diye, mümkün olan her yolla güçlendiren nedenlere ilişkin bilgi edinmemizi sağladığı zaman, kabinenin kamuoyundan aldığı alkışları, bu yazıyla engellemek istiyormuşum izlenimi yaratmak istemem. ...Bunu yazdığım sırada, daha üç yıldan kısa bir süre önce Moskova'nın Baltık'a ilk çıkışını, kraliyet donanmamızın koruması dışında sağlayan o adama, şimdi iktidarda bulunan beylerce bu sularda Çar'a ikinci bir randevu sağlama yetkisinin verildiği kulağıma geldi. Hangi nedenle ve hangi amaçla?"

Burada ima edilen centilmen Amiral Norris'tir. Onun Petro I'e kar-
şı Baltık Denizi manevrası, gerçekten, Amiral Napier ve Amiral Dun-
da'nın son deniz manevralarına örnek olmuştur.

İngiltere'nin hem siyasi hem de ticari çıkarları, Baltık eyaletlerinin İsveç'e geri verilmesini emrediyor. Yazarımızın gerekçesinin özü şöyle:

"Ticaret, devletimizin yaşamının gerçek özü haline geldi. Yaşam için besinin anlamı neyse, bir donanma için gemi malzemelerinin anlamı da odur. Yeryüzündeki tüm öteki ülkelerle yaptığımız tüm ticaret olsa olsa kârlıdır; ama Kuzey'le ticaretimiz zorunludur ve Büyük Britanya'nın *sacra embole*"si diye adlandırmak yanlış olmaz, çünkü bütün ticari ilişkilerimizi ve içgüvenliğimizi korumada en önemli dış pazardır. Pamuk ve maden filizi nasıl Büyük Britanya'nın başlıca ürünleriyse, gemi malzemeleri de, Moskova'nın ve Çar'ın kısa süre önce İsveç tahtından kopardığı tüm Baltık eyaletlerinin başlıca ürünüdür. Bu eyaletler Çar'ın mülkiyetine geçeli beri Pernau* hiçbir işe yaramıyor. Re-

val'de artık bir tek İngiliz taciri bile yok ve daha önce Narva üzerinden yapılan ticaret Petersburg'a alındı. ... İsveç, asla tebaamızın ticaretini ele geçirebilecek durumda olmadı. Çünkü sahip olduğu limanlar aktarma limanından başka bir şey değildi. Malların üretildiği yerler bu limanların çok gerisinde ve Çar'ın egemenlik alanındaydı. Ama Baltık limanları, Çar'ın elinde artık aktarma limanı değil, Çar'ın hinterlandı için özel depolardır. Beyaz Deniz'de Arkanjel'e sahip olduğundan, bir tek Baltık limanının bile Çar'a bırakılması, *tüm Avrupa genü malzemelerinin ana depolarının iki anahtarının da ona teslim edilmesi* demektir. Danimarka, İsveç, Polonya ve Prusya'nın, bu malların yalnız birine ve farklı farklı türlerine sahip oldukları malum. Çar, hayati önemi olan mallarımızın ikmal kaynaklarını ele geçirirse donanmamızdan geriye ne kalır? Dünyanın öteki bölgelerindeki herhangi bir yerle ticaretimizin güvenliği nasıl sağlanabilir?

Dolayısıyla, İngiliz ticaretinin çıkarı, Çar'ı Baltık Denizi'nden uzak tutmayı gerektiriyorsa,

"buna gecikmeden girişmek için devletimizin çıkarı yeterli bir gerekçe olmalıdır. Devletimizin çıkarından ne bir bakanlığın parti kılığını ne de bir sarayın dış politika güdüsünü anlıyorum; tersine tacin güvenliği, esenliği, onuru ve avantajlarına ilişkin en üst düzeydeki kaygıları ve Büyük Britanya'nın kamu yararını anlıyorum."

Baltık'a gelince, "Deniz devleti olduğumuz ilk günden beri" devletimizin çıkarı olarak hep şunlar görüldü: Birincisi, herhangi bir yeni deniz devletinin bu alana girmesini önlemek ve ikincisi, Danimarka ile İsveç arasında sürekli bir denge olmasını gözetmek.

"1617 Stolbowa barışı* o zamanki dürüst İngiliz devlet adamları

* Pernau, Reval: Baltık'taki eski İsveç eyaletleri Livonya ve Estonya'da kıyı kentleri.

** İsveç-Rus savaşı (1614-1617): 1617'de Stolbowa barışı ile sona erdi. Karelîen ve İngermanland (Fin Körfezi'nin doğu kıyısı) 1721'e dek İsveç'in eline geçti ve Rusya'nın batı sınırı geriye kaydı.

rımızın bilgelğine ve uzakgörüşüne bir örnektir. Moskova'yı Baltık'ta sahip olduğu eyaletleri terk edip Avrupa'nın bu bölümünde bir kara devleti olmaya zorlayan bu anlaşmanın arabulucusu Jakob I* idi."

Aynı politikayı, yeni bir deniz devletinin Baltık Denizi'ne çıkmasını önleme politikasını Danimarka ve İsveç uyguladı.

"Çar'ın Pommern'de bir liman elde etme çabasının, Büyük Gustav'ı, silahlarını büyük Avusturya evinin en içlerine kadar sokmaya yönelten öteki nedenlerden daha az önemli olmadığını kim bilmez? Ayrıca, Kuzey'de en büyük güç olma olgusunun yanı sıra Baltık Denizi geniş kıyı şeridinde ve birçok limana sahip olan Polonya Krallığına, Gustav döneminde ne oldu? Danimarkalılar o sırada Polonya ile ittifak içinde oldukları halde, İsveç'e karşı destek amacıyla bile Polonya'ya, Baltık Denizi'nde filo bulundurma izni vermezlerdi. Tersine gördükleri her yerde Polonya gemilerini yok ettiler."

Baltık Denizi'ne yerleşmiş güçler arasındaki dengeyi korumaya gelince, İngiliz politikasının geleneği daha az net değildir. "İsveç, Danimarka'yı ezmekle tehdit edip orada bizi kızdırdığı zaman" bozulan güçler dengesinin yeniden kurulmasıyla ülkemizin onuru korundu. İngiliz Milletler Birliği, Baltık Denizi'ne, daha sonra (1660) Kopenhag Anlaşması adı altında onaylanan Roskilde Anlaşmasını (1658)** sağlayan bir filo gönderdi. Kral Wilhelm III*** döneminde Danimarkalıların alevlendirdiği heyecan da aynı biçimde Georg Rock tarafından, Kopenhag Anlaşmasıyla hızla yatıştırıldı. Bu, İngiliz politikasının mirasıydı.

* Jakob I, 1603-1625 arası İngiltere, İrlanda ve İskoçya Kralı. 1576'dan itibaren Jakob IV olarak İskoçya Kralı.

** Roskilde (Seeland'da) Anlaşması'yla 1658'de Danimarka'nın güney İsveç eyaletleri Schonen, Bornholm ve Bohuslaen, Karl X yönetimindeki İsveç'e geçti.

*** Wilhelm III von Oranien (1650-1702): 1689-1702'de İngiltere Kralı ve 1674-1702 döneminde Hollanda genel valisi.

"Baltık Denizi'nde daha adil bir denge oluşturmak için; dengeyi yeniden kurmak için, *bir çözüm yolu olarak üçüncü bir deniz devletini* davet etmek, o zamanın politikacılarının aklına hiç gelmedi... Tacir, prens ve yoksulları dünyanın en saygıdeğer insanları olan şanlı, kent Tyros'a* karşı böyle bir şey yapmaya kim karar verdi? Ego autem neminem nomino, quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se noluerit confiteri**. *Bunun, bugünlerde iktidarda ve güçlü olanların eseri olduğuna ve St. Petersburg kapılarını Çar'a, salt kendi zararımız pahasına ve onu hiç riske sokmaksızın açanın biz olduğumuza bizden sonrakiler kolay kolay inanamayacaklardır...*"

Stolbowa anlaşmasına dönmek ve Moskova'nın "Baltık'ta iyice yerleşmesine" artık göz yummamak en sağlam politik yol olurdu. Şöyle bir itiraz gelebilir:

"Moskova devletinin güçlenmesini, bu iş henüz kolayken engellemeyerek, kaybettiğimiz üstünlüğü bugünkü koşullarda yeniden kazanmak zordur."

İlımlı bir çizginin amaca daha çok hizmet edeceği düşünülebilir.

"Moskova'nın Baltık Denizi'ne çıkış noktasına sahip olmasını devletimizin esenliğine uygun addedersek, ki Moskovalı Çar, ürünleri bir kez yabancı pazarlara çıkarsa, Avrupa'nın tüm egemenleri arasında en kârlı kendisinin olacağını söylemektedir. Bu durumda, Çar Majestelerinden, ülkesinin yararına ve çıkarlarına büyük ölçüde yaklaşmamıza karşılık, başkalarını kaygılandıracak şeyler istememesini ve bu nedenle savaş gemisi talep etmeyip, ticaret gemileriyle yetinmesini beklemek makul olurdu. O nedenle, bir kara devleti olmaktan öte umutlar beslemesinin önüne set çekmeliydik. Ama Çar'a, egemen bir hükümdarın bek-

** Tyros, İÖ 332'de Büyük İskender tarafından fethedilen Finike kıyı kenti.

*** "Olaylar karşısında açıkça konuşmaktan kaçınanlar dışında, darılmasınlar diye, kimsenin adını vermek istemiyorum."

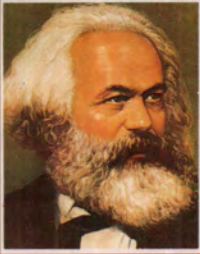
leyebileceğinden daha kötü davranmış olurduk yollu itirazları geri çevirmeliydik. Bunun için Ceneviz cumhuriyeti örneğini ya da Baltık'tan Kurland Prensi örneğini vermeyeceğim; tersine bugün her ikisi de başındaki taca rağmen savaş filosunda directmek-sizin açık ticaret özgürlüğü ile yetinen Polonya ve Prusya'ya ya da, Petro'yu yalnız Azak'ı geri vermek ve bölgedeki tüm savaş gemilerinden vazgeçmek değil, aynı zamanda Karadeniz'de serbest ticaretle yetinmek zorunda bırakan Türkler ile Çar arasında imzalanan Prut Anlaşması*na gönderme yapacağım. Ticareti için gerekli olan, Baltık Denizi'ne bir tek çıkış noktası bile, kısa bir süre önceki İsveç'le savaşından bekleyebileceğinden daha önemliydi."

Çar, böyle "yararlı bir çözümü" uygulamayı reddederse "onu, Tanrının bize verdiği tüm araçlarla Büyük Britanya için avantajlı bir barışa zorlamak için zamanı iyi kullanmamış olmaktan" başka yakınacağımız bir şey olmayacak. O zaman savaş kaçınılmaz olacaktır. Bu durumda

"Dürüst her İngiliz, denizcilik sanatını bizim derslerimize ve gücünü hoşgörümüze borçlu olan Moskovalı Çar'ın, birkaç yıl önce Babiâli'nin koyduğu koşulları kabul edip, bugün aynı koşulları biz getirince itiraz etmesinden yakınır. Hükümetimiz, bu yakınlara tepki göstereceğine, son siyasetlerini sürdürmelidir ve biz onu bu konuda her şeyimizle desteklemeliyiz.

Moskova'nın Baltık'ta gasp ettiği tüm eyaletlere İsveç'in yeniden dönmesi, her açıdan bizim çıkarımızdır. Büyük Britanya bu denizde dengeyi daha fazla koruyamaz", "*Moskovalıyı orada deniz devleti yaptığından...*" beri "Kral Wilhelm'in İsveç Kralı ile yaptığı anlaşmamızın maddesine uymalıydık. Bu yiğit ulus, Çar'ın Baltık Denizi'ne ilerlemesini engelleyen bir set oluştururdu... *Bugün Moskovalının Baltık Denizi'nden kovulmasının hükümetimizin başta gelen amacı olup olmadığını zaman gösterecektir.*"

* Prut barışı, Rusya Türklerle ilk savaşında 1694'te fethettiği bölgeleri 1711'de yeniden kaybetti.

KARL MARX

18. Yüzyılda

Gizli Diplomasi

Rus Despotizminin Asyatık Kökeni

Marx'ın ilk kez 1856-57'de yayımlanan bu incelemesi,
Sovyetler Birliğı ve Doğı Avrupa'da basılmadı ve
"Toplu Eserler"e dahi alınmadı.

Sebebi: Marx'ın Rus despotizminin kökeni konusunda
öne sürdüğü "Asyatık toplum" tezleri.

Marx, British Museum'da keşfettiğı belgelere dayanarak
18. yüzyıl dıplomasisini incelerken,

Rus dış politikasının "Tatar karakterine" vurgu yapıyor;
Rus Çarları Büyük Petro, Korkunç İvan ve I. İvan'ın kökenini
13-15. yüzyıldan kalan "Moğol mirasında" arıyor.

Marx, Çarlığın "Moğol köleliği" beşliğinde büyüdüğünü
tarihsel olaylara göndermeler yaparak öne sürüyor.

Kitap, dünyada 18. yüzyıl gizli dıplomasisini
otopsi masasına yatıran yönlerinden çok,
Rusya'daki "despotik gelenek" üzerine tezleriyle yankı yaptı.
Wittfogel, "Doğı despotizmi" ve

"Asya Üretim Tarzı" teorilerini bu kitaba dayandırdı.

Bazı yazarlar, Sovyetler Birliğı'ndeki bürokratlaşmayı
bu kitaptaki "Asyatık Çarlık despotizmi" mirasına bağıladılar.
Öte yandan bu eser, 18. yüzyıl İngiliz-Rus ilişkileri ekseninde

büyük devletler arasındaki çatışma ve
manevraları tahlil ediyor ve

Osmanlı-Rus, Osmanlı-İngiliz ilişkilerine ışık tutuyor;
bu açıdan Marx'ın "Türkiye Yazıları'nın devamı.

Türkçe basımını, Doğı Perinçek'in tartışmaları özetleyen ve
eleştiren uzun bir önsözünü yayımlı

4250000Z

ISBN 975-343-025-6